

**Analiza Priorytetów
I i II Programu
Fundusze
Europejskie na
Infrastrukturę,
Klimat, Środowisko
2021–2027 pod
kątem identyfikacji
grup docelowych,
które mogą być
narażone na
dyskryminację**

Fundusze Europejskie
na Infrastrukturę,
Klimat, Środowisko

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Tytuł: *Analiza Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację*

Realizacja: Fabryka Dobrych Praktyk Agnieszka Sznajder

Autorki: Katarzyna Piecuch, Agnieszka Sznajder

Współpraca merytoryczna: Agnieszka Siekiera

Korekta językowa: Marcin Grabski

Opracowanie graficzne i skład: Radosław Nawojski

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Przedmiot analizy.....	7
Metodologia.....	9
STRESZCZENIE	15
SUMMARY	17
KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UE I KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH	19
Wprowadzenie.....	19
Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej	19
Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych.....	20
Podsumowanie.....	23
PŁEĆ.....	25
Wprowadzenie.....	25
Miejsca pracy	25
Energetyka	29
Zmiany klimatu i klęski żywiołowe	32
Gospodarka wodna	34
Gospodarka obiegu zamkniętego	36
Ochrona środowiska.....	38
WIEK	41
Wprowadzenie.....	41
Miejsca pracy	42
Energetyka	43
Zmiany klimatu i klęski żywiołowe	48
Gospodarka wodna.....	50
Gospodarka obiegu zamkniętego	51
Ochrona środowiska.....	52
NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ.....	55
Wprowadzenie.....	55
Miejsca pracy	56
Energetyka	58
Zmiany klimatu i klęski żywiołowe	61
Gospodarka wodna.....	63

Gospodarka obiegu zamkniętego	64
Ochrona środowiska.....	66
ORIENTACJA SEKSUALNA I TOŻSAMOŚĆ PŁCIOWA	69
Wprowadzenie.....	69
Miejsca pracy	70
Energetyka	74
Zmiany klimatu i klęski żywiołowe	75
Gospodarka wodna.....	76
Gospodarka obiegu zamkniętego	77
Ochrona środowiska.....	79
RASA, POCHODZENIE ETNICZNE, RELIGIA I ŚWIATOPOGLĄD	81
Wprowadzenie.....	81
Miejsca pracy	83
Energetyka.....	84
Zmiany klimatu i klęski żywiołowe	86
Gospodarka wodna.....	88
Gospodarka obiegu zamkniętego	88
Ochrona środowiska.....	89
BARIERY	92
Bariery na poziomie wnioskodawców i beneficjentów wszystkich Działań Priorytetu I i II	92
Bariery w obszarze „energetyka”	96
Bariery w obszarze „zmiany klimatu i klęski żywiołowe”	99
Bariery w obszarze „gospodarka wodna”	105
Bariery w obszarze „gospodarka obiegu zamkniętego”	109
Bariery w obszarze „ochrona środowiska”	113
WNIOSKI.....	119
REKOMENDACJE.....	133
DOBRE PRAKTYKI.....	151
SŁOWNICZEK	157
SPIS ŹRÓDEŁ.....	161

WSTĘP

PRZEDMIOT ANALIZY

Przedmiotem opracowania Analiza Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację jest:

1. przeprowadzenie analizy obszarów interwencji w ramach Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko pod kątem wyodrębnienia/identyfikacji grup będących w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem lub narażonych na dyskryminację,
2. opracowanie – na podstawie wyników analizy – propozycji działań wpływających na poprawę sytuacji grup podmiotów będących w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem lub narażonych na dyskryminację, przy założeniu, że poprawa sytuacji może nastąpić w wyniku lub w trakcie realizacji Programu.

W odniesieniu do powyższych celów głównych sformułowane zostały szczegółowe cele badawcze. W przypadku pierwszego celu głównego na cele szczegółowe składają się:

- wskazanie potencjalnych odbiorczyń/odbiorców działań podejmowanych w ramach Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w podziale na dwie kategorie interesariuszy:
 - » potencjalnych wnioskodawców,
 - » odbiorczyń/odbiorców ostatecznych wyników realizacji projektów,
- opracowanie i przedstawienie metodyki wyodrębnienia spośród potencjalnych odbiorczyń/odbiorców ostatecznych Działań podejmowanych w ramach Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko grup podmiotów będących w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem lub narażonych na dyskryminację, w tym wskazanie zastosowanych metod/narzędzi wyodrębnienia wyżej wymienionych grup,
- wyodrębnienie – dla każdego Priorytetu/Działania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w każdej z dwóch wyżej wymienionych kategorii interesariuszy oddzielnie – grup podmiotów będących w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem lub narażonych na dyskryminację ze względu na różne przesłanki,
- przyporządkowanie każdej z wyżej wymienionych grup podmiotów – przy uwzględnieniu dwóch kategorii interesariuszy Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – istniejących i koniecznych do usunięcia barier powodujących niekorzystną sytuację, zagrożenie wykluczeniem lub narażenie na dyskryminację, odrębnie dla każdego Priorytetu/Działania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko,

- wskazanie przepisów Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych, na których stosowanie należy zwrócić szczególną uwagę w związku ze wsparciem oferowanym w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w odniesieniu do każdego Priorytetu/Działania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko będącego przedmiotem analizy, wraz z uzasadnieniem,
- wskazanie nieuzasadnionych barier, które powodują, że wnioskodawcy w procesie niekonkurencyjnego i konkurencyjnego sposobu wyboru projektów są w niekorzystnej sytuacji, zagrożeni wykluczeniem lub narażeni na dyskryminację ze względu na przesłanki dyskryminacyjne wskazane w niniejszej analizie.

Z kolei w odniesieniu do drugiego głównego celu analizy sformułowano następujące cele szczegółowe:

- sformułowanie propozycji kryteriów wyboru projektu premiujących zaplanowane działania wyrównujące szanse grup podmiotów wyodrębnionych w obu kategoriach interesariuszy Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko będących w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem lub narażonych na dyskryminację,
- wskazanie sposobu dokonywania oceny projektu w ramach sformułowanych kryteriów (opis sposobu oceny projektu) oraz określenie rodzajów dokumentów, na podstawie których taka ocena w kryterium powinna być dokonana, jak również warunków umożliwiających potwierdzenie spełnienia wyżej wymienionych kryteriów w sytuacji, gdy z przeprowadzonej analizy wynikać będzie, że niezbędne jest zastosowanie indywidualnego podejścia, w tym stwierdzenie, że projekt jest neutralny wobec proponowanych kryteriów,
- wskazanie minimalnych wymagań podmiotowych wobec wnioskodawców w zakresie spełniania zasad równościowych w ramach różnych przesłanek dyskryminacyjnych, w tym określenie zasad uznania wnioskodawcy za podmiot neutralny,
- wskazanie „dobrych praktyk” lub proponowanych rozwiązań operacyjnych w procesie niekonkurencyjnego i konkurencyjnego sposobu wyboru projektów, które będą promowały ograniczenie i eliminowanie zidentyfikowanych barier w zakresie równości,
- wskazanie ewentualnych rozwiązań systemowych w Programie, koniecznych do wprowadzenia w celu stosowania zasad równościowych, w tym sformułowanie propozycji odpowiednich postanowień do:
 - » Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko,
 - » wniosku o dofinansowanie i instrukcji jego wypełniania,
 - » umowy o dofinansowanie,

w sytuacji, gdy z przeprowadzonej analizy wynikać będzie, że niezbędne jest wprowadzenie zmian.

METODOLOGIA

W ramach *Analizy Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację* skupiono się na grupach podmiotów wskazanych w przedmiocie zamówienia – grupach, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, mogą być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację ze względu na: płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, tożsamość płciową, rasę, pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd.

Na potrzeby niniejszej analizy łącznie potraktowano niektóre z wyżej wskazanych przesłanek dyskryminacyjnych, ostatecznie grupując je w ramach pięciu głównych kategorii: (1) płeć, (2) wiek, (3) niepełnosprawność, (4) orientacja seksualna i tożsamość płciowa oraz (5) rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd. Powyższy podział wynika przede wszystkim z zakresu tematycznego dostępnych badań i analiz – zarówno krajowych, jak i zagranicznych – które często obejmują więcej niż jedną przesłankę dyskryminacyjną. Rozwiązanie to pozwala na pogłębiony wymiar analizy, jednocześnie – przez brak konieczności powielania tych samych treści – istotnie ogranicza objętość opracowania i sprawia, że jest ono bardziej przystępne w odbiorze.

W ramach niniejszego opracowania przyjęto także, że analiza wpływu Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – rozumianego jak wpływ w wyniku lub w trakcie realizacji Programu – podzielona została na obszary tematyczne spójne z oddziaływaniem Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Zapropionowane obszary tematyczne obejmują kolejno:

- miejsca pracy,
- energetykę,
- zmiany klimatu i klęski żywiołowe,
- gospodarkę wodną,
- gospodarkę obiegu zamkniętego,
- ochronę środowiska.

W analizie zidentyfikowano dwie grupy interesariuszy. Pierwszą grupą interesariuszy są wnioskodawcy i beneficjenci – podmioty, które będą się ubiegać o środki Programu lub korzystać z tych środków. Drugą grupę interesariuszy stanowią odbiorczynie/odbiorcy ostateczni projektów. Są to osoby, które finalnie będą – bezpośrednio lub pośrednio – korzystać z rezultatów i produktów sfinansowanych w ramach Programu.

W przypadku wnioskodawców i beneficjentów trudno mówić o doświadczaniu *sensu stricto* dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Podmioty prawne nie mają powyższych cech tożsamościowych. Dyskryminacji ze względu na wyżej wskazane przesłanki mogą doświadczać jedynie osoby indywidualne. W przypadku

wnioskodawców i beneficjentów można zidentyfikować jednak ryzyko występowania praktyk dyskryminacyjnych w odniesieniu do osób, które są zatrudnione w organizacjach wnioskodawców i beneficjentów. Z tego względu w analizie w odniesieniu do każdej z grup będącej w niekorzystnej sytuacji, zagrożonej wykluczeniem lub narażonej na dyskryminację przygotowano opis poświęcony obszarowi zatrudnienia – jest on zatytułowany „miejsca pracy”. Odzwierciedla on dyskryminację w miejscu pracy, która również może występować w ramach zatrudnienia oferowanego przez wnioskodawców i beneficjentów. Tam, gdzie było to możliwe, przytoczono dane i informacje odzwierciedlające skalę i zakres dyskryminacji w sektorach i branżach bezpośrednio powiązanych z zakresem oddziaływania Priorytetu I i II.

Konieczność odniesienia się do obszaru rynku pracy, a dokładniej – warunków zatrudnienia oferowanych przez wnioskodawców i beneficjentów, jest bardzo istotna, ponieważ zatrudnienie jest jedynym obszarem, w którym można mówić o zjawisku dyskryminacji w odniesieniu do samych wnioskodawców i beneficjentów. Podmioty te w ramach oferowanego zatrudnienia mogą się dopuszczać – celowo lub nieświadomie – określonych praktyk dyskryminacyjnych. Z drugiej strony podmioty występujące w roli beneficjentów Programu mogą podejmować aktywne działania nie tylko na rzecz przeciwdziałania niepożądanym zjawiskom w miejscu pracy, w tym praktykom dyskryminacyjnym, ale także działania ukierunkowane na zmniejszenie ryzyka występowania tego typu zjawisk w zakresie zatrudnienia. Uwaga ta jest tym bardziej zasadna, jeśli weźmie się pod uwagę typ i profil beneficjentów objętych wsparciem Programu – niemal wyłącznie są to podmioty średnie¹ i duże², które nie tylko zatrudniają większą liczbę osób, lecz również ze względu na swoją strukturę organizacyjną oraz sytuację finansową mogą wprowadzać rozwiązania w miejscu pracy na rzecz równego traktowania.

Przeciwdziałanie dyskryminacji w miejscu pracy jest obowiązkiem wynikającym z regulacji krajowych i unijnych, do których przestrzegania zobligowany jest każdy podmiot zatrudniający pracownice/pracowników. Przeciwdziałanie nierównemu traktowaniu w miejscu pracy nie może być zatem traktowane jako dodatkowy obowiązek czy ograniczenie narzucane wnioskodawcom i beneficjentom. Jest to obowiązek, z którego i tak muszą się wywiązywać, prowadząc swoją działalność na terenie Polski. Potwierdzeniem są zapisy ujęte w [Ustawie z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy](#) oraz [Ustawie z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#). W przypadku Kodeksu pracy, w [Rozdziale IIa. Równe traktowanie w zatrudnieniu](#), zawarty jest wprost zapis o treści:

[1] Średnie przedsiębiorstwo to przedsiębiorstwo zatrudniające mniej niż 250 osób, którego roczny obrót nie przekracza 50 milionów euro lub całkowity bilans roczny nie przekracza w złotych polskich 43 milionów euro.

[2] Duże przedsiębiorstwo to przedsiębiorstwo zatrudniające 250 lub więcej osób albo przedsiębiorstwo średniej wielkości, które zatrudnia mniej niż 250 osób, ale jego suma bilansowa przekracza równowartość w złotych polskich 43 milionów euro.

Pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy³.

Ochrona przed dyskryminacją w miejscu pracy obejmuje nie tylko osoby podejmujące pracę na podstawie umowy o pracę. Ochrona ta dotyczy także osób wykonujących pracę w ramach umowy cywilnoprawnej czy samozatrudnionych i wynika z zapisów [Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#).

Ustawa określa obszary i sposoby przeciwdziałania naruszeniom zasady równego traktowania ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz organy właściwe w tym zakresie.

Druga kategoria interesariuszy, która została objęta analizą, to odbiorczynie/odbiorcy rezultatów projektów w ramach Priorytetu I i II. W obrębie tej kategorii zidentyfikowano grupy narażone na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd w odniesieniu do następujących obszarów tematycznych Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko: energetyka, zmiany klimatu i łąski żywiolowe, gospodarka wodna, gospodarka obiegu zamkniętego oraz ochrona środowiska. Tym samym w powyższych obszarach wskazany i opisany został wpływ Programu na te grupy społeczne, w wymiarze zarówno pozytywnych zmian, jak i barier, które mogą utrudniać dostęp do rezultatów projektów.

Obszar tematyczny związany z energetyką obejmuje swoim zakresem Działanie 1.1 Efektywność energetyczna, Działanie 2.1 Infrastruktura ciepłownicza, Działanie 2.2 Rozwój OZE i Działanie 2.3 Infrastruktura energetyczna. W praktyce ujęte są tutaj zagadnienia związane ze zwiększeniem dostępu do linii i sieci elektroenergetycznych, z poprawą efektywności energetycznej budynków i procesów, z ciepłownictwem oraz budową/przebudową instalacji odnawialnych źródeł energii do wytwarzania energii elektrycznej, ciepła oraz wytwarzania paliw alternatywnych. W przypadku tego obszaru – mając na względzie specyfikę Działań składających się na Priorytet I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – szczególna uwaga została zwrócona na zjawisko ubóstwa energetycznego oraz postawy konsumenckie względem różnych źródeł energii.

[3] Artykuł 18^{3a} § 1.

Obszar tematyczny związany ze zmianami klimatu i klęskami żywiołowymi obejmuje swoim zakresem Działanie 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działanie 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom. W częściach poświęconych temu obszarowi tematycznemu przedstawiono wpływ Programu na grupy mieszkank/mieszkańców miast, które najbardziej mogą ucierpieć wskutek zmian klimatycznych. Ponadto niniejszy obszar tematyczny uwzględnia analizę grup docelowych najbardziej narażonych na klęski żywiołowe i konsekwencje – bezpośrednie i pośrednie – z nich wynikające.

Obszar tematyczny związany z gospodarką wodną dotyczy Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa oraz Działania 2.5 Woda do spożycia, obejmując swoim zakresem projekty związane z budową nowej oraz przebudową, rozbudową i remontem istniejącej infrastruktury komunalnej do zbierania ścieków komunalnych, a także projekty związane z budową i modernizacją infrastruktury niezbędnej do ujęcia, uzdatniania, magazynowania i dystrybucji wody. W tym obszarze uwaga została zwrócona na zjawisko ubóstwa, w tym ubóstwa sanitarnego wynikającego z przesłanek dyskryminacyjnych, które może warunkować ograniczony dostęp do rezultatów projektów związanych z gospodarką wodno-ściekową.

W ramach obszaru tematycznego określonego jako gospodarka obiegu zamkniętego – Działanie 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym – dokonana została identyfikacja wpływu Działania na poszczególne grupy docelowe, głównie w wyniku różnych postaw konsumenckich dotyczących zachowań proekologicznych. Szczególnie znaczenie mogą mieć tutaj projekty dotyczące segregacji odpadów, zapobiegania powstawaniu odpadów i minimalizacji ich wytwarzania, ponownego użycia przedmiotów oraz recyklingu, które – przez odpowiednie zagospodarowanie lub przyjęcie właściwych rozwiązań – mogą mieć wymiar inkluzywny i wzmacniający dla grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, zagrożonych wykluczeniem społecznym lub narażonych na dyskryminację.

Ostatni obszar tematyczny – ochrona środowiska – jest związany z realizacją Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury. Obejmuje on swoim zakresem wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury. W tym przypadku uwaga została zwrócona na zagadnienia bezpośrednio związane z zakresem niniejszej analizy – zieloną i niebieską infrastrukturą oraz działaniami edukacyjnymi podnoszącymi świadomość ekologiczną w społeczeństwie.

Analiza Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację została dokonana metodą desk research⁴. Analizę źródeł zastanych

[4] Metoda *desk research* to metoda badawcza oparta na badaniu źródeł zastanych, polegająca na kompilacji, analizie oraz przetwarzaniu danych i informacji pochodzących z istniejących wiarygodnych źródeł, w wyniku której formułowane są wnioski w obszarze badanego problemu.

w pierwszej kolejności przeprowadzono na podstawie obowiązujących – krajowych i unijnych – dokumentów regulujących sposób wydatkowania środków unijnych na lata 2021–2027. Były to szczególnie:

- [Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko](#) (wersja z dnia 6 października 2022 roku),
- [Szczegółowy Opis Priorytetów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko](#) (wersja z dnia 30 grudnia 2022 roku),
- projekt kryteriów wyboru projektów dla Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko,
- [Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej](#) (dalej: KPP),
- [Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych](#) (dalej: KPON),
- [Szczegółowa samoocena spełnienia warunku podstawowego – Skuteczne stosowanie i wdrożenie Karty praw podstawowych Unii Europejskiej](#),
- [Szczegółowa samoocena spełnienia warunku horyzontalnego 4 dotyczącego Wdrażania i stosowania Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych \(KPON\) zgodnie z decyzją Rady 2010/48/WE](#),
- [Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy](#),
- [Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#),
- [Komunikat Komisji Europejskiej Unia równości: strategia na rzecz równouprawnienia płci 2020–2025](#),
- [Komunikat Komisji Europejskiej Unia równości: strategia na rzecz praw osób z niepełnosprawnościami na lata 2021–2030](#),
- [Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 roku o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych](#),
- [Ustawa z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#),
- [Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 przyjętą uchwałą nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 roku](#),
- projekt umowy o dofinansowanie wraz z instrukcją,
- [Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady \(UE\) 2021/1060 z dnia 24 czerwca 2021 roku ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu, Migracji i Integracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu Wsparcia Finansowego na rzecz Zarządzania Granicami i Polityki Wizowej](#),
- [Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady \(UE\) 2021/1058 z dnia 24 czerwca 2021 roku w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności](#),
- [Ustawa z dnia 28 kwietnia 2022 roku o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021–2027](#),

- [*Wytyczne w sprawie wyboru projektów na lata 2021–2027*](#) (wersja z dnia 12 października 2022 roku),
- [*Wytyczne dotyczące realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027*](#) (wersja z dnia 29 grudnia 2022 roku).

Uzupełnieniem analizy źródeł zastanych w zakresie realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności osób z niepełnościami, były:

- [*Wytyczne w zakresie realizacji zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnościami oraz zasady równości szans kobiet i mężczyzn w ramach funduszy unijnych na lata 2014–2020*](#) (wersja z dnia 5 kwietnia 2018 roku),
- opracowanie [*Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014–2020. Poradnik dla osób realizujących projekty oraz instytucji systemu wdrażania*](#),
- opracowanie [*Realizacja zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnościami. Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014–2020*](#),
- opracowanie [*Badanie ewaluacyjne dotyczące stosowania zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnościami, w ramach polityki spójności 2014–2020*](#).

Dodatkowe opracowania i badania tematyczne, na podstawie których przeprowadzona została analiza, ujęto w bibliografii do niniejszego opracowania. Zaznaczyć tutaj jednak należy, że w zakresie tematycznym objętym niniejszą analizą występuje dość ograniczona liczba badań i opracowań krajowych umożliwiających pogłębioną diagnozę. Zdecydowanie w największym stopniu możliwe są do pozyskania dane i informacje dotyczące płci, wieku i niepełnosprawności. Równocześnie w licznych publikacjach wprost powiązanych z oddziaływaniem Priorytetu I i II, które identyfikują niepożądane zjawiska o charakterze społecznym lub konsekwencje z nich wynikające, relatywnie rzadko zwracana jest uwaga na kryteria dyskryminacyjne objęte niniejszą analizą: płeć, wiek, niepełnosprawność, orientacja seksualna i tożsamość płciowa oraz rasę, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd. W związku z tym w przypadku braku dostępu do wiarygodnych danych krajowych zgromadzone i przeanalizowane zostały opracowania zagraniczne.

Analiza priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację sfinansowana została ze środków Funduszu Spójności w ramach Pomocy Technicznej Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020.

STRESZCZENIE

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027, a dokładniej Priorytety I i II niniejszego Programu, pozytywnie oddziałuje na grupy będące w niekorzystnej sytuacji, zagrożone wykluczeniem lub narażone na dyskryminację, zwłaszcza na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. W znacznej mierze wynika to ze specyfiki Działań składających się na realizację Priorytetów I i II Programu – rezultaty projektów współfinansowanych ze środków Programu będą miały charakter ogólnodostępny i będą kierowane do ogółu społeczeństwa, podnosząc jakość życia w zakresie dostępu do usług energetycznych, wodno-ściekowych czy rozwiązań w ramach gospodarki obiegu zamkniętego.

Obowiązek stworzenia warunków zapewnienia równych szans i niedyskryminowania osób/grup ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd wynika z zapisów ujętych w treści Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Potwierdzeniem tego obowiązku są także krajowe i unijne regulacje i wytyczne, które zobowiązują zarówno instytucje zaangażowane we wdrażanie Programu – Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające – jak i wnioskodawców i beneficjentów Programu do realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Równocześnie należy podkreślić, że ryzyko wystąpienia zjawisk dyskryminacyjnych dotyczy osób fizycznych. Dlatego, biorąc pod uwagę infrastrukturalny charakter Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, którego beneficjentami są podmioty gospodarcze, a nie osoby fizyczne, można wskazać, że główny zakres oddziaływania Programu na grupy objęte niniejszą analizą dotyczy obszaru zatrudnienia. Wpływ ten wynika nie tyle z charakteru Działań przewidzianych do realizacji w ramach Priorytetów I i II, ale przede wszystkim z przeprowadzonej analizy jakościowej, potwierdzającej występowanie zjawisk nierównego traktowania ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd na rynku pracy, w tym w sektorach objętych oddziaływaniem Priorytetów I i II – w sektorze energetycznym, wodno-kanalizacyjnym, gospodarce obiegu zamkniętego czy w sektorach powiązanych z ochroną środowiska.

Jednocześnie w ramach niniejszej analizy – w odniesieniu do Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – zostały zidentyfikowane Działania i (lub) typy projektów, w przypadku których występuje ryzyko dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. W odniesieniu do tak zidentyfikowanych ryzyk i wynikających z nich barier zaproponowano propozycje rozwiązań w postaci

rekomendacji wdrożeniowych. Rekomendacje te zostały przeznaczone dla Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających jako podmiotów odpowiedzialnych za poszczególne etapy wdrażania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na skalę krajową. Część zaproponowanych rekomendacji dotyczy wymagań stawianych wnioskodawcom i beneficjentom czy rozwiązań, które mogą służyć im jako inspiracja w ramach realizacji projektów.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 ma duży potencjał w zakresie rzeczywistego przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

SUMMARY

The European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment 2021–2027 Programme, specifically Priorities I and II, will have a positive impact on groups that are in a disadvantaged situation, at risk of exclusion, or exposed to discrimination, especially discrimination based on gender, age, disability, sexual orientation, or gender identity, as well as race, ethnic origin, religion, or worldview. This is largely due to the specifics of the actions that make up the implementation of Priorities I and II of the Programme. The results of projects co-financed by the Programme will be publicly available and directed to the general public, improving the quality of life in terms of access to energy services, water and wastewater management, and solutions within a closed-loop economy.

The obligation to create conditions ensuring equal opportunities and non-discrimination for individuals/groups based on sex, age, disability, sexual orientation, gender identity, race, ethnic origin, religion, and worldview stems from the provisions included in the content of the European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment Programme. This obligation is also confirmed by national and EU regulations and guidelines that require both all institutions responsible for implementation of the Programme as well as applicants and beneficiaries of the Programme to implement the principle of gender equality and equal opportunities and non-discrimination, including accessibility for people with disabilities.

At the same time, it should be emphasized that the risk of discriminatory practices affects individual persons. Therefore, considering the infrastructure-oriented nature of the European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment Programme, whose beneficiaries are economic entities rather than individuals, it can be pointed out that the main scope of the Programme's impact on the groups covered by this analysis concerns the area of employment. This impact is not so much due to the nature of the measures to be implemented under Priorities I and II, but primarily due to the qualitative analysis carried out, confirming the occurrence of phenomena of unequal treatment on the grounds of gender, age, disability, sexual orientation, gender identity, race, ethnic origin, religion, and beliefs in the labour market, including in sectors affected by Priorities I and II – energy, water and sanitation, closed-loop economy or environment-related industries.

Simultaneously, as part of this analysis – with reference to Priorities I and II of the European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment Programme – actions and/or types of projects have been identified for which there is a risk of discrimination based on sex, age, disability, sexual orientation, gender identity, race, ethnic origin, religion, or worldview. In relation to the identified risks and the barriers arising from them, proposals for solutions in the form of implementation recommendations have been proposed. These recommendations are intended for all institutions responsible for implementation of the Programme as entities responsible for the individual stages of implementing the

European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment Programme on a national scale. Some of the proposed recommendations concern requirements imposed on applicants and beneficiaries or solutions that can serve as inspiration for them in the implementation of projects.

The Programme „European Funds for Infrastructure, Climate, and Environment 2021–2027” has significant potential in terms of effectively combating discrimination based on gender, age, disability, sexual orientation, and gender identity, as well as race, ethnic origin, religion, and worldview.

KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UE I KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

WPROWADZENIE

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych to międzynarodowe dokumenty, które zobowiązują państwa członkowskie Unii Europejskiej do przeciwdziałania wszelkim formom dyskryminacji. Oba dokumenty odwołują się do praw i wartości uniwersalnych, dlatego wyszczególnione w dalszej części analizy zapisy będą mieć zastosowanie do całego Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, niezależnie od specyfiki Priorytetu czy obszaru danego Działania. Wszędzie tam, gdzie w procesie wdrażania występuje człowiek – zarówno jako osoba będąca zatrudniona przez wnioskodawcę/beneficjenta, jak i jako odbiorczyni/odbiorca rezultatów projektów – powstaje obowiązek poszanowania jego praw. Aby tak się jednak stało, konieczne jest przestrzeganie zasad równościowych i antydyskryminacyjnych na każdym poziomie wdrażania Programu. Obowiązek ten spoczywa na podmiotach wdrażających Program, a także na beneficjentach, zarówno na poziomie zarządzania projektem, jak i w odniesieniu do grup odbiorczyń/odbiorców rezultatów projektów. W przypadku tych ostatnich szczególnie ważne są te działania Programu, które mają bezpośredni wpływ na sytuację grup docelowych.

KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej to dokument podkreślający fundamentalne wartości Unii Europejskiej, takie jak godność, wolność, równość, solidarność, prawa obywatelskie i wymiar sprawiedliwości. Został on wprowadzony razem z traktatem lizbońskim w 2009 roku.

Analizując związek Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej z Programem Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, można wskazać zapisy, które odnoszą się do wszystkich Działań oraz dotyczą dwóch wyżej wskazanych grup interesariuszy.

Bezpośrednie odniesienia do zagadnień równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji zawarte zostały w częściach zatytułowanych *Niedyskryminacja* (art. 20) oraz *Równość kobiet i mężczyzn* (art. 23), *Prawa osób w podeszłym wieku* (art. 25) i *Integracja osób niepełnosprawnych* (art. 26). Wskazane artykuły można potraktować jako

odpowiedniki realizacji równościowych zasad horyzontalnych, ponieważ wprost podkreślają one zakaz dyskryminacji.

Zapisy te oznaczają, że przeciwdziałanie dyskryminacji i nierównemu traktowaniu jest podstawową wartością Unii Europejskiej. Równocześnie Karta określa, że zakaz dyskryminacji dotyczy nie tylko powszechnie uznanych cech, takich jak płeć, wiek, niepełnosprawność, orientacja seksualna, tożsamość płciowa, rasa, narodowość, pochodzenie etniczne, religia i wyznanie, ale także cech genetycznych, majątku i urodzenia. Ponadto Karta wyraźnie stwierdza, że „w szczególności” zakazana jest dyskryminacja ze względu na wymienione kryteria, co sugeruje, że lista ta jest otwarta i nie wyczerpuje wszystkich możliwych przyczyn dyskryminacji. Innymi słowy, zakazana jest także dyskryminacja z powodu innych, nieuwzględnionych tutaj cech tożsamościowych lub przesłanek dyskryminacyjnych.

Kolejne zapisy Karty, na jakie należy zwrócić uwagę, realizując działania Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, to rozdziały zatytułowane *Godność, Wolność, Solidarność i Prawa obywatelskie*. Zapisy w nich ujęte odnoszą się do zagwarantowania godności i bezpieczeństwa osobistego dla każdej osoby, bez względu na wiek, orientację seksualną, tożsamość płciową, rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, religię i wyznanie. Jest to szczególnie ważne w kontekście przeciwdziałania wszelkim formom dyskryminacji, w tym mowie nienawiści i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Ponadto z zapisów tych wynikają konkretne obowiązki dla beneficjentów Programu, którzy realizują projekt dofinansowany z Unii Europejskiej i jednocześnie kreują środowisko pracy, które powinno być otwarte na swobodne wyrażanie przekonań i tożsamości, bez obawy o naruszenie godności i bezpieczeństwa osobistego.

Osoby zaangażowane w realizację Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, w tym jako beneficjenci oraz odbiorczynie/odbiorcy ostateczni działań projektowych, mają także zagwarantowane prawo do rzetelnego, transparentnego i profesjonalnego traktowania przez urzędników i pracowników instytucji reprezentujących Unię Europejską. Prawo do dobrej administracji obejmuje również prawo do jasnych i zrozumiałych informacji na temat działań i decyzji podejmowanych przez instytucje Unii Europejskiej. Potwierdzeniem są zapisy ujęte w rozdziale *Prawa obywatelskie*.

KONWENCJA O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH

Drugim międzynarodowym dokumentem podlegającym analizie jest Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Została ustanowiona 13 grudnia 2006 roku, Polska przystąpiła do niej 25 października 2012 roku. Konwencja ta stanowi międzynarodową umowę Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczącą praw człowieka, której celem jest ochrona praw i godności osób z niepełnosprawnościami. Zawiera ona zapisy, które stanowią punkt odniesienia dla Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, określając, jakie prawa powinny być respektowane dla różnych grup

osób z niepełnosprawnościami oraz w jaki sposób należy tworzyć społeczne, gospodarcze, polityczne i kulturalne środowiska, aby były one dostępne dla osób z różnymi potrzebami wynikającymi z niepełnosprawności.

Na początek warto podkreślić, że Konwencja w sekcji Definicje nakłada na sygnatariuszy nie tylko wyraźny zakaz dyskryminacji osób z różnymi niepełnosprawnościami, ale także obowiązek podejmowania dodatkowych działań w postaci racjonalnych usprawnień i uniwersalnego projektowania w celu przeciwdziałania wszelkim formom wykluczenia.

Z punktu widzenia Działań Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, które wiążą się z budową i (lub) modernizacją infrastruktury (na przykład infrastruktury zielonej i niebieskiej na terenach zurbanizowanych oraz infrastruktury turystycznej w parkach narodowych w ramach Działania 1.5) oraz projektowaniem usług i produktów, z których będą korzystać odbiorczynie/odbiorcy rezultatów projektów, szczególne znaczenie ma tutaj sposób definiowania przez Konwencję projektowania uniwersalnego. Oznacza ono bowiem projektowanie produktów, środowiska, programów i usług w taki sposób, by były użyteczne dla wszystkich w możliwie największym stopniu i bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania. Oznacza to zarazem, że projektowanie uniwersalne nie jest przeznaczone jedynie dla osób z niepełnosprawnościami, ale ma na celu zapewnienie dostępności dla wszystkich członków/członkiń społeczeństwa, w tym dla osób z niepełnosprawnościami o różnym charakterze. Dodatkowo nie dotyczy ono wyłącznie twardych inwestycji, ale także produktów i usług. Zatem wszystkie projekty, które będą przewidywać działania edukacyjne, opracowywanie planów i systemów ostrzegania przed anomaliami pogodowymi, usługi związane z recyklingiem czy upcyklingiem i inne muszą uwzględniać różne potrzeby ostatecznych odbiorczyń/odbiorców. Potrzeby te powiązane będą z niepełnosprawnością, ale mogą wynikać także z innych przesłanek, przykładowo takich jak płeć, wiek czy pochodzenie etniczne.

W Konwencji znajdują się również ogólne zapisy potwierdzające obowiązek zapewnienia równego traktowania i braku dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność, poszanowania równych szans, różnorodności oraz podejścia opartego na dostępności. Są one ujęte w artykule piątym Konwencji, zatytułowanym *Równość i niedyskryminacja*.

Znaczenie mają także zapisy ujęte w artykule trzecim Konwencji, zatytułowanym *Zasady ogólne*, ponieważ potwierdzają one podejście intersekcyjne⁵ w kwestii dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność. Należy pamiętać, że osoby z niepełnosprawnościami

[5] Podejście intersekcyjne w odniesieniu do dyskryminacji zakłada, że osoby z niepełnosprawnością należą także do innych grup społecznych, a niepełnosprawność nie jest ich jedyną, a często nawet główną tożsamością. Z tego względu na potrzeby osób z niepełnosprawnościami nie należy patrzeć wyłącznie przez pryzmat ograniczeń wynikających z danej niepełnosprawności, ale i innych cech, w tym płci, wieku, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej czy przynależności do mniejszości narodowej, etnicznej i religijnej.

są często również członkami innych grup społecznych i mogą doświadczać wielokrotnej lub krzyżowej dyskryminacji. Potwierdzeniem tego podejścia są również inne artykuły Konwencji, w tym artykuł szósty, który dotyczy *Niepełnosprawnych kobiet*, oraz artykuł siódmy Konwencji, zatytułowany *Niepełnosprawne dzieci*.

Z punktu widzenia zakresu interwencji Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko znaczenie mają również zapisy wynikające z artykułu czwartego Konwencji. W treści tego artykułu, zatytułowanego *Obowiązki ogólne*, można znaleźć zapisy dotyczące obowiązku zapewnienia i realizacji wszystkich praw człowieka. Z kolei w treści artykułu dziewiątego, zatytułowanego *Dostępność*, wskazano obowiązek podejmowania działań w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i na terenach wiejskich.

Zapisy Konwencji potwierdzają konieczność uwzględniania różnorodności społeczeństwa, w tym różnorodności wynikającej z niepełnosprawności, na każdym etapie projektowania i wdrażania rozwiązań dla społeczeństwa, w tym miejsc oraz usług charakterze publicznym. Dotyczyć to będzie wszystkich Działań i realizowanych w ramach nich projektów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, które będą się wiązać z modernizacją budynków użyteczności publicznej, dostosowywaniem miejsc z infrastrukturą zieloną i niebieską na terenach zurbanizowanych, a także inwestycji związanych z gospodarką obiegu zamkniętego (na przykład punktów selektywnego zbierania odpadów).

W Konwencji znajdują się także zapisy, które wskazują na możliwość stosowania tak zwanych działań wyrównawczych – rozwiązań o charakterze tymczasowym, mających na celu poprawę sytuacji grup szczególnie narażonych na dyskryminację i wykluczenie społeczne w ramach skutecznego osiągnięcia równości szans. Potwierdzeniem tego podejścia nie są wyłącznie zapisy dotyczące „racjonalnych usprawnień”, ale także zapisy ujęte w punkcie czwartym artykułu piątego Konwencji.

Konwencja odnosi się także wprost do sytuacji zagrożenia oraz sytuacji wymagających niesienia pomocy humanitarnej, co będzie miało bezpośrednie przełożenie na realizację Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom. Potwierdzeniem są zapisy ujęte w artykule dwunastym Konwencji, które wskazują na obowiązek beneficjentów Programu ujęcia w miejskich planach adaptacji oraz programach i systemach zarządzania kryzysowego środków i działań, które zapewnią odpowiednią ochronę i bezpieczeństwo osób z różnymi niepełnosprawnościami. Aby te działania były jednak adekwatne, konieczne będzie przeprowadzenie analizy potrzeb w tym zakresie.

Na zakończenie wspomnieć należy artykuł dwudziesty siódmy Konwencji, który dotyczy pracy i zatrudniania osób z niepełnosprawnościami. Będzie miał on znaczenie przy tworzeniu miejsc pracy przez podmioty realizujące projekty współfinansowane z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Zgodnie z tym przepisem państwa strony Konwencji powinny zapewnić osobom z niepełnosprawnościami równe możliwości pracy na otwartym rynku pracy, w tym przez ochronę przed dyskryminacją w zatrudnieniu i warunkach pracy. Konwencja ta wymaga, aby państwa strony zapewniły osobom z niepełnosprawnościami dostęp do szkolenia zawodowego, rehabilitacji zawodowej, doradztwa i usług wsparcia, takich jak dostosowanie miejsca pracy do ich potrzeb. Ponadto państwa strony powinny zapewnić ochronę przed zwolnieniem z pracy z powodu niepełnosprawności oraz zapewnić dostępność informacji i komunikacji dla osób z niepełnosprawnościami w miejscu pracy.

PODSUMOWANIE

Po analizie wyżej omawianych regulacji prawnych oraz zapisów ujętych w treści Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko można stwierdzić, że zapisy Programu są zgodne z treścią Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Jednakże – co należy podkreślić – spójność potwierdzająca realizację zasady równości kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, powinna być na bieżąco weryfikowana podczas realizacji Programu. Kluczowy jest bowiem rzeczywisty sposób wdrażania tych zasad, a nie tylko zawarte w Programie zapisy.

PŁEĆ

WPROWADZENIE

Dyskryminacja ze względu na płeć to nierówne traktowanie kobiet lub mężczyzn ze względu na ich przynależność do danej płci, które nie jest uzasadnione obiektywnymi przesłankami. Z dyskryminacją bezpośrednią ze względu na płeć mamy do czynienia, gdy kobieta lub mężczyzna są traktowani mniej korzystnie ze względu na swoją płeć niż byłaby traktowana inna osoba o odmiennej płci w porównywalnej sytuacji. Dyskryminacja może mieć również charakter pośredni. Polega ona na tym, że na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują bądź mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje albo szczególnie niekorzystna sytuacja dla kobiety lub mężczyzny ze względu na przynależność do określonej płci, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne. Przejawem dyskryminacji ze względu na płeć jest również utrwalanie stereotypów dotyczących społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej z płci.

Dyskryminacja ze względu na płeć jest jednym z najczęściej występujących zjawisk w zakresie nierównego traktowania i pojawia się w niemal każdym obszarze życia codziennego, w tym w obszarze ekonomicznym, politycznym, społecznym i kulturalnym.

MIEJSCA PRACY

Kobiety i mężczyźni są w różnym stopniu aktywni zawodowo. Jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego, w 2021 roku współczynnik aktywności zawodowej wynosił 57,8%, przy czym w grupie kobiet kształtował się on na poziomie 50,2%, a w grupie mężczyzn – 66%. Różnica między współczynnikiem aktywności zawodowej kobiet i mężczyzn od lat utrzymuje się na zbliżonym poziomie i wynosi około szesnastu punktów procentowych. Najwyższy poziom aktywności kobiet na rynku pracy przypada na okres między 35. a 44. rokiem życia (84,7%) oraz między 45. a 54. rokiem życia (83,5%). Jest to zarazem wiek, w którym kobiety mają już dzieci „odchowane” oraz objęte opieką przez różne placówki opiekuńcze lub edukacyjne. Statystyczna Polka rodzi swoje pierwsze dziecko w wieku 27,6 roku. Dla porównania – największa aktywność zawodowa mężczyzn przypada na okres między 25. a 34. rokiem życia (93,7%) oraz między 35. a 44. rokiem życia (94,2%)⁶. Fakt posiadania dziecka wpływa negatywnie przede wszystkim na zatrudnienie

[6] *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2022*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 121–123.

nie kobiet. To one w większym stopniu ograniczają swoją aktywność zawodową w wyniku wykonywania obowiązków domowych i opiekuńczych.

Niski wskaźnik aktywności zawodowej kobiet w przedziale wiekowym do 24. roku życia i powyżej 55. roku życia można wytłumaczyć dodatkowymi zjawiskami. Młode kobiety nie są aktywne zawodowo, ponieważ później niż mężczyźni podejmują pierwszą pracę. Kobiety zdecydowanie częściej niż mężczyźni kontynuują również naukę na poziomie wyższym. W przypadku kobiet z grupy wiekowej 55+ przyczyna niższej aktywności zawodowej zazwyczaj wiąże się z dwoma zjawiskami. Po pierwsze, w Polsce wciąż obowiązuje różny wiek emerytalny dla kobiet i mężczyzn. Po drugie, kobiety z grupy 55+ niejednokrotnie rezygnują z pracy zawodowej, aby pełnić funkcje opiekuńcze względem swoich wnucząt. Opieka ta coraz częściej dotyczy także innych członków rodziny (na przykład schorowanych lub niepełnosprawnych rodziców czy teściów). Analizy prowadzone przez [Europejski Instytut do spraw Równości Kobiet i Mężczyzn](#) pokazują, że w Polsce kobiety stanowią aż 73% nieformalnych opiekunek osób starszych i osób z niepełnosprawnościami (dla porównania – średnia w Unii Europejskiej wynosi 62%).

Wpływ na aktywność zawodową kobiet mają rozwiązania w obszarze *work-life balance*. Okazuje się, że polscy pracodawcy z jednej strony oczekują szybkiego powrotu do pracy pracownicy po przerwie związanej z urodzeniem dziecka, z drugiej – niekoniecznie oferują w zamian przyjazne rozwiązania sprzyjające połączeniu aktywności zawodowej z obowiązkami rodzinnymi. W związku z tym duże oczekiwania względem tworzenia miejsca pracy, w którym możliwy jest *work-life balance*, związane są z wdrożeniem przez Polskę [Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie równowagi między życiem zawodowym a prywatnym rodziców i opiekunów](#) oraz zmianami, które w 2023 roku zostały wprowadzone do Kodeksu pracy. Są one tym bardziej istotne, jeśli weźmie się pod uwagę to, że w Polsce istnieje niedobór placówek opieki nad małymi dziećmi. Brak również skutecznych rozwiązań systemowych zachęcających mężczyzn do włączania się w proces opieki nad dziećmi, w tym do korzystania z przysługujących im urlopów opiekuńczych bez ryzyka doświadczania negatywnych konsekwencji z tego tytułu, jak to jest w przypadku kobiet. Przerwy w pracy zawodowej związane z opieką nad dziećmi w wieku poniżej piętnastu lat dotyczą niemal wyłącznie populacji kobiet (6 milionów 661 tysięcy osób – 97,1%). Mężczyźni niezwykle rzadko korzystają z tego typu rozwiązań – w 2018 roku dotyczyło to łącznie 197 tysięcy osób⁷. Liczba mężczyzn korzystających z urlopu ojcowskiego utrzymuje się w Polsce na względnie stałym poziomie – w 2019 roku wyniosła 199,8 tysiąca, w 2020 roku – 188,4 tysiąca, w 2021 roku – 185,2 tysiąca.

Kolejny przejaw nierównego traktowania ze względu na płeć w obszarze rynku pracy dotyczy awansu oraz dostępu do wyższych stanowisk. W Polsce kobiety stoją na czele tylko 6% spółek giełdowych oraz stanowią zaledwie 13% osób zasiadających w zarządach⁸.

[7] [Praca a obowiązki rodzinne w 2018 r.](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 18.

[8] [Women in the Boardroom: A Global Perspective](#), Deloitte, 2019 rok.

Przyczyna tkwi przede wszystkim w stereotypowym postrzeganiu kobiet i mężczyzn w miejscu pracy. Jak wynika z badania „[Gender Gap po polsku 2020](#)”, prawie połowa kobiet (42,6%) przyznaje, że spotkała się z umniejszaniem kompetencji zawodowych w miejscu pracy ze względu na płeć. Niewiele mniej (37,6%) twierdzi, że miało do czynienia z deprecjonowaniem ich zasług. Blisko co trzecia ankietowana spotkała się w swoim miejscu pracy z wykluczeniem ze względu na płeć. Nieco inne spojrzenie na kwestię dyskryminacji mają mężczyźni. Z umniejszaniem ich kompetencji zawodowych spotkało się mniej niż jedna trzecia mężczyzn (28,4%), a z umniejszaniem zasług – 26,7% badanych⁹.

Nierówne traktowanie w obszarze zatrudnienia często dotyczy kwestii wynagrodzeń oraz wypłacanych emerytur. W 2020 roku przeciętne wynagrodzenie mężczyzn było o 14,7% wyższe niż kobiet, zaś luka płacowa wynosiła 4,8%¹⁰. Blisko 37% kobiet pobiera emerytury do 1,8 tysiąca złotych, podczas gdy wśród mężczyzn jest to tylko 8%¹¹. Wśród osób prowadzących jednoosobowe gospodarstwo zagrożona ubóstwem dochodowym była prawie co trzecia osoba – w 2020 roku częściej były to kobiety (około 35%) niż mężczyźni (około 28%)¹². W konsekwencji kształtowane jest zjawisko feminizacji ubóstwa. Jest to szczególna odmiana ubóstwa, która dotyczy wyłącznie lub głównie kobiet i jest ściśle powiązana z innymi niepożądanymi zjawiskami w obszarze biedy, w tym z ubóstwem energetycznym, ubóstwem sanitarnym czy ubóstwem menstruacyjnym.

Mając na uwadze specyfikę Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, a zwłaszcza analizowanych Priorytetów, warto zwrócić szczególną uwagę na zatrudnienie kobiet i mężczyzn w określonych sektorach. Przykładowo praca w sektorze energetycznym wciąż jest relatywnie rzadkim wyborem ze strony kobiet – kobiet zatrudnionych w sektorze energetycznym jest około 54 tysięcy. Komisja Europejska zleciła w ostatnich latach przygotowanie raportu na temat obecności kobiet w tym sektorze. Wynika z niego, że w 2021 roku udział kobiet zatrudnionych w polskim sektorze energetycznym wynosił zaledwie 16%, co stanowi jeden z najniższych wyników w Unii Europejskiej. Dla porównania – bazując na badaniu przeprowadzonym przez [Międzynarodową Agencję Energii Odnawialnej IRENA](#) – w skali globalnej kobiety stanowią 22% siły roboczej w sektorze ropy i gazu oraz 32% w sektorze energii odnawialnej. Udział kobiet jest niższy w tradycyjnym sektorze górnictwa węgla (11%, w Polsce – 9,3%), podczas gdy sektor energii elektrycznej i gazu odnotował udział kobiet w zatrudnieniu na poziomie 25%, a w Polsce – 27%. W przypadku kobiet będących pracownicami europejskich operatorów systemów przesyłowych gazu i energii elektrycznej na poziomie Unii Europejskiej ich udział wynosił 28%, a w Polsce – 24%.

[9] [Gender Gap po polsku 2020](#), Stowarzyszenie Women in Technology Poland, 2020 rok, s. 23

[10] [Różnice w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn w Polsce w 2020](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

[11] [Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2021](#), Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2021.

[12] [Ubóstwo w Polsce w latach 2019 i 2020](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.

Kolejnym sektorem istotnym z punktu widzenia specyfiki Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko jest sektor wodno-ściekowy. Obecnie pracuje w nim zdecydowanie więcej mężczyzn, choć można dostrzec trend wskazujący na istotną zmianę w tym zakresie. Coraz więcej kobiet decyduje się na zatrudnienie w powyższym sektorze, często również na szczeblu operacyjnym, na którym wymagane jest nie tylko wykształcenie inżynierskie, ale także wiedza z zakresu nowoczesnych technologii. Jak wynika z opracowania *Branżowy Bilans Kapitału Ludzkiego II. Branża gospodarki wodno-ściekowej i rekultywacji*, kobiet podejmujących pracę w sektorze objętym badaniem jest mniej niż mężczyzn, choć równocześnie charakteryzują się zdecydowanie lepszym wykształceniem. Kobiety zatrudnione w sektorze wodno-ściekowym oraz rekultywacji mają wykształcenie wyższe (88%) oraz średnie (11%). Dla porównania – w przypadku mężczyzn rozkład wykształcenia prezentuje się następująco: średnie (37%) oraz zasadnicze i wyższe (po 31%)¹³. Różne szanse kobiet i mężczyzn w analizowanych sektorach zostały zidentyfikowane w badaniu „Bilans Kapitału Ludzkiego”, czego potwierdzeniem jest ujęta w nim rekomendacja na rzecz podejmowania działań z zakresu *employer branding*, w tym ukierunkowanego między innymi na przeciwdziałanie negatywnej stereotypizacji sektora i zawodów w nim funkcjonujących, zwiększanie szansy docierania do potencjalnych kandydatek/kandydatów do pracy oraz budowanie obrazu i marki przedsiębiorstwa/sektora jako dobrego miejsca pracy dla różnych grup społecznych i zawodowych, w tym również kobiet¹⁴.

Współcześnie coraz częściej podkreśla się konieczność podejmowania działań na rzecz zrównoważonej reprezentacji kobiet i mężczyzn w sektorach czy podmiotach, które działają w zakresie szeroko rozumianej ekologii, ochrony środowiska i gospodarki obiegu zamkniętego. Wynika to nie tylko z konieczności respektowania obowiązujących zapisów prawnych, w tym przepisów Kodeksu pracy, ale także podejścia ukierunkowanego na tak zwaną sprawiedliwą transformację. Systematyczne uwzględnianie aspektu płci w projektowaniu rozwiązań przyjaznych środowisku naturalnemu oraz na rzecz odpowiedzialnego gospodarowania odpadami – na które składa się między innymi zrozumienie zachowań konsumenckich, łączenie wniosków wyciągniętych z tradycyjnych zrównoważonych praktyk oraz wykorzystywanie lokalnych zasobów na rzecz zrównoważonego rozwoju – to propozycja nowego paradygmatu gospodarczego. Zwrócenie uwagi na rolę płci w konsumpcji, a także w wytwarzaniu odpadów i zapobieganiu ich wytwarzaniu, może stać się kluczowym filarem przejścia na gospodarkę o obiegu zamkniętym¹⁵.

Problem dysproporcji kobiet i mężczyzn w sektorach i obszarach bezpośrednio związanych z Priorytetami I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat,

[13] *Branżowy Bilans Kapitału Ludzkiego II. Branża gospodarki wodno-ściekowej i rekultywacji*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021, s. 111.

[14] *Ibidem*, s. 40.

[15] *Gender and the Environment POLICY HIGHLIGHTS Building the Evidence Base and Advancing Policy Actions to Achieve the SDGs*, OBWE, 2020 rok.

Środowisko jest dość powszechny i dostrzegany przez liczne kraje. W rezultacie tworzone są liczne sieci wsparcia i inicjatywy zwiększające dostęp kobiet do stanowisk pracy w sektorach i na stanowiskach dotychczas zdominowanych głównie przez mężczyzn. Jako przykłady niech posłużą działalność [WoNY Women in Energy](#), organizacji na rzecz zwiększania udziału kobiet na stanowiskach decyzyjnych w sektorze energetycznym, inicjatywa [POWERful Women \(PFW\)](#) podjęta na rzecz zrównoważonego, zróżnicowanego oraz inkluzywnego sektora energetycznego w Wielkiej Brytanii, program [Women in Energy](#) realizowany przez Departament of Energy przy Sekretarzu do spraw Energii w amerykańskim rządzie, program [Empowering Women in Water](#) realizowany przez International Water Association, nagroda International Water Association „[Gender Diversity and Water Award](#)”, która przyznawana jest osobom mającym wybitny wkład w promowanie różnorodności płci czy wspieranie działań na rzecz równości w sektorze wodociągowym.

ENERGETYKA

Kobiety odgrywają kluczową rolę w przejściu na zrównoważone praktyki energetyczne w gospodarstwach domowych. Kobiety oszczędzają o 22% więcej energii w porównaniu z mężczyznami. Jednak najczęściej brakuje ich w gremiach organizacji kształtujących polityki i strategię energetyczne. Przykładowo tylko 4% kobiet zasiadało na stanowiskach przewodniczących Światowej Rady Energetycznej (WEC), a 18% na stanowiskach sekretarzy. Innym przejawem ograniczonego wpływu kobiet na decyzje energetyczne jest ich mniejszy udział w procesie zakupów urządzeń elektrycznych. Dostępne opracowania wskazują, że dzieje się tak mimo ewidentnie bardziej aktywnego zaangażowania kobiet w ograniczanie poziomu zużycia energii. Dostęp do energii ma charakter powszechny w Polsce i nie jest celowo różnicowany pod kątem określonych grup społecznych, w tym grup narażonych na dyskryminację ze względu na kryteria objęte niniejszą analizą. Niemniej jednak w obszarze energetyki, w tym w Działaniu 1.1, Działaniu 2.1, Działaniu 2.2 i Działaniu 2.3 Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, można identyfikować zjawiska, które potwierdzają odmienną sytuację osób różnej płci. Jest to przede wszystkim ściśle powiązane z feminizacją ubóstwa w Polsce i dotyczy ubóstwa energetycznego.

Ubóstwo energetyczne definiowane jest jako zjawisko polegające na doświadczeniu trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb energetycznych w miejscu zamieszkania za rozsądną cenę, na które składa się utrzymanie adekwatnego standardu ciepła i zaopatrzenie w pozostałe rodzaje energii służące zaspokojeniu podstawowych potrzeb funkcjonowania biologicznego i społecznego osób z gospodarstwa domowego. Zjawisko ubóstwa energetycznego w różnym stopniu dotyka osób należących do poszczególnych grup społecznych. Ceny energii są czynnikiem, który doprowadza do narastania istotnych nierówności społecznych. [Jak wynika z danych Federacji Konsumentów](#), aż 31% osób rozważa wzięcie pożyczki na spłaty rachunków, a 22% – na zakup opału. Trudności z opłaceniem rachunków za energię elektryczną mają przede wszystkim osoby pobierające świadczenia

rentowe i emerytalne oraz osoby bezrobotne. W Polsce w 2020 roku ubóstwo energetyczne wzrosło do poziomu 21,4% – wskaźnik ten oznacza średni udział wydatków budżetu gospodarstw domowych przeznaczanych na opłaty związane z energią.

Dostępne badania i analizy poświęcone zjawisku ubóstwa energetycznego w dość ograniczonym zakresie identyfikują je w odniesieniu do przesłanek dyskryminacyjnych wskazanych w niniejszej analizie. Zazwyczaj uwaga zwracana jest na takie kwestie, jak: rodzaj budynku mieszkalnego (zabudowa jednorodzinna lub wielorodzinna), wiek i stan techniczny budynku, powierzchnia budynku mieszkalnego, miejsce zamieszkania (miasto i wieś) oraz dochód w gospodarstwie domowym. W aspekcie społecznym opisywana jest przede wszystkim sytuacja osób pobierających świadczenia rentowe i emerytalne oraz rodzin z dziećmi, zwłaszcza rodzin wielodzietnych. W całej Unii Europejskiej ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym zagrożonych jest 95,4 miliona osób, przy czym ryzyko tych niepożądanych zjawisk częściej dotyczy kobiet niż mężczyzn (22,7% versus 20,7%). Także ryzyko doświadczania ubóstwa energetycznego jest wyższe w grupie kobiet. Wynika to między innymi z faktu otrzymywania niższego wynagrodzenia niż mężczyźni, posiadania mniejszych szans na znalezienie i utrzymanie zatrudnienia oraz brania na siebie większości obowiązków opiekuńczych. W konsekwencji kobiety mają ograniczone możliwości generowania dochodu i tym samym zaspokajania wszystkich niezbędnych potrzeb.

Jak wynika z opracowania *Energetyczna bieda. Raport o gospodarstwach domowych ubogich energetycznie*, ubóstwo energetyczne jest związane przede wszystkim z relatywnie niewielkimi dochodami oraz wysokimi kosztami ponoszonymi na energię. Przy założeniu, że gospodarstwa ubogie energetycznie to te, które na energię elektryczną wydają więcej niż 10% swoich dochodów, okazuje się, że ubóstwo energetyczne w Polsce dotyczy dokładnie 33% populacji gospodarstw domowych, przy czym jedną z grup, która go najczęściej doświadcza, to gospodarstwa jednoosobowe prowadzone przez osoby starsze, powyżej 60. roku życia, nieaktywne zawodowo – zwykle są to kobiety na emeryturze¹⁶.

Potwierdzeniem powyższych wniosków są także dane pochodzące z badania budżetów gospodarstw domowych z 2014 roku, z którego wynika, że większa liczba kobiet niż mężczyzn jest ubogich energetycznie (3,58 miliona kobiet w stosunku do 3,25 miliona mężczyzn). Ponadto czterokrotnie więcej jest gospodarstw domowych ubogich energetycznie zamieszkałych przez same kobiety (jedną lub więcej) niż gospodarstw zamieszkałych przez samych mężczyzn (jednego lub więcej). Więcej kobiet ubogich energetycznie znajduje się w następujących grupach: osoby zamieszkujące największe miasta, powyżej 500 tysięcy mieszkańek i mieszkańców (kobiety – 11,1%, mężczyźni – 9,9%), jednoosobowe gospodarstwa domowe (kobiety – 18,2%, mężczyźni – 11,1%), gospodarstwa zamieszkałe

[16] L. Karpińska, S. Śmiech, *Energetyczna bieda. Raport o gospodarstwach domowych ubogich energetycznie*, Centrum Polityk Publicznych, Warszawa 2014.

przez emerytki/emerytów (kobiety – 19,0%, mężczyźni – 17,7%)¹⁷. Co istotne, płeć nie różnicuje występowania ubóstwa energetycznego w wymiarze geograficznym – w odniesieniu do poszczególnych województw. Nie ma również znaczenia w odniesieniu do kwestii technicznych, uwzględniających rodzaj budynku, wiek budynku, powierzchnię zajmowanego mieszkania czy sposób ogrzewania.

Jak wynika z dostępnych opracowań, na ubóstwo energetyczne bardziej narażone są także rodziny z jednym rodzicem. Bazując na danych Głównego Urzędu Statystycznego, można wskazać, że w Polsce matki wychowujące samodzielnie swoje dzieci stanowią 19,4% wszystkich rodzin. Dla porównania – ojcowie wychowujący samodzielnie dzieci to 2,8%. Ogółem kobiet i mężczyzn samodzielnie wychowujących dzieci bez wsparcia partnerki/partnera jest w Polsce 2,5 miliona, przy czym rodziny z udziałem samodzielnych matek stanowią 80%.

Także na poziomie gospodarstwa domowego kobiety w większym stopniu odczuwają skutki ubóstwa energetycznego, ponieważ ze względu na pełnione funkcje (sprawowanie osobistej opieki nad dziećmi, obowiązki związane z gotowaniem i praniem) częściej korzystają z energii elektrycznej lub gazowej, a przy braku dostępu – w większym stopniu odczuwają tego konsekwencje. Dotyczy to także ogólnodostępnych usług publicznych. Przykładowo w zakresie oświetlania ulic czy ograniczenia transportu publicznego boleśniej odbija się to na kobietach, ponieważ to one częściej czują się zagrożone w ciemnych, odosobnionych miejscach oraz częściej korzystają z komunikacji publicznej.

Na kwestię ubóstwa energetycznego można spojrzeć także przez pryzmat uwarunkowań *stricte* biologicznych. Kobiety i mężczyźni na innym poziomie odczuwają tak zwany komfort ciepła, co wynika z uwarunkowań hormonalnych i fizjologicznych¹⁸. Kobiety preferują wyższą temperaturę w pomieszczeniach niż mężczyźni o około 2,5 stopnia Celsjusza – komfortowa temperatura pomieszczenia dla kobiet waha się od 23,2 do 26,1 stopnia Celsjusza.

[17] R. Boguszewski, T. Herudziński, *Ubóstwo energetyczne w Polsce*, Pracownia Badań Społecznych SGGW, Warszawa 2018, s. 11–12.

[18] Kobieta i mężczyzna o mniej więcej takiej samej masie ciała różnią się liczbą mięśni, które generują ciepło. Kobiety mają ich mniej w porównaniu z mężczyznami. Drżące mięśnie wytwarzają ciepło i zapobiegają oziębieniu. U kobiet między skórą a mięśniami znajduje się więcej tłuszczu, a tym samym skóra w większym stopniu odczuwa chłód, ponieważ jest nieco bardziej oddalona od naczyń krwionośnych. Kobiety mają wolniejsze tempo przemiany materii w porównaniu z mężczyznami, co zmniejsza zdolność do wytwarzania ciepła podczas przebywania na zimnie. Tym samym kobiety są bardziej podatne na odczuwanie niskich temperatur. Estrogen powoduje, że naczynia krwionośne w kończynach rozszerzają się, sprawiając, że więcej ciepła „ucieka” do otoczenia. Z kolei progesteron może powodować zwężenie naczyń krwionośnych w skórze, co oznacza, że do niektórych obszarów ciała będzie dopływać mniej krwi, tak by utrzymać cieplejsze organy wewnętrzne. W wyniku tego kobietom często jest chłodniej. Za sprawą wspomnianych hormonów dłonie, stopy i uszy u kobiet są o około trzech stopni Celsjusza chłodniejsze niż u mężczyzn.

Jest to o tyle istotne, że – po pierwsze – ogólne normy określające komfort ciepła dla poszczególnych pomieszczeń, ujęte w [Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 roku w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie](#), zalecają temperaturę w pomieszczeniach przeznaczonych na pobyt stały, bez okryć wierzchnich, dla osób niewykonujących w sposób ciągły pracy fizycznej na poziomie 20 stopni Celsjusza. Po drugie, kobiety mogą być dodatkowo narażone na zjawisko ubóstwa energetycznego ze względu na konieczność mocniejszego ogrzewania mieszkania, aby zapewnić sobie komfortowe warunki codziennego funkcjonowania.

Dokonując przełożenia powyższej zależności między energią a płcią, a także biorąc pod uwagę specyfikę Działania 1.1, Działania 2.1, Działania 2.2 i Działania 2.3, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że powyższe Działania będą mieć pozytywny wpływ na odbiorczyń/odbiorców ostatecznych. Wszelkie przedsięwzięcia ukierunkowane na zmianę i modernizację dotychczasowych niskowydajnych rozwiązań energetycznych prowadzić będą w konsekwencji do obniżenia kosztów związanych z eksploatacją energetyczną, przyczyniając się do obniżenia opłat za energię. Będzie mieć to z kolei pozytywny wpływ na te grupy społeczne, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej, w tym na grupę kobiet. Niemniej jednak warto mieć na uwadze, że w ramach powyższych działań można wprowadzać wyspecjalizowane rozwiązania na rzecz eliminacji zjawiska feminizacji ubóstwa energetycznego, co znalazło odzwierciedlenie w rekomendacjach wdrożeniowych zawartych w końcowej części niniejszej analizy.

ZMIANY KLIMATU I KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

Z danych OECD, zwłaszcza z analizy *Gender and environmental statistics Exploring available data and developing new evidence*, wynika, że istnieje relatywnie niewielka zależność między lokalną jakością środowiska a płcią. Przywołana analiza została przeprowadzona w siedmiu krajach: Argentynie, Australii, Wielkiej Brytanii, Francji, Nowej Zelandii, RPA i Stanach Zjednoczonych. Być może wynika to stąd, że rzadko następuje grupowanie mieszkańek/mieszkańców w obrębie jednej płci i przypisywanie ich do określonych obszarów geograficznych, które – bardziej lub mniej – mogą być narażone na zmiany klimatyczne i negatywne konsekwencje z tego wynikające.

O ile jednak sam fakt zmian klimatycznych oraz występowania klęsk żywiołowych nie ma aspektu genderowego, o tyle sposób radzenia sobie z nimi – już tak. Po pierwsze, kobiety zdecydowanie częściej doświadczają przemocy, w tym przemocy na tle seksualnym, w sytuacji anomalii społecznej, jaka zwykle następuje po katastrofie, także po klęsce żywiołowej. W tak zwanych tymczasowych kwaterach i obozach dziewczynki i kobiety bardziej narażone są na gwałt i zjawisko handlu ludźmi. Po drugie, kobiety i mężczyźni mają różne potrzeby względem rozwiązań sanitarnych, także w sytuacjach doświadczania klęsk żywiołowych. Kobiety bardziej odczuwają brak dostępu do sanitariów, ograniczony dostęp do produktów higieny menstruacyjnej, usług związanych ze zdrowiem reprodukcyjnym

czy wreszcie brak prywatności w kwaterach i obozach powstałych w związku z klęskami. Kolejna kwestia dotyczy ewakuacji. Kobiety ze względu na pełnione funkcje społeczno-kulturowe mają ograniczone możliwości ewakuacji. Podyktowane jest to faktem – co zostało poparte danymi liczbowymi w części dotyczącej rynku pracy – częstszego pełnienia funkcji opiekuńczych względem zarówno dzieci, jak i innych zależnych członkiń/członków rodziny. Dostępne opracowania potwierdzają także, że kobiety i mężczyźni w inny sposób dowiadują się o klęskach żywiołowych oraz inaczej reagują na nie. [Przykładowo podczas powodzi w Serbii](#) w 2014 roku kobiety czekały na oficjalne zawiadomienie o ewakuacji, z kolei mężczyźni o konieczności ucieczki przekonali informacje otrzymywane z innych nieformalnych źródeł.

W związku z tymi różnicami powstało wiele opracowań, które określają wytyczne dotyczące zarządzania kryzysowego ukierunkowanego na minimalizację ryzyk wynikających z płci: zwiększenie liczby kobiet w zespołach poszukiwawczo-ratunkowych, zwiększenie liczby kobiet w zespołach pomocy psychologicznej po klęskach żywiołowych, dostosowanie środków przeznaczanych na walkę z klęskami żywiołowymi do realnych potrzeb kobiet i mężczyzn¹⁹, zapewnienie większym grupom kobiet głosu w decyzjach związanych z obniżaniem ryzyka i reagowaniem na katastrofy. Potwierdzeniem powyższych wytycznych są także rekomendacje ujęte w raporcie Programu Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju i Organizacji Narodów Zjednoczonych [Gender and disaster risk reduction in Europe and Central Asia](#) oraz wytyczne zawarte w opracowaniu European Forum for Disaster Risk Reduction zatytułowanym [Roadmap 2021–2030 For a disaster-resilient European and Central Asian region by 2030](#).

Dostępne są także narzędzia walki z konsekwencjami klęsk żywiołowych, które biorą pod uwagę różne potrzeby wynikające z płci. Przykładem jest metodologia [Gender Assessment and Monitoring of Mitigation and Adaptation](#) (GAMMA), wykorzystywana w celu zidentyfikowania wpływu zmian klimatycznych na płęć i opracowania zaleceń dotyczących interwencji potrzebnych do wyeliminowania różnic między płciami w zarządzaniu ryzykiem zmian klimatycznych oraz planowaniu priorytetów, polityk i niezbędnych środków.

Dokonując przełożenia powyższych treści na specyfikę Działania 1.2 i Działania 2.4, można stwierdzić, że środki przeznaczone na adaptacje do zmian klimatu i przeciwdziałanie klęskom żywiołowym będą pozytywnie wpływać na ogół społeczeństwa, w tym kobiety i mężczyzn. Tym samym można wskazać korzystny sposób oddziaływania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w odniesieniu do przesłanki płci. Równocześnie konieczne jest uwzględnienie perspektywy płci w kilku konkretnych obszarach bezpośrednio powiązanych z realizacją Działania 1.2 i Działania 2.4.

[19] W Bośni i Hercegowinie programy rekonstrukcyjne wprowadzone po powodziach z 2014 roku nadały wysoki priorytet grantom mieszkaniowym dla samotnych matek i kierowały środki na odbudowę do firm zatrudniających dużą liczbę kobiet.

W przypadku Działania 1.2 planowane jest sfinansowanie infrastruktury dla udostępniania zieleni oraz zielono-niebieskiej i niebieskiej infrastruktury (na przykład ciągi pieszo-rowerowe, stojaki na rowery, ścieżki, ławeczki, kosze na odpady, infrastruktura oświetleniowa, toalety publiczne, obiekty małej architektury, place zabaw dla dzieci, siłownie plenerowe). Jak wynika z treści Szczegółowego Opisu Priorytetów, punktowane będą projekty zakładające rozszczelnienie i odsklepianie terenu, w tym odbetonowanie, oraz zwiększające ogólny udział zieleni i niebieskiej infrastruktury na obszarach miejskich. Z kolei w przypadku Działania 2.4 planowane jest wsparcie zrównoważonych systemów gospodarowania wodami opadowymi z udziałem zieleni/zielono-niebieskiej infrastruktury oraz rozwiązań opartych na naturze. W odniesieniu do wymienionych wyżej Działań warto uwzględnić różne potrzeby kobiet i mężczyzn względem planowanych do realizacji rozwiązań.

W przypadku Działania 2.4 finansowane będą procesy związane z opracowaniem planów adaptacji do zmian klimatu oraz z opracowaniem i aktualizacją dokumentów strategicznych/planistycznych w zakresie gospodarowania wodami, zarządzania ryzykiem powodziowym oraz ochrony zasobów wodnych. Zwłaszcza w tym zakresie bardzo istotna jest kwestia wrażliwości na potrzeby i oczekiwania wynikające z płci oraz uwzględniania wytycznych i rekomendacji wspomnianych wyżej. Szczególne znaczenie będą mieć tutaj metody i narzędzia zakładające partycypacyjny sposób wypracowywania planów adaptacji i sposobów ich wdrażania, z uwzględnieniem reprezentacji kobiet i mężczyzn oraz organizacji działających na rzecz równości kobiet i mężczyzn.

W ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w Działaniach bezpośrednio powiązanych z adaptacją do zmian klimatu oraz przeciwdziałaniem klęskom żywiołowym wspierane będą inicjatywy na rzecz edukacji obywateli/obywaterek oraz zwiększania świadomości na temat zmian klimatu. W tym zakresie również warto uwzględnić perspektywę płci, dostosowując przekaz informacyjno-edukacyjny do odbiorczyń i odbiorców.

GOSPODARKA WODNA

Na poziomie globalnym od wielu lat zwraca się uwagę na relację między płcią a dostępem do wody i szeroko rozumianych usług wodno-kanalizacyjnych. Potwierdzeniem są zapisy w [Agendzie na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju](#), przyjętej przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 2015 roku. W Agendzie jeden z siedemnastu Celów Zrównoważonego Rozwoju wprost odnosi się do równego, sprawiedliwego dostępu do wody i infrastruktury z nią związanej. Cel szósty Agendy przyjął brzmienie: „Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi”. Powiązane z tym celem zadania

dotyczą zapewnienia do 2030 roku powszechnego i sprawiedliwego dostępu do bezpiecznej wody pitnej po przystępnej cenie oraz dostępu do odpowiednich i godziwych warunków sanitarnych i higieny, przy czym uwaga powinna być przede wszystkim zwrócona na potrzeby kobiet, dziewcząt i osób w szczególnie trudnej sytuacji.

Cele Zrównoważonego Rozwoju w znacznej mierze ukierunkowane są na poprawę sytuacji dziewcząt i kobiet z krajów o mniejszym potencjale ekonomicznym. Mają one jednak także zastosowanie do krajów będących na podobnym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego jak Polska. Choć w naszym kraju zauważyć można pozytywne trendy w zakresie gospodarowania wodą, wciąż część gospodarstw domowych nie ma zapewnionych podstawowych warunków bytowych umożliwiających godne funkcjonowanie. Jak wynika z badania Głównego Urzędu Statystycznego [„Gospodarka mieszkaniowa w 2020 r.”](#), w ostatnich latach odnotowano wzrost liczby mieszkań wyposażonych w instalacje sanitarno-techniczne. W wodociągi w 2020 roku wyposażonych było 97% mieszkań, w ustęp – 94%, z kolei w łazienkę – 91,8%. Oznacza to zarazem, że 6% polskich mieszkań nie jest wyposażonych w toaletę, a 8,2% w łazienkę, osoby zamieszkujące te lokale doświadczają zaś ubóstwa sanitarnego.

Ze względu na brak danych wskazujących, kto zamieszkuje powyższe ubogie sanitarnie lokale, wyzwaniem jest określenie na poziomie krajowym skali i zakresu zależności między płcią a realizacją Działania 1.3 i Działania 2.5. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę rodzaj inwestycji planowanych do realizacji w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, można założyć jego pozytywne oddziaływanie na wszystkie grupy społeczne. Poprawa dostępu do wody oraz działania na rzecz wyposażenia większej liczby gospodarstw domowych w rozwiązania wodno-ściekowe będzie mieć szczególnie pozytywny wpływ na sytuację kobiet. To one bowiem – ze względu na uwarunkowania społeczno-kulturowe oraz stereotypowy podział ról – zdecydowanie częściej są zależne od dostępności wody, ponieważ zdecydowanie częściej wykonują bieżące prace w gospodarstwie domowym, wymagające korzystania z tego zasobu. Jako potwierdzenie można przytoczyć wyniki badania Centrum Badania Opinii Społecznej [„Modele życia małżeńskiego Polaków”](#) z 2020 roku, odzwierciedlające podział obowiązków domowych w rodzinie. Wynika z niego, że choć regularnie wzrasta liczba par, które realizują partnerski podział obowiązków domowych (37%), to wciąż ponad 40% par dzieli obowiązki domowe stereotypowo. Model tradycyjny (mąż pracuje, żona zajmuje się prowadzeniem domu) jest realizowany przez 17% par, a model nieproporcjonalnie żeński (obie strony pracują, ale obowiązki związane z prowadzeniem domu i opieką nad dziećmi przypisane są kobiecie) – przez 21% par. Tym samym w przypadku ponad 40% par prace domowe – gotowanie, pranie, sprzątanie, pielęgnacja zależnych członków/ członków rodziny – niemal na wyłączność wykonywane są przez kobiety.

W przypadku Działania 1.3 i Działania 2.5 należy zwrócić uwagę na kolejny aspekt pozytywnego oddziaływania na płeć. Jest to ściśle powiązane ze zjawiskiem ubóstwa w wymiarze ekonomicznym. O ile bowiem ze środków Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko finansowane będą inwestycje w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną, które nie wiążą się z partycypowaniem w kosztach ze strony osób indywidualnych, o tyle skorzystanie z dostępu do tych rozwiązań – już tak. Na poziomie gospodarstw domowych spoczywać będzie wydatek związany z dołączeniem do sieci wodno-kanalizacyjnej sfinansowanej z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Mając na uwadze przesłankę płci, trzeba podkreślić, że wydatek ten może być szczególnie trudny do poniesienia przez kobiety – ze względu na bariery ekonomiczne będące konsekwencją dyskryminacji w obszarze zatrudnienia. W związku z tym warto rozważyć działania wspierające, podobne do tych, które wykorzystywane są w ramach przeciwdziałania ubóstwu energetycznemu. Ponieważ brak jest krajowych analiz przedstawiających kierunek rekomendowanych rozwiązań wspierających przeciwdziałanie ubóstwu sanitarnemu, jako inspiracja mogą posłużyć rozwiązania na rzecz walki z ubóstwem energetycznym: [Bank dobrych praktyk „Przeciwdziałanie ubóstwu energetycznemu w Polsce”](#) oraz [Zestawienie propozycji nowych instrumentów bądź modyfikacji już istniejących wpływających na redukcję ubóstwa energetycznego](#).

GOSPODARKA OBIEGU ZAMKNIĘTEGO

Według danych Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie kobiety są w różnym stopniu dotknięte zarówno zrównoważonymi, jak i niezrównoważonymi wzorcami produkcji i konsumpcji. Jak wynika z opracowania OBWE z 2020 roku *Gender and the Environment. Building the Evidence Base and Advancing Policy Actions to Achieve the SDGs*, kobiety wydają się bardziej zrównoważonymi konsumentkami i są bardziej wrażliwe na kwestie ekologiczne, środowiskowe i zdrowotne. Chętniej i częściej niż mężczyźni wspierają realizację procesów recyklingu, a także minimalizują marnotrawstwo, kupują żywność ekologiczną i produkty z oznakowaniem ekologicznym oraz angażują się w inicjatywy oszczędzania wody i energii na poziomie gospodarstwa domowego.

Okazuje się, że płeć jest czynnikiem różnicującym zachowania proekologiczne występujące w polskim społeczeństwie. Jak wynika z badania zrealizowanego w 2019 roku *„Konsumenci a gospodarka obiegu zamkniętego”*, zaledwie jedna trzecia osób wierzy, że ich działania mogą przyczynić się do zahamowania negatywnego wpływu na środowisko – i do grupy tej częściej należą kobiety z wyższym wykształceniem. Kobiety znacznie częściej także zwracają uwagę na wpływ większości produktów na środowisko i zdrowie. Mężczyzn z kolei częściej zajmuje ta problematyka w odniesieniu do elektroniki, samochodów i mebli²⁰.

[20] *Konsumenci a gospodarka obiegu zamkniętego*, ARC Rynek i Opinia Sp. z o.o., Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2019.

Potwierdzeniem powyższych wniosków jest badanie „[Gospodarka odpadami. Raport z badania](#)” z 2019 roku. Wynika z niego, że choć ponad połowa (55,9%) osób biorących udział w badaniu podejmuje działania mające na celu zmniejszenie ilości generowanych odpadów, to częściej postawa ta występuje w grupie kobiet. Brak wiedzy na temat tego, w jaki sposób można zredukować ilość wytwarzanych odpadów, wskazują przede wszystkim osoby z najniższym dochodem netto na członka rodziny (do 1,5 tysiąca złotych – 41%, powyżej 2,5 tysiąca złotych – 27,3%) oraz mężczyźni (40,2% mężczyzn versus 28,4% kobiet). Co ciekawe, różnice w odpowiedziach kobiet i mężczyzn dotyczą także przekonania na temat wytwarzanej ilości odpadów. Przekonanie o niskim poziomie wytwarzanych odpadów zdecydowanie częściej występuje w grupie mężczyzn (28,8%) niż kobiet (19,1%)^[21]. Kobiety częściej także unikają zakupu „pakowanych” towarów (na przykład warzyw i owoców) (58,1% kobiet versus 40,9% mężczyzn). Unikanie zakupu produktów jednorazowych, nietrwałych również częściej deklarują kobiety (53,2% kobiet versus 42,8% mężczyzn)^[22].

Powyżej zaprezentowane wyniki są istotne w odniesieniu do specyfiki Działania 1.4, ponieważ potwierdzają zasadność działań edukacyjno-informacyjnych przewidzianych w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w obszarze gospodarki obiegu zamkniętego, szczególnie segregacji odpadów. Potwierdzają także konieczność używania różnych kanałów i przekazów informacyjno-promocyjnych oraz edukacyjnych, tak aby trafiły do osób różnej płci.

W ramach Działania 1.4 zaplanowane są także do realizacji konkursy, obejmujące swoim zakresem rozwiązania na rzecz ponownego użycia, naprawy czy wymiany rzeczy używanych w celu wydłużenia cyklu życia produktów. W przypadku tego typu projektów również warto zwrócić uwagę na preferencje wynikające z płci. Jak dowodzi badanie „[Gospodarka odpadami](#)”, dość duży odsetek Polek i Polaków (48,4%) wyrzuca niepotrzebne lub zepsute przedmioty. Równocześnie większy odsetek osób (52,6%) deklaruje, że przekazuje sprawne/dobre rzeczy innym osobom lub instytucjom. Część osób (36,5%) wskazuje, że naprawia rzeczy w punktach napraw, a 34,8% – powtórnie wykorzystuje posiadane przedmioty. Zbliżony odsetek osób badanych wymienia lub sprzedaje używane rzeczy, podczas gdy 31,2% oddaje je do sklepu lub do punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych. Do wyrzucania niepotrzebnych lub zepsutych przedmiotów/rzeczy w swoim domu częściej przyznają się kobiety (52,0% kobiet versus 44,4% mężczyzn). Warto mieć na uwadze tę kwestię, ponieważ – być może – wynika to z braku umiejętności związanych z naprawą i reperowaniem przedmiotów codziennego użytku. W praktyce oznaczać to może konieczność uwzględnienia różnych preferencji, umiejętności czy wreszcie potrzeb i ograniczeń wynikających z płci przy okazji tworzenia punktów naprawy używanych rzeczy.

Inaczej wygląda sprawa w przypadku wymiany rzeczy używanych oraz oszczędnego gospodarowania przy ograniczonych zasobach. Z dostępnych [opracowań](#) wynika, że

[21] *Ibidem*, s. 17.

[22] *Ibidem*, s. 20.

przekazywanie ubrań, zbędnych przedmiotów (na przykład mebli, zabawek), przygotowywanie posiłków przy ograniczonych zasobach czy angażowanie się w inne formy handlu – przykładowo handel wymienny w ramach sąsiedztwa – jest domeną kobiet. Jest to zarazem potencjał, który może być skutecznie wykorzystany w przypadku wcześniej wspomnianego typu projektu.

Na koniec warto zwrócić uwagę na to, że – jak wynika z badania Międzynarodowej Organizacji Pracy „[Gender equality and green jobs](#)” – angażowanie kobiet w gospodarkę obiegu zamkniętego przez podnoszenie ich świadomości w zakresie zrównoważonych wzorców konsumpcji i produkcji pomoże w stworzeniu lepszych warunków pracy i większego bezpieczeństwa, co zachęci do równości płci i wspierać będzie tworzenie systemu obiegu zamkniętego. Potrzeba aktywnego włączania kobiet w tę część gospodarki jest także istotna ze względu na to, że kobiety i mężczyźni w różnym stopniu odczuwają konsekwencje zrównoważonych i niezrównoważonych wzorców konsumpcji²³.

OCHRONA ŚRODOWISKA

Polityki i strategie na rzecz ochrony środowiska i bioróżnorodności często są przygotowywane i wdrażane w oderwaniu od potrzeb konkretnych grup społecznych, w tym kobiet i mężczyzn. Dzieje się tak, mimo że od wielu lat zwraca się uwagę na relację między wpływem działań w powyższym zakresie a płcią. Stanowisko [Convention on Biological Diversity](#) jest takie, że nie jest to bynajmniej związane z różnicami biologicznymi występującymi między kobietami i mężczyznami, ale pełnionymi funkcjami, obejmującymi różne obowiązki domowe i rodzinne, a także różnymi priorytetami wynikającymi z ról społeczno-kulturowych oraz odmiennymi uprawnieniami decyzyjnymi w zakresie wykorzystania zasobów bioróżnorodności biologicznej i zarządzania nimi.

Różnice i nierówności wynikające z płci realnie wpływają na to, jak polityka, planowanie i programowanie rozwiązań na rzecz ochrony środowiska i różnorodności biologicznej wpływa na sytuację kobiet i mężczyzn oraz zaspokaja ich potrzeby i oczekiwania wynikające z różnych ról społecznych. Podejście to znajduje także swoje odzwierciedlenie w [Agendzie na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju](#). W dokumencie tym każdy z siedemnastu Celów Zrównoważonego Rozwoju odnosi się do kwestii kobiet. W kontekście specyfiki Działania 1.5 warto tutaj zwrócić uwagę na cel jedenasty „Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu”. Na cel ten składa się bowiem założenie, aby do 2030 roku zapewnić łatwy i powszechny dostęp do bezpiecznych terenów zielonych sprzyjających integracji społecznej i takiej samej przestrzeni publicznej, szczególnie kobietom, dzieciom, osobom starszym i osobom z niepełnosprawnościami.

[23] [Gender-specific consumption patterns, behavioural insights, and circular economy 2020](#) *Global Forum on Environment*, OECD, 2020 rok.

Działanie 1.5 będzie miało pozytywny wpływ w odniesieniu do przesłanki płci. W jego ramach uwzględnione są różne typy projektów, niemniej jednak kilka z nich ma szczególne znaczenie z punktu widzenia potrzeb i oczekiwań wynikających z płci. Po pierwsze, jeden z typów projektów ukierunkowany jest na rozwój zdolności i usprawnienie zarządzania obszarami chronionymi. Wsparciem będą tutaj objęte projekty przyczyniające się do poprawy zdolności parków narodowych oraz podmiotów zarządzających obszarami Natura 2000. W ramach tego Działania kwalifikowane są wydatki związane z: budową małej infrastruktury, utrzymaniem i wyznaczaniem szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych, wieżami widokowymi czy pomostami. Kolejny typ projektów uwzględnia rozwiązania na rzecz zielonej i niebieskiej infrastruktury, wraz ze stosownym zapleczem w ramach „odbetonowania” terenów miejskich. Działanie 1.5 dotyczy ponadto rozwiązań na rzecz edukacji w zakresie ochrony przyrody, w tym konieczności uwzględniania różnorodnych form i środków przekazu oraz nowoczesnych narzędzi informacyjno-komunikacyjnych i materiałów edukacyjnych, które powinny uwzględniać przekaz i kanały komunikacji adekwatne do potrzeb i preferencji kobiet i mężczyzn.

W przypadku typów projektów, które zostały wskazane wyżej, należy mieć na uwadze specyficzne bariery i potrzeby, a także preferencje kobiet i mężczyzn. Warto tutaj uwzględnić narzędzia, w tym elementy konsultacji społecznych, służące identyfikacji konkretnych potrzeb i oczekiwań wynikających z płci. Przykładowo można skorzystać z [Podręcznika planowania i projektowania urbanistycznego](#), który uwzględnia aspekt płci, zachęcając zarazem do takiego planowania i projektowania przestrzeni, aby uwzględniać w tym procesie głos dziewcząt i kobiet. Proponowana publikacja pokazuje istniejącą lukę między polityką a praktyką, intencją a działaniem, przedstawiając praktycznie, jak włączyć perspektywę płci do planowania i projektowania urbanistycznego. Wspierające będą tutaj także wytyczne zawarte w innych publikacjach [Gender Inequalities in Cities](#) oraz [Gender and urban planning](#). Potwierdzeniem możliwości uwzględniania perspektywy płci na etapie projektowania oraz wdrażania planów związanych z zagospodarowaniem przestrzeni miejskiej są także narzędzia i metody proponowane przez [European Charter for Equality](#), w tym propozycja [dobrych praktyk](#), propozycja [metod do wykorzystania](#), a także [narzędzi ewaluacyjnych](#). Przykłady projektowania przestrzeni z uwzględnieniem potrzeb wynikających z płci ujęte są także w publikacjach krajowych, na przykład [Miasto oczami kobiet](#) Fundacji Mama.

W ramach uwzględniania potrzeb wynikających z płci uwaga powinna być zwracana na kwestie związane nie tylko z rodzicielstwem, ale także z bezpieczeństwem w przestrzeni. Jest to problem zdecydowanie częściej podnoszony przez kobiety niż przez mężczyzn, a zarazem możliwy do uwzględniania przy projektowaniu rozwiązań w ramach Działania 1.5. Jak wynika bowiem z jednego z internetowych badań, 77% kobiet potwierdza, że zazwyczaj ubiera się tak, by czuć się bezpiecznie, 69% deklaruje, że wiedząc, że będą wracać po zmroku, wybiera inny styl ubrania niż w dzień, a 87% wskazuje, że spotkała się z zaczepkami obcych osób z seksualnym podtekstem. Rozwiązania zwiększające komfort

i poczucie bezpieczeństwa powinny być brane pod uwagę w ramach planowania zielonej i niebieskiej infrastruktury oraz planowania obiektów małej architektury.

Na koniec warto podkreślić, że kluczowe wytyczne w zakresie uwzględniania perspektywy płci w ramach ochrony środowiska oraz dbania o różnorodność biologiczną obejmują także: zapewnienie równowagi płci w zespołach eksperckich zaangażowanych w proces planowania i wdrażania rozwiązań, zapewnienie równego udziału kobiet i mężczyzn (na przykład w ramach konsultacji społecznych) w procesie planowania i realizacji, promowanie praktycznych rozwiązań²⁴.

[24] Por. *Mainstreaming Gender Considerations in the Development and Implementation of National Biodiversity Strategies and Action Plans*, Covention on Biological Diversity, 2012 rok.

WIEK

WPROWADZENIE

Dyskryminacja ze względu na wiek oznacza nierówne traktowanie osób z określonej grupy wiekowej, wynikające ze stereotypowych poglądów i uprzedzeń odnoszących się do cech, umiejętności czy kompetencji tych osób. Gorsze traktowanie ze względu na wiek może mieć także charakter molestowania, czyli takiego zachowania, którego skutkiem będzie naruszenie godności danej osoby i tworzenie wobec niej onieśmielającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery.

Dyskryminacja ze względu na wiek zdecydowanie częściej zdarza się w stosunku do osób, które ukończyły 50 lat, w porównaniu z innymi grupami wiekowymi. W „[Badaniu spójności społecznej](#)” z 2018 roku ponad jedna piąta osób (niecałe 22%) uznała, że podeszły wiek (powyżej 65 lat) był powodem gorszego traktowania, podczas gdy w odniesieniu do młodego wieku (poniżej 25 lat) taką opinię wyraziło tylko około 4% osób²⁵.

Kwestia osób starszych jest istotna ze względu na wyzwania demograficzne, przed jakimi stają współczesne społeczeństwa. Wzrost obciążenia demograficznego i liczby osób starszych jest także problemem Polski. Od 2006 roku obserwuje się stały wzrost liczebności tej grupy w populacji ludności Polski. W 2005 roku wyniósł on 17,2%, a w 2021 roku kształtował się już na poziomie 25,7%. Według prognozy Głównego Urzędu Statystycznego w 2050 roku osoby starsze będą stanowiły 40% ogółu społeczeństwa w Polsce²⁶.

Równocześnie z punktu widzenia zakresu interwencji Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko istotny jest fakt, że to właśnie osoby starsze należą do grup najbardziej wrażliwych na zmiany klimatyczne, zagrożonych ubóstwem energicznym oraz wykazujących małą elastyczność w dostosowaniu się do zmian. Z całą pewnością można stwierdzić także, że będą obecne zarówno wśród odbiorczyń/odbiorców ostatecznych projektów finansowanych z Programu, jak i wśród pracownic/pracowników beneficjentów realizujących projekty. Analiza wpływu Programu na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na wiek dotyczy zatem obu grup interesariuszy.

[25] *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce*. Wyniki „Badania spójności społecznej 2018”, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

[26] *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2021 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 10.

MIEJSCA PRACY

Beneficjenci działań przewidzianych do realizacji w Priorytetach I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko obejmują przedstawicieli wszystkich sektorów. O środki na dofinansowanie projektów będą starać się zarówno przedsiębiorcy (z sektorów związanych z energetyką czy ochroną środowiska), podmioty publiczne (na przykład parki narodowe), jak i organizacje pozarządowe. Potencjalne zjawiska dyskryminacji ze względu na wiek, jakie mogą wystąpić w tej kategorii interesariuszy, dotyczyć będą przede wszystkim środowiska pracy, jakie tworzą podmioty korzystające z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko.

Wśród wszystkich pracujących w 2021 roku w Polsce osoby w wieku 15–29 lat stanowiły 16%, osoby w wieku 30–29 lat – 28%, osoby w wieku 40–49 lat – 28%. Odsetek osób powyżej 50. roku życia wyniósł 28% (4 miliony 701 tysięcy osób, z czego 56,1% to mężczyźni). Struktura wiekowa zasobów pracy jest zróżnicowana w zależności od sektora. Przeprowadzona przez Główny Urząd Statystyczny analiza wskazuje, że w 2020 roku największy odsetek osób pracujących powyżej 50. roku życia był w sekcji wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę. Pracujący w analizowanym wieku stanowili aż 47,6% ogółu osób pracujących w tej sekcji. Znaczny udział osób pracujących powyżej 50. roku życia w ogóle pracujących odnotowano również w sekcjach: leśnictwo, łowiectwo i rybactwo (42,5%)²⁷.

Powyższe dane pokazują, że osoby 50+ stanowią poważny potencjał w sektorach objętych Programem Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Z punktu widzenia kryzysu demograficznego i starzejących się zasobów pracy wymaga to podjęcia odpowiednich działań w celu jak najdłuższego utrzymania tych osób w grupie aktywnych zawodowo. Tymczasem osoby starsze nadal stykają się z praktykami dyskryminacyjnymi na różnych etapach aktywności zawodowej. Jak wynika z badania „[Dyskryminacja ze względu na wiek na polskim rynku pracy – diagnoza](#)”, 26% Polek i Polaków identyfikowało w 2019 roku dyskryminację ze względu na wiek na rynku pracy jako często lub bardzo często występujące zjawisko. Z badania tego wynika także, że zaledwie 26% osób w wieku 60+ uważa, że są dobrze traktowane na rynku pracy, a 14% osób w wieku 40–49 lat uważa, że osoby starsze i młodsze funkcjonują jako jedna, spójna grupa społeczna w Polsce. Co więcej, 8% osób w wieku 60–69 lat miało doświadczenie nacechowane dyskryminacją w miejscu pracy. Ponad 60% Polek i Polaków powyżej 40. roku życia dostrzega, że doświadczenie i wiedza osób w wieku 60+ nie są doceniane w polskim społeczeństwie. Największe ryzyko doświadczenia nierównego traktowania występuje na etapie rekrutacji. Aż 68% osób w wieku 50–59 lat wolałoby zatrudnić trzydziestoletniego mężczyznę niż równie wykwalifikowanego jego sześćdziesięcioletniego konkurenta. Cztery razy częściej doświadczeni dwudziestoosmioletni kandydaci do pracy w Warszawie otrzymywali zaproszenie na rozmowę kwalifikacyjną niż ich pięćdziesięciodwuletni konkurenci. Istotna

[27] [Osoby po 50. roku życia na rynku pracy w 2020 roku](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 8.

jest także analiza ogłoszeń rekrutacyjnych, których już sam język wskazuje na preferencje pracodawcy. Na 473 przebadane oferty 27 razy pojawiło się określenie „młody”, siedem razy – „energiczny” i 29 – „dynamiczny”²⁸.

Powyższe zjawisko powoduje, że negatywne konsekwencje utraty pracy w przypadku osób starszych są dużo większe niż w młodszych grupach wiekowych. W trzecim kwartale 2021 roku najdłużej pracy poszukiwały osoby w wieku 55–74 lata (11,9 miesiąca), 35–44 lata (10,1 miesiąca) i 45–54 lata (9,5 miesiąca), najkrócej zaś osoby najmłodsze, z grupy wiekowej 15–19 lat (2,2 miesiąca) oraz 20–24 lata (sześć miesięcy)²⁹.

Biorąc pod uwagę zarysowaną sytuację osób starszych na rynku pracy, istotne będzie, aby na poziomie wdrażania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko zaplanować działania, które będą skutecznie przeciwdziałać dyskryminacji w miejscu pracy w realizowanym przez beneficjenta projekcie.

ENERGETYKA

Działanie 1.1 Efektywność energetyczna, Działanie 2.1 Infrastruktura ciepłownicza, Działanie 2.2 Rozwój OZE oraz Działanie 2.3 Infrastruktura energetyczna Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko bezpośrednio są związane z problemem tak zwanego ubóstwa energetycznego³⁰, które w Polsce dotyka blisko 10,8% obywateli/obywateli³¹. To osoby, które ze względu na trudną sytuację finansową nie są w stanie zaspokajać wszystkich swoich bazowych potrzeb i często są zmuszone wybierać między kupnem leków czy jedzenia a opłaceniem rachunków za prąd i ciepło. W szczególnej trudnej sytuacji w tym zakresie znajdują się osoby starsze.

Struktura budżetów gospodarstw senioralnych zawiera relatywnie dużo wydatków, których nie można ograniczyć lub ich ograniczenie może się wiązać z negatywnymi skutkami

[28] *Dyskryminacja ze względu na wiek na polskim rynku pracy – diagnoza*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2021, s. 4–5.

[29] *Informacja o rynku pracy w trzecim kwartale 2021 roku (dane wstępne)*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 4.

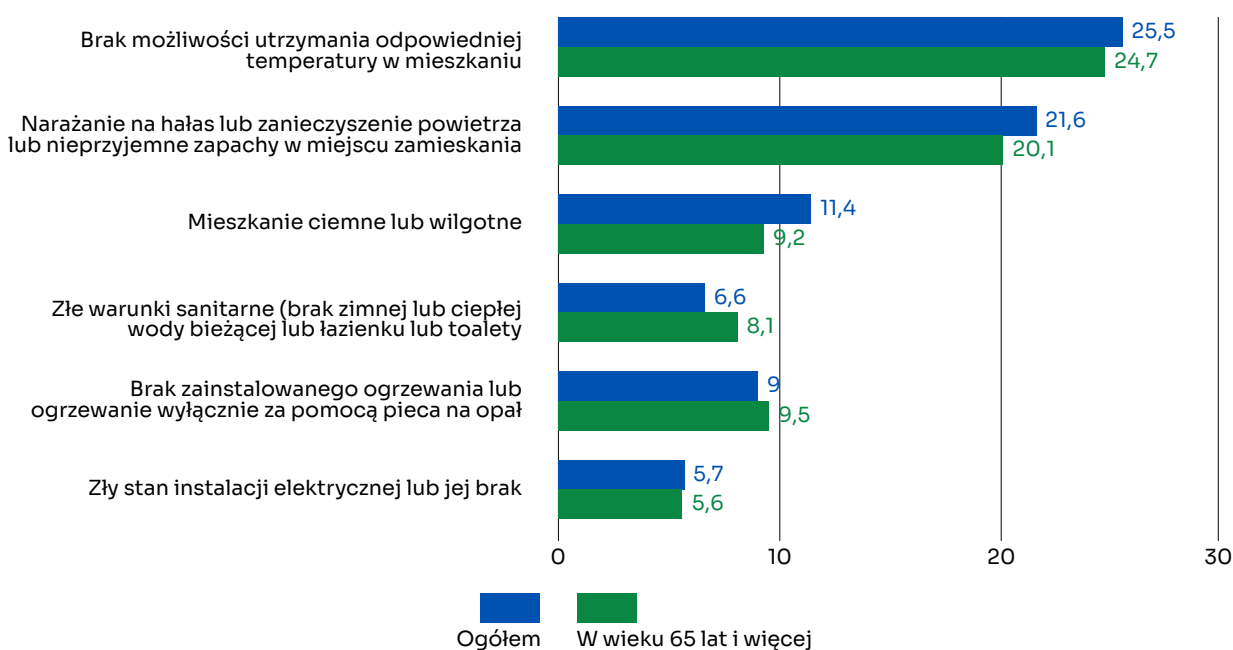
[30] Zgodnie z § 5b Prawa energetycznego: „Ubóstwo energetyczne oznacza sytuację, w której gospodarstwo domowe prowadzone przez jedną osobę lub przez kilka osób wspólnie w samodzielnym lokalu mieszkalnym lub w budynku mieszkalnym jednorodzinny, w którym nie jest wykonywana działalność gospodarcza, nie może zapewnić sobie wystarczającego poziomu ciepła, chłodu i energii elektrycznej do zasilania urządzeń i do oświetlenia, w przypadku gdy gospodarstwo domowe łącznie spełnia następujące warunki: (1) osiąga niskie dochody; (2) ponosi wysokie wydatki na cele energetyczne; (3) zamieszkuje w lokalu lub budynku o niskiej efektywności energetycznej”.

[31] Dane podane według [wskaźnika LIHC: wysokie koszty – niskie dochody](#).

dla jakości życia lub zagrożeniem dla zdrowia³². Przede wszystkim będą to koszty leczenia, ale także koszty nagrzania/ochłodzenia mieszkania (w tym na przykład remont, modernizacja systemu energetycznego), dostępu do ciepłej wody, czystego powietrza.

Ubóstwo energetyczne osób starszych często wynika lub jest ściśle związane z innym wymiarem trudnej sytuacji ekonomicznej – ubóstwem skrajnym. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych określił, że minimum egzystencji w 2021 roku to miesięczny dochód na osobę w wysokości 692 złotych, a w przypadku osób emeryckich – 637 złotych, z czego na użytkowanie mieszkania, energię, wyposażenie przeznaczane są 302 złote³³. W 2021 roku poniżej tej granicy żyło w Polsce 1,6 miliona osób, w tym 333 tysięcy dzieci i 246 tysięcy seniorów. Wprawdzie według najnowszego raportu Głównego Urzędu Statystycznego *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 r.* zagrożenie ubóstwem skrajnym wśród osób po 65. roku życia spadło do 3% w porównaniu z 4,4% rok wcześniej, to jednocześnie podkreślany jest fakt, że w warunkach starzejącego się społeczeństwa udział osób starszych w populacji osób ubogich w Polsce rośnie³⁴.

Wykres 1. Procent osób doświadczających danego symptomu ubóstwa w 2018 r. dotyczących warunków mieszkaniowych

Obok ubóstwa skrajnego istotnym z punktu widzenia Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko wskaźnikiem definiującym osoby zagrożone

[32] R. Bakalarczyk, Seniorzy – niewidzialni obecni, Caritas Polska, Warszawa 2021, s. 21.

[33] [Informacja o poziomie i strukturze minimum egzystencji w 2021 r.](#), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2022.

[34] [Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 r.](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 5.

dyskryminacją ze względu na wiek jest wskaźnik warunków życia. Zgodnie z nim Główny Urząd Statystyczny za ubogie uznaje wszystkie osoby wchodzące w skład gospodarstw domowych, w których zaobserwowano co najmniej dziesięć przejawów złych warunków życia z listy trzydziestu symptomów dotyczących: jakości mieszkania, poziomu wyposażenia w dobra trwałego użytku, braku możliwości zaspokojenia ze względów finansowych różnego typu potrzeb materialnych i niematerialnych. W 2018 roku ubóstwa warunków życia doświadczała prawie co dwudziesta osoba w wieku 65 lat i więcej (blisko 5% całej populacji 65+). Znacznie częściej zjawisko to dotyczyło osób starszych tworzących gospodarstwa jednoosobowe (około 8% osób ubogich wobec około 3% osób w gospodarstwach wieloosobowych). W przypadku części osób starszych za dotkliwy należy uznać niski standard mieszkania. Około 8% osób starszych żyło w mieszkaniach bez łazienki, ustępu lub bieżącej wody³⁵. Powyższy wykres pokazuje, jak rozkładają się różne czynniki determinujące niski wskaźnik życia osób starszych w stosunku do ogółu społeczeństwa.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty, można stwierdzić, że Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, którego jednym z celów jest zwiększanie efektywności energetycznej wielorodzinnych budynków mieszkalnych, pozytywnie wpłynie na grupę osób starszych, którzy będą mieszkankami/mieszkańcami lokali objętych modernizacją. Ulepszenie systemów ciepłowniczych pomoże w zapewnianiu optymalnej temperatury w pomieszczeniach przy jednoczesnym zmniejszeniu kosztów energii. Tym samym zwiększy się komfort nie tylko zdrowotny, ale także budżetowy osób starszych. Nie bez znaczenia jest również fakt, że niskoemisyjność nowych systemów energetycznych i związane z tym czystsze powietrze ma ogromne znaczenie z punktu widzenia zdrowia osób starszych (wątek ten rozwinięty jest w dalszej części analizy).

Równocześnie należy mieć na uwadze fakt, że zgodnie z wynikami [badania Polsenior](#) 82% osób starszych w Polsce mieszka w domach jednorodzinnych, a jedynie 15% w blokach. Ponadto większość nie chce się wyprowadzić z dotychczas zajmowanego lokum – aż 45,3% emerytek/emerytów deklaruje, że nie zmieni miejsca zamieszkania nawet mimo wysokich kosztów życia i rozmaitych niedogodności. Dodatkowo – jak podaje Główny Urząd Statystyczny – ponad jedna czwarta (28%) osób starszych w Polsce żyje samotnie (prowadzi jednoosobowe gospodarstwo domowe), a właśnie takie osoby są najbardziej narażone na różne wymiary ubóstwa, w tym ubóstwo energetyczne. W związku z tym, że Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (a dokładnie Działanie 1.1) dofinansowuje głównie modernizację wielorodzinnych budynków mieszkalnych, można założyć, że pozytywny zasięg tego Działania we wskazanym obszarze interwencji w mniejszym stopniu dotyczyć będzie osób starszych. Większy wpływ na poprawę sytuacji seniorów może mieć współfinansowana przez Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko kampania „[Czyste powietrze](#)”, dotycząca modernizacji systemów energetycznych domów jednorodzinnych. Obecne progi dochodowe kwalifikujące do najwyższego poziomu dofinansowania z tej akcji to 1290 złotych w przypadku jednoosobowego

[35] [Jakość życia osób starszych w Polsce](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 18.

gospodarstwa oraz 900 złotych w przypadku gospodarstwa wieloosobowego. Maksymalna dotacja (do 135 000 złotych) ma zatem szansę trafić do osób doświadczających skrajnego ubóstwa. Modernizacja energetyczna domu zredukuje koszty energii oraz leczenia chorób powstałych w wyniku doświadczania złych warunków mieszkaniowych i w konsekwencji doprowadzi do znacznej poprawy życia osób starszych znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji. Z drugiej strony fakt nawet minimalnego przekroczenia progu dochodowego – co nadal jednak oznacza życie na skraju biedy – powoduje, że część osób starszych mieszkających w wysoko nieefektywnych energetycznie domach jednorodzinnych i jednocześnie borykających się z problemami zdrowotnymi oraz finansowymi nie uzyska żadnego wsparcia³⁶. Niskie dochody i jednocześnie wysokie koszty życiowe tej grupy powodują, że wymaganie od nich jakiegokolwiek finansowego wkładu własnego może stać się barierą wykluczającą całkowicie z programu „Czyste powietrze”³⁷.

Pozytywny wymiar Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko dla osób narażonych na dyskryminację ze względu na wiek będą miały projekty związane z modernizacją energetyczną budynków użyteczności publicznej, szczególnie szpitali i przychodni, z których usług osoby starsze korzystają w dużym zakresie. Z analizy struktury udzielonych porad ambulatoryjnych w odniesieniu do struktury populacji Polski w 2020 roku wynika, że w przypadku podstawowej opieki zdrowotnej udział porad udzielonych osobom w wieku 65 lat i więcej był o 17,6 punktu procentowego większy niż udział tej grupy wiekowej w populacji. W przypadku porad specjalistycznych była to różnica 10,9 punktu procentowych³⁸. Jeszcze większy wpływ na poprawę sytuacji osób starszych będzie miała modernizacja energetyczna placówek świadczących opiekę długoterminową. W 2020 roku pacjentki/pacjenci w wieku 65 lat i więcej stanowili bowiem aż 77,9% wszystkich osób korzystających z tej formy opieki³⁹. Dofinansowanie z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko podniesie jakość użytkową placówek, zwiększając tym samym komfort przebywania na ich terenie. Z kolei zmniejszenie kosztów eksploatacji budynków może podnieść efektywność finansową ośrodków zdrowia i tym samym wpłynąć na wzrost jakości i zakresu świadczonych usług zdrowotnych.

Z dofinansowania na poprawę efektywności energetycznej zakładu będą mogły skorzystać także średnie i duże przedsiębiorstwa (za pośrednictwem instytucji finansującej), co

[36] Głos w tym zakresie zabierają eksperci związani z ruchami antysmogowymi – por. [Czyste powietrze tylko dla potężnych i bogatych](#), Rzeczpospolita, 29.12.2022 [dostęp: 18.02.2023].

[37] Zgodnie z ostatnim raportem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (marzec 2022 roku) największy odsetek emerytur (16,6%) mieścił się w przedziale wysokości od 2000,01 do 2400,00 złotych brutto. Aż 314,9 tysiąca osób pobierało emerytury niższe niż gwarantowane, a 18,8 tysiąca otrzymywało świadczenie poniżej 400 złotych miesięcznie ([Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2022 roku](#), Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2022).

[38] [Zdrowie i ochrona zdrowia w 2020 r.](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021, s. 110.

[39] *Ibidem*, s. 81.

korzystnie wpłynie na zapewniane przez te firmy warunki pracy. Odpowiednio dogrzane lub schłodzone miejsce pracy oraz zmniejszona ekspozycja na zanieczyszczone powietrze mają szczególne znaczenie w przypadku starszych zatrudnionych osób, których potrzeby zdrowotne związane z naturalnym procesem starzenia się są większe. W 2020 roku osoby powyżej 50. roku życia stanowiły blisko 30% ogółu pracujących⁴⁰, wśród nich aż 16,8% to grupa osób z ustalonym prawem do emerytury lub renty⁴¹. Dane te dotyczą wprawdzie ogólnej sytuacji na rynku pracy, dowodzą jednak, że osoby starsze stanowią poważny odsetek osób pracujących i ich występowanie wśród osób zatrudnionych w firmach korzystających ze wsparcia Programu jest bardzo prawdopodobne. Działania na rzecz warunków pracy przyjaznych osobom starszym powinny być podejmowane także ze względu na zmiany demograficzne oraz tendencję wzrostową w populacji osób starszych aktywnych na rynku pracy. Już w 2050 roku Polska stanie się jednym z krajów europejskich z najwyższym współczynnikiem starości, który wzrośnie dwukrotnie i wyniesie ponad 40%. Jak wynika z [symulacji Komisji Europejskiej](#) w 2060 roku ponad połowa Europejki i Europejczyków przekroczy 50. rok życia.

Podobnie pozytywny wpływ Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy narażone na dyskryminację ze względu na wiek należy upatrywać w projektach związanych z odnawialnymi źródłami energii (Działanie 2.2) oraz technologiami wysokosprawnej kongregacji. Energia wytwarzana z energii słonecznej, wiatrowej, wodnej, morskiej i geotermalnej czy nawet biomasy nie zanieczyszcza środowiska tak, jak produkcja energii elektrycznej z paliw kopalnych. Nie powoduje zatem zjawiska smogu, który jest ogromnym zagrożeniem dla zdrowia osób starszych. Światowa Organizacja Zdrowia podkreśla, że w wyniku smogu wzrasta ryzyko wystąpienia wielu chorób nowotworowych. Dodatkowo zawieszony pył PM2.5 przenika do układu krwionośnego, co może spowodować choroby serca, na które najbardziej narażone są osoby w wieku 65+. Wykazano także, że osoby, które zamieszkują tereny z zanieczyszczonym powietrzem, mogą doświadczyć szybszego starzenia się układu nerwowego, co zwiększa ryzyko wystąpienia choroby Alzheimera czy choroby Parkinsona.

Na zakończenie tej części analizy należy zwrócić jeszcze uwagę na fakt, że w przypadku osób starszych szczególne znaczenie będą miały projekty promocyjne oraz edukacyjne. Istotne będzie zarówno przedstawianie korzyści ze wdrażanych innowacji energetycznych, jak i edukacja prewencyjna wobec zjawiska nieuczciwych praktyk rynkowych, których ofiarami często są właśnie osoby starsze. Zgodnie z [wynikami kontroli Najwyższej Izby](#)

[40] Według wewnętrznego podziału starości Światowej Organizacji Zdrowia za umowną granicę wieku wyznaczającą stopniowe obniżanie się zdolności i sprawności przyjęto 45. rok życia (faza „wieku przedstarczego” dotyczy osób w wieku 45–59 lat). Najczęściej jednak powszechnie definiuje się „starszego pracownika” jako „50+” [Starzenie się społeczeństwa – wyzwania dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+](#), Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2020, s. 9).

[41] [Osoby po 50. roku życia na rynku pracy w 2020 roku](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022, s. 7.

Kontroli z 2018 roku wśród wpływających skarg do rzeczników konsumentów i Federacji Konsumentów najczęściej dotyczyło stosowania przez przedsiębiorstwa energetyczne nieuczciwych praktyk rynkowych, zwłaszcza podczas zawierania umów poza lokalem przedsiębiorstwa. Najczęstszymi ofiarami nieuczciwej działalności przedstawicielek/przedstawiciele sprzedawców energii elektrycznej były właśnie osoby starsze 65+, które zaufały akwizytorowi i podpisywały umowy sprzedaży energii elektrycznej bez jakiegokolwiek zapoznania się z nimi. Dopiero po otrzymaniu faktur od innego sprzedawcy energii dowiadywały się, że zmieniły sprzedawcę. Mimo zawarcia pod wpływem błędu umowy sprzedaży nie podejmowały one działań w celu odstąpienia od umowy. Wynikało to z faktu upływu ustawowego terminu czternastu dni na skuteczne i bezkosztowe odstąpienie od umowy zawartej poza lokalem sprzedawcy, jak również z faktu przymusu zapłaty jednorazowej kary w wysokości 600–2000 złotych. Osoby starsze nie korzystały również z możliwości sądowego dochodzenia swoich spraw z uwagi na długotrwałość procesu oraz związany z nim stres. W konsekwencji nieuczciwi przedsiębiorcy czuli się bezkarni i czerpali przychody ze sprzedaży energii elektrycznej po wyższych cenach lub z tytułu niezasadnie wysokich kar za wcześniejsze odstąpienie od czasowej umowy sprzedaży energii elektrycznej⁴².

ZMIANY KLIMATU I KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

Niniejszy opis wpływu Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w odniesieniu do wieku dotyczy Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom. Wśród licznych skutków zmian klimatu za najbardziej niebezpieczne dla zdrowia osób starszych uznaje się: wysokie temperatury i spowodowane nimi fale upałów oraz ekstremalne zdarzenia pogodowe⁴³. Fale upałów są szczególnie niebezpieczne dla seniorów między innymi dlatego, że często mają oni choroby współistniejące i zażywają wiele leków, co obniża zdolność organizmu do termoregulacji oraz prowadzi do większej podatności na stres cieplny. Ponadto wiele osób starszych ma zaburzenia łaknienia, w związku z czym nie piją wystarczającej ilości płynów, co prowadzi do odwodnienia organizmu. Efektem występowania fal upałów jest wzrost umieralności wśród osób starszych. Najbardziej zagrożone są kobiety w wieku ponad 75 lat oraz osoby z chorobami układu krążenia⁴⁴.

Z punktu widzenia celów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko realizowanego w Działaniu 1.2 szczególne znaczenie ma fakt, że dodatkowe

[42] *Ochrona praw konsumenta energii elektrycznej. Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2018, s. 49.

[43] *Wpływ zmiany klimatu na zdrowie seniorów*, Polski Klub Ekologiczny, Okręg Mazowiecki, HEAL Polska dla Koalicji Klimatycznej, Warszawa 2022, s. 4.

[44] *Ibidem*, s. 5.

ryzyko dla osób starszych stwarzają miasta, ze względu na występowanie tak zwanej miejskiej wyspy ciepła. Zjawisko to polega na znacznym podwyższeniu temperatury w mieście w stosunku do otaczających je terenów peryferyjnych, co wpływa na silniejsze odczuwanie stresu termicznego. Badania prowadzone w Polskiej Akademii Nauk wskazują, że miejska wyspa ciepła prawdopodobnie wywiera istotny wpływ na zwiększenie częstości przypadków udaru cieplnego oraz sprzyja zaostrzeniu przewlekłych chorób układu oddechowego i krążenia. Wpływ ten dotyczy szczególnie osób starszych, osób z niepełnosprawnością i osób wykluczonych społecznie⁴⁵. Dodatkowo osoby starsze, w związku z często dotykającym je brakiem środków finansowych i utrudnioną mobilnością, w wielu przypadkach nie mają możliwości opuszczania miasta w okresach upalnych i pobytu na terenach pozamiejskich, stąd pozostają narażone na wyjątkowo wysokie temperatury. Szczególnie niebezpieczne dla nich są nieergonomicznie zaprojektowane osiedla z minimalną ilością zieleni miejskiej, chroniącej przed wysokimi temperaturami⁴⁶.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty, należy podkreślić pozytywny wpływ, jaki na sytuację osób starszych będą wywierać projekty realizowane w miastach objętych wsparciem Działania 1.2. Istotne będzie, aby inwestycje związane z niebieską i zieloną infrastrukturą uwzględniały przepisy związane z dostępnością nowych miejsc dla osób ze specjalnymi potrzebami. Brak barier architektonicznych oraz stosowanie zasad uniwersalnego planowania umożliwi korzystanie ze zrehabilitowanych terenów wszystkim osobom, także tym z obniżoną sprawnością czy gorszym stanem zdrowia.

Z punktu widzenia zmian klimatycznych oraz sytuacji osób narażonych na dyskryminację ze względu na wiek istotne będą także projekty realizowane w ramach Działania 2.4. Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom. Seniorzy są bowiem silnie narażeni na skutki ekstremalnych zjawisk pogodowych (powodzi, huraganu, gwałtownej burzy). Wielu z nich nie jest i nie będzie w stanie samodzielnie zapewnić sobie bezpieczeństwa – podjąć decyzji o ewakuacji, zabezpieczyć dom lub mieszkanie albo uciec przed niebezpieczeństwem. Seniorzy rzadziej niż osoby młodsze korzystają z nowoczesnych urządzeń czy mediów, dlatego komunikaty o ryzyku wystąpienia zdarzeń ekstremalnych rozsyłane przez Rządowe Centrum Bezpieczeństwa mogą być dla nich niedostępne⁴⁷. W związku z tym znaczenie będą miały projekty usprawniające systemy ratownictwa czy zarządzania kryzysowego.

Wśród osób starszych częściej dochodzi także do urazów psychicznych po doświadczeniu takiego wydarzenia jak huragan, powódź czy gwałtowna burza. Dodatkowo na terenach objętych powodzią, oprócz ryzyka bezpośredniego utonięcia i zranienia, zawsze istnieje zagrożenie zdrowotne i epidemiologiczne, co ze względu na obniżoną odporność organizmu

[45] K. Błażejczyk, M. Kuchcik, P. Milewski, W. Dudek, B. Kręcisz, A. Błażejczyk, J. Szmyd, B. Degórska, C. Pałczyński, *Miejska wyspa ciepła w Warszawie. Uwarunkowania klimatyczne i urbanistyczne*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2014, s. 171.

[46] *Wpływ zmiany klimatu na zdrowie seniorów...*, s. 27.

[47] *Ibidem*, s. 32.

stanowi szczególne zagrożenie dla osób starszych. Problemem dla tej grupy jest także, spowodowane przez powódź, ryzyko braku dostępu do pomocy lekarskiej. Jak duże jest to zagrożenie, świadczy przykład Stanów Zjednoczonych, gdzie podczas huraganu Katrina ponad 200 tysięcy starszych osób z przewlekłą chorobą zostało przesiedlonych lub odizolowanych z powodu powodzi i nie miało dostępu do opieki medycznej ani nie mogło przyjmować zalecanych im leków⁴⁸. Kolejnym zagrożeniem jest susza, która wiąże się z ryzykiem braku wody pitnej, stanowiącym ogromne niebezpieczeństwo dla metabolizmu starszej osoby. Osoby w podeszłym wieku mają przy tym ograniczone możliwości pozyskiwania wody na potrzeby osobiste z innych źródeł niż wodociągi⁴⁹.

Projekty, których celem będzie przeciwdziałanie skutkom klęsk żywiołowych oraz zmian klimatu, wpłyną zatem pozytywnie na sytuację osób starszych.

GOSPODARKA WODNA

Dostęp do wysokiej jakości wody pitnej oraz infrastruktury sanitarnej określa podstawowy standard życia, ma także swoje bezpośrednie przełożenie na zdrowie ludzi. Zagadnienia te są zarazem powiązane z realizacją Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa oraz Działania 2.5. Woda do spożycia. Związek ten jest szczególnie istotny w przypadku osób starszych. Seniorzy/seniorzy ze względu na niektóre choroby oraz przyjmowanie określonych leków są bardziej narażeni na odwodnienie organizmu. Zatem konieczność regularnego nawadniania jest w ich przypadku determinantą dobrego stanu zdrowia, a odcięcie od źródła wody pitnej może stanowić poważne zagrożenie. Kluczowa jest także jakość wody. Zanieczyszczona woda może prowadzić do problemów jelitowo-żołądkowych, a długofalowo wpływać na rozwój wielu chorób (na przykład pasożytniczych)⁵⁰.

W dostarczaniu dobrej jakości wody ma znaczenie dostęp do sieci wodociągowej, ale także nowoczesne, funkcjonujące zgodnie z obowiązującymi standardami oczyszczalnie ścieków. W Polsce udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków wzrasta z roku na rok – w 2000 roku było to 53% ludności, w 2021 roku – 75%. W latach 2000–2021 liczba miast obsługiwanych przez oczyszczalnie ścieków zwiększyła się z 801 w 2000 roku do 952 w 2021 roku, a więc o 19%. W 2021 roku liczba gmin wiejskich obsługiwanych przez oczyszczalnie ścieków wynosiła 1978 (o pięć więcej niż w 2020 roku)⁵¹. Dalsze działania, w tym projekty finansowane z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, skierowane na zwiększanie dostępności do wysokiej jakości wody oraz

[48] N. Bryant, R. Stone, C. Connelly, K. Boerner, *The Impact of Climate Change: Why Older Adults are Vulnerable*, LTSS Centre, 2022 rok, s. 5.

[49] *Wpływ zmian klimatu na zdrowie seniorów...*, s. 29.

[50] *Improving environment and health in Europe: how far have we gotten?*, WHO Regional Office for Europe, 2015 rok, s. 57.

[51] *Infrastruktura komunalna 2021. Informacja sygnałowa*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

nowoczesnych oczyszczalni ścieków będą mieć pozytywne przełożenie na jakość życia osób starszych i ich potrzeby zdrowotne.

GOSPODARKA OBIEGU ZAMKNIĘTEGO

W przypadku Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym wpływ na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na wiek może wystąpić na etapie realizacji inwestycji związanych z wdrażaniem rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego. Mowa tu przykładowo o budowie, rozbudowie czy modernizacji lokalnej infrastruktury selektywnego zbierania odpadów. Nowa dostępna publicznie infrastruktura gospodarki obiegu zamkniętego, a także związane z nią produkty i usługi powinny być zgodne z zasadami dostępności określonymi w [Europejskim Akcie Dostępności](#) oraz [Ustawie z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#). Znaczenie mają rozwiązania, które wiążą się z ich bezpośrednim użytkowaniem przez człowieka zarówno w przestrzeni publicznej (na przykład punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych), jak i na terenie firmy, która uzyskała dofinansowanie z Programu. Dostosowanie nowej infrastruktury do potrzeb osób o różnym stopniu mobilności i sprawności zagwarantuje, że także osoby starsze będą mogły aktywnie uczestniczyć w takich działaniach, jak prawidłowa segregacja odpadów.

Według [badania](#) zrealizowanego przez Kantar Public na zlecenie Fundacji ProKarton osoby starsze w dużo większym stopniu przywiązują wagę do segregacji odpadów niż osoby młode. Z kolei badanie [Stena Recycling](#) dowodzi, że Polki i Polacy z reguły pozytywnie podchodzą do kwestii ekologicznych, szczególnie w obszarze swojego życia codziennego, w tym segregowania odpadów. Termin „gospodarka obiegu zamkniętego” wciąż jest tematem nowym i przez sporą część społeczeństwa niezrozumiałym. Dlatego istotne będą wszelkie kampanie informacyjne, prosto i zrozumiale wyjaśniające zarówno problematykę gospodarki obiegu zamkniętego, zasady segregowania odpadów oraz takie pojęcia jak *recykling* czy *upcycling*.

Z punktu widzenia osób starszych doświadczających ubóstwa lub zagrożonych tym zjawiskiem pozytywny wpływ będzie miała część Działania 1.4 poświęcona wsparciu banków żywności i organizacji *foodsharingowych* zajmujących się pomocą osobom w trudnej sytuacji materialnej. Nadrzędnym celem tego typu projektów będzie wprowadzenie przeciwdziałanie marnowaniu żywności, ale w konsekwencji rozwiązania *foodsharingu* pomogą osobom, które nie są w stanie samodzielnie zaspokajać swoich bazowych potrzeb. Jak to już zostało wspomniane, osoby starsze ze względu na ograniczone dochody oraz wiele stałych wydatków często stają przed koniecznością ograniczania swoich podstawowych potrzeb, w tym żywnościowych. Wyraźnie pokazuje to ostatni [Raport o biedzie](#) opracowany przez Stowarzyszenie Wiosna, w którym opisywane są historie polskich seniorów żyjących w skrajnie złych warunkach, których budżety pozwalają tylko na jeden posiłek dziennie (granica ubóstwa skrajnego dla emeryta to 22 złote dziennie). O trudnej sytuacji

polskich seniorów pisze także BIG InfoMonitor w raporcie opracowanym na podstawie badań przeprowadzonych w 2022 roku. Tylko dwie grupy wiekowe powiększyły swoje zaległości i liczbę dłużników od marca 2020 do czerwca 2023 roku – są to osoby z grupy wiekowej 45–54 lata oraz emerytki/emeryci. Waloryzacja emerytur i rent w 2022 i 2023 roku była jedną z najwyższych w ostatnich latach, ale i tak nie była w stanie zrekompenzować emerytkom/emerytom rekordowych podwyżek cen. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny⁵², ceny żywności i napojów bezalkoholowych w lipcu 2022 roku w porównaniu z analogicznym miesiącem w 2021 roku wzrosły o 15,3% (przy czym na przykład pieczywo o 28%, mięso o 24,5%). Wzrosły również koszty utrzymania domu czy mieszkania – opał o 131,2%, a gaz o 44,9 %. A to właśnie zakupy spożywcze i rachunki za media oraz czynsz otwierają listę najważniejszych wydatków emerytek/emerytów. Dlatego 80% osób biorących udział w badaniu w wieku 65+ przyznało, że gospodaruje żywnością tak, aby nie zmarnować w ten sposób nawet złotówki⁵³. Często jednak nawet drastyczne oszczędności na żywności są niewystarczające, co powoduje, że osoby starsze należą do jednych z głównych beneficjentów pomocy banków żywności.

OCHRONA ŚRODOWISKA

Kolejnym analizowanym obszarem jest wpływ Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury na przesłankę wieku. Jak podaje [Światowa Organizacja Zdrowia](#), różne formy degradacji ekosystemu powodujące utratę różnorodności biologicznej stanowią poważne zagrożenie dla zdrowia ludzkiego. Zagrożone jest bezpieczeństwo żywności i żywienia, dostęp do źródeł energii, rozwój farmakologii czy jakość i dostęp do słodkiej wody. Zanieczyszczenia powietrza, wody czy gleby akumulują się w organizmie ludzkim i niszczą go przez lata. Skutki tych procesów są najbardziej dotkliwe w przypadku osób przewlekle chorych, pogarszając stan chorobowy różnych organów i układów. Szczególnie narażone są kobiety w ciąży i dzieci oraz osoby starsze, których organizmy nie pracują już tak dobrze. Biorąc po uwagę te zagrożenia, należy podkreślić, że projekty dążące do zwiększenia różnorodności przyrodniczej wpływać będą korzystnie na warunki życia ludzi w różnym wieku, w tym także rosnącej populacji osób starszych.

Z punktu widzenia osób narażonych na dyskryminację ze względu na wiek znaczenie będą miały także te przedsięwzięcia Działania 1.5, które są związane z renowacją parków narodowych oraz innych obszarów przyrodniczych i przystosowaniem ich dla odwiedzających. W ramach Działania przewiduje się między innymi budowę małej infrastruktury, utrzymanie i wyznaczenie szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych, wieże widokowe, pomosty, płotki przeciwoerozyjne, budowę, rozbudowę lub modernizację bazy edukacyjnej

[52] *Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w lipcu 2022 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

[53] *Emeryci nie radzą sobie z drożyzną. Mają już ponad 10 mld zł długu*, BIG InfoMonitor, 2022 rok, s. 2.

parków narodowych. Poziom dostępności architektonicznej tych inwestycji będzie wpływał na włączenie lub wykluczenie z ich użytkowania osób w różnym wieku i o różnym poziomie mobilności i sprawności fizycznej. Wymagane minimum w tym zakresie określone jest w [Europejskim Akcie Dostępności](#) oraz [Ustawie z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#). Realizacja tych standardów to nie tylko konieczność wypełnienia obowiązków prawnych, ale także odpowiedź na potrzeby osób starszych, które bardzo cenią sobie przebywanie na świeżym powietrzu jako formę spędzania wolnego czasu. Spacerowanie na łonie natury to jedna z najbardziej popularnych aktywności rekreacyjnych wśród polskich seniorów. Nie wymaga wielkiego nakładu sprzętowego, organizacyjnego, nie wiąże się także z koniecznością posiadania specjalnych umiejętności czy wytrzymałości. Zgodnie z badaniami Głównego Urzędu Statystycznego w 2018 roku około 57% osób starszych chodziło na spacerowanie lub odpoczywało na świeżym powietrzu raz w tygodniu lub częściej, a blisko 11% osób – dwa, trzy razy w miesiącu⁵⁴. Umożliwienie osobom starszym odwiedzania parków narodowych oraz innych obiektów przyrodniczych będzie wpływać także pozytywnie na stan zdrowia tej grupy społecznej. Jak pokazują jedne z ostatnich badań⁵⁵, przebywanie w naturze poprawia zdrowie psychiczne osób starszych – jest to związane z niższym ryzykiem odczuwania stresu i wyższym poczuciem zadowolenia z życia. Badania dowiodły także, że niższy stres i wyższe zadowolenie nie tyle wiążą się z aktywnością fizyczną czy towarzystwem innych ludzi, ile z samą ekspozycją na tak zwane zielone i niebieskie przestrzenie (las, jezioro, morze, a także na przykład lasek miejski)⁵⁶. Takiego efektu nie miała żadna inna lokalizacja, jak dom, przydomowy ogródek, balkon lub lokalne ulice. Co więcej, badania pokazały również, że seniorzy w Polsce częściej zaliczają czas spędzany w naturze do najlepszych doświadczeń w ciągu całego dnia. Wynik ten jest zgodny z wcześniejszymi badaniami prowadzonymi na dużej próbie badawczej w Wielkiej Brytanii, które pokazały, że środowisko naturalne redukuje stres wśród osób starszych w dużo większym stopniu niż na przykład otoczenie miejskie⁵⁷.

Przytaczane wcześniej badanie zwraca także uwagę na fakt, że sama bliskość terenów zielonych nie prowadzi do ich zwiększonego wykorzystania przez osoby starsze. Postuluje się więc poprawianie dostępu do takich miejsc, również dla osób z ograniczeniami ruchowymi. Osoby starsze, a szczególnie osoby w złym stanie zdrowia – które, jak wykazało to badanie, również są średnio bardziej zestresowane – mogą mieć obawy dotyczące wychodzenia z domu, w tym spacerowania na łonie przyrody. Ponadto mogą nie brać pod uwagę albo nie być świadome, że przebywanie w naturze może przynieść im korzyść, nawet jeżeli

[54] [Jakość życia osób starszych w Polsce...](#), s. 40.

[55] E. Jarosz, *Direct Exposure to Green and Blue Spaces is Associated with Greater Mental Wellbeing in Older Adults*, „Journal of Aging and Environment” 2022.

[56] *Ibidem*, s. 9.

[57] K.J. Wyles, M.P. White, C. Hattam, S. Pahl, H. King, M. Austen, *Are some natural environments more psychologically beneficial than others? The importance of type and quality on connectedness to nature and psychological restoration*, „Environment and Behavior” 2019, 51(2), s. 111–143.

nie towarzyszy temu aktywność fizyczna⁵⁸. Stąd tak istotne będą wszelkie działania informacyjno-promocyjne, które zachęcać będą seniorów do korzystania z przystosowanych do ich możliwości szlaków i atrakcji edukacyjnych w parkach narodowych objętych dofinansowaniem Programu.

Duży wpływ na osoby starsze mają także przedsięwzięcia związane z zieloną i niebieską infrastrukturą tworzoną na terenach miejskich. W przywoływanej wyżej analizie *Jakość życia osób starszych* podkreśla się znaczenie terenów zielonych dla budowania dobrostanu starszych mieszkanki/mieszkańców miast⁵⁹. W porównaniu ze swoimi rówieśnikami ze wsi mają oni zdecydowanie mniejsze szanse na bieżący kontakt z naturą. Tymczasem, jak pokazują badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii, możliwość wyjścia na spacer do parku lub nawet mniejszego zazielenionego skweru pozytywnie wpływa na jakość życia i zdrowia ludzi⁶⁰. Dlatego przedsięwzięcia związane z „odbetonowaniem” miast i przywracaniem bioróżnorodności mają ogromne znaczenie w zakresie poprawy sytuacji osób starszych. Tym bardziej że w Polsce ponad 66% osób 65+ mieszka właśnie na terenach zurbanizowanych⁶¹.

[58] E. Jarosz, *Direct Exposure to Green and Blue Spaces is Associated with Greater Mental Wellbeing in Older Adults...*, s. 14

[59] *Jakość życia osób starszych w Polsce...*, s. 41.

[60] L. Wood, P. Hooper, S. Foster, F. Bull, *Public green spaces and positive mental health – Investigating the relationship between access, quantity and types of parks and mental wellbeing*, „Health & Place” 2017, 48, s. 63–71.

[61] *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (stan w dniu 31.12.2020)*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020, tabela nr 1. Ludność według płci i wieku w 2020 roku.

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ

WPROWADZENIE

Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność oznacza nieuzasadnione różnicowanie sytuacji lub praw, które dotyka osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Przejawiać się będzie nierównym traktowaniem, prawnie nieusprawiedliwionym i nieuzasadnionym obiektywnymi przyczynami. Każde tego typu działanie stanowi pogwałcenie podstawowych praw i wolności danego człowieka.

Zgodnie z danymi z ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego (2021 rok) w Polsce żyje blisko 5,5 miliona osób z niepełnosprawnościami (15% ogółu społeczeństwa)⁶². Liczba ta obejmuje zarówno osoby, którym prawnie przyznano orzeczenie, jak i osoby, które subiektywnie oceniają się jako osoby z niepełnosprawnością (tak zwana niepełnosprawność biologiczna)⁶³. Wśród tej grupy kobiety stanowią 55%. Tak szerokie podejście do skali zjawiska jest zgodne z definicją wypracowaną przez Światową Organizację Zdrowia, która niepełnosprawność rozumie jako ograniczenie lub brak zdolności do wykonywania czynności w sposób lub w zakresie uważanym za normalny dla człowieka, wynikający z uszkodzenia i upośledzenia funkcji organizmu. Do grupy tej zaliczyć należy zatem nie tylko osoby, którym prawnie przyznano status osoby z niepełnosprawnością. W skali globalnej osoby z niepełnosprawnością stanowią ponad 15% światowej populacji. Jest to zarazem jedna z najliczniejszych, ale także najszybciej rosnących mniejszości na świecie: wraz z wiekiem istotnie wzrasta ryzyko schorzeń przewlekłych czy niepełnosprawności nabytych.

Wpływ działań przewidzianych do realizacji w ramach Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na niepełnosprawność będzie występował w odniesieniu zarówno do wnioskodawców czy beneficjentów, jak i do grup docelowych projektów. Wynika to z faktu, że, po pierwsze, osoby z niepełnosprawnością są obecne na rynku pracy, a więc mogą stanowić także część osób zatrudnionych w organizacji danego beneficjenta. W tym ujęciu wpływ odwołuje się nie tylko do zespołów projektowych, ale także wszystkich zatrudnionych osób. Po drugie, Działania z Priorytetów I i II będą mieć szeroki zasięg oddziaływania na warunki życia polskiego społeczeństwa, w którym – jak wspomniano wcześniej – reprezentacja osób z niepełnosprawnościami jest znaczna i wciąż rośnie.

[62] [Bank Danych Lokalnych](#), Główny Urząd Statystyczny [dostęp: 18.02.2023].

[63] Wśród 5,5 miliona osób z niepełnosprawnościami 3471,2 tysiąca (64%) to osoby z orzeczeniem prawnym, a 1796,3 tysiąca – osoby z niepełnosprawnością biologiczną.

MIEJSCA PRACY

Szeroki zakres podmiotów kwalifikowanych jako beneficjenci Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko dopuszcza różnego rodzaju przedsiębiorstwa do starania się o środki na realizację projektów. Zatrudniane przez te podmioty osoby będą zatem pośrednio lub bezpośrednio zaangażowane w realizację projektów, a więc poddane wpływowi Programu. Stąd istotne jest przyjrzenie się aspektowi dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami w miejscu pracy.

Pod koniec 2021 roku w 198,4 tysiąca podmiotów zatrudniających dziesięć osób i więcej pracowało 337 tysięcy osób z niepełnosprawnościami (dane dotyczą tylko grupy z orzeczeniem prawnym). Większość osób z niepełnosprawnościami pracujących w średnich i dużych przedsiębiorstwach była zatrudniona w sektorze prywatnym (75,2%). Więcej niż połowa pracowała w sekcji „działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca” (102,3 tysiąca) oraz w sekcji „przetwórstwo przemysłowe” (79,1 tysiąca)⁶⁴.

Nie są prowadzone badania, które identyfikowałyby zjawiska dyskryminacyjne w podziale na poszczególne sektory gospodarki narodowej czy branże. Z reguły mówi się ogólnie o nierównym traktowaniu w miejscu pracy ze względu na różne przesłanki, w tym niepełnosprawność. Wynika to z faktu, że przepisy zakazujące praktyk dyskryminacyjnych i nierównego traktowania obowiązują w równym stopniu każdego pracodawcę, niezależnie od wielkości podmiotu czy rodzaju własności.

Sytuacja osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy jest bardzo trudna. Wskaźnik zatrudnienia tej grupy społecznej w Polsce jest jednym z najniższych w Unii Europejskiej – w 2020 roku wyniósł jedynie 16,7%⁶⁵. Znaczną barierą, z jaką osoby z niepełnosprawnościami muszą sobie radzić w obszarze zatrudnienia, jest nieprzychylna postawa pracodawców. Wprawdzie, jak wynika z badania przeprowadzonego przez Fundację [TAKpełnosprawni](#), ponad 60% pracodawców uważa, że rynek pracy jest obecnie bardziej przyjazny osobom z niepełnosprawnościami, ale tylko 39% pracownic/pracowników widzi jakąkolwiek zmianę w sposobie ich traktowania⁶⁶. Dane te odzwierciedlają zatem bardziej deklaracyjną postawę samych pracodawców, niekoniecznie mającą przełożenie na praktyki i zachowania w obszarze zatrudnienia⁶⁷. Pracodawcy wskazują następujące bariery utrudniające im zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami: brak doświadczenia we

[64] [Osoby niepełnosprawne w 2021 roku](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

[65] [Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych przez powiatowe urzędy pracy](#), Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2021, s. 14.

[66] Badanie „Pracodawca na TAK” przeprowadzono po raz drugi. Pierwsza edycja badania odbyła się na przełomie 2014 i 2015 roku. Prezentowane wyniki stanowią zatem odniesienie wyników badania otrzymanych w 2021 roku do pierwszej edycji badania.

[67] [Raport z badania „Pracodawca na TAK”. 10 zasad skutecznego zatrudniania osób z niepełnosprawnościami](#), Fundacja TAKpełnosprawni, 2021 rok, s. 4.

współpracy z osobami z niepełnosprawnościami (64%), obawa przed mniejszą efektywnością pracownic/pracowników z niepełnosprawnościami (56%), ograniczona wiedza na temat korzyści z zatrudniania takich osób (44%). Na bariery składają się zatem nie tyle realne trudności w miejscu pracy, ile brak wiedzy pracodawców na temat zatrudniania osób z różnymi niepełnosprawnościami oraz brak umiejętności skutecznego zarządzania organizacją, w której zatrudnienie znalazły osoby z niepełnosprawnościami. Ten obszar luki kompetencyjnej jest stosunkowo prosty do uzupełnienia przez podejmowanie działań informacyjno-edukacyjnych, których celem jest nie tylko podnoszenie wiedzy, ale także zmiana świadomości w zakresie realnych korzyści – finansowych i pozafinansowych – wynikających z zatrudniania osób z niepełnosprawnościami.

Przeszkodą w odpowiednim wykorzystaniu potencjału tej grupy pracownic/pracowników, mogą być też mity na temat skomplikowanych i kosztownych działań, jakie pracodawca musi podjąć w celu spełnienia wszelkich wymogów i zaspokojenia potrzeb, decydując się na zatrudnienie osoby z niepełnosprawnością. Mity te mają szczególne znaczenie na etapie rekrutacji, która w przypadku projektów finansowanych z Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko może być związana z zapotrzebowaniem na zatrudnienie nowych osób lub z prowadzoną rekrutacją wewnętrzną do zespołu projektowego. Jednym z mitów jest konieczność ponoszenia kosztownych przystosowań architektonicznych oraz wdrażania drogich racjonalnych usprawnień, podczas gdy wiele osób z niepełnosprawnościami nie potrzebuje takich rozwiązań w miejscu pracy. Kolejny mit związany jest z posiadaniem nieadekwatnych kompetencji przez osoby z niepełnosprawnościami w stosunku do potrzeb i oczekiwań stawianych przez współczesnych pracodawców. Faktem jest, że część z tych osób może mieć niewystarczające kwalifikacje ze względu na utrudniony dostęp do edukacji, ale po odpowiednim przeszkoleniu lub uzupełnieniu wykształcenia będzie mogła bezproblemowo wykonywać pracę na danym stanowisku. Dość często powielanym mitem jest także przekonanie, że osoby z niepełnosprawnościami są osobami roszczeniowymi. Wśród tak licznej grupy, jak w każdej innej grupie społecznej, mogą zdarzyć się jednostki, które artykułują więcej potrzeb wobec pracodawcy. To kwestia osobowości, charakteru, życiowych doświadczeń, a nie niepełnosprawności. Jest wiele osób z niepełnosprawnościami zmotywowanych do pracy, gotowych na nowe wyzwania. Należy również pamiętać, że potrzeba równego traktowania (na przykład dostępu do edukacji, szkoleń umożliwiających pracę) i stworzenia warunków równych szans to kwestia godności i świadomości swoich praw, a nie oznaka roszczeniowości⁶⁸.

Część z realizowanych w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko projektów będzie obejmowała stanowiska pracy, które są objęte dodatkowymi przepisami związanymi z bezpieczeństwem i narażeniem na szkodliwe warunki (na przykład pracownice/pracownicy oczyszczalni ścieków czy zakładów

[68] *Raport z badania „Pracodawca na TAK”*. 10 zasad skutecznego zatrudniania osób z niepełnosprawnościami, Fundacja TAKpełnosprawni, 2021 rok, s. 4.

energetycznych), co dodatkowo może być powodem niebrania pod uwagę kandydatur osób z niepełnosprawnościami. Oczywiście w sytuacji, gdy zgodnie z prawem na danym stanowisku nie może być zatrudniona osoba z określonymi dysfunkcjami, bariera ta będzie obiektywna. Niemniej jednak ze względu na powszechne obecnie procesy automatyzacyjne czy unowocześniające sposób wykonywania danych prac coraz więcej zawodów staje się otwartych na zatrudnianie osób z różnymi formami niepełnosprawności. Przykładem jest sektor energetyczny. Jedynym kategorię przeciwwskazaniem w zatrudnianiu osób – przykładowo – na stanowisku **technik elektryk** jest epilepsja. Pozostałe ograniczenia są indywidualne i można je znieść przez zastosowanie środków ochrony indywidualnej lub zmianę organizacji pracy.

Brak odpowiednich działań na rzecz tworzenia miejsca pracy przyjaznego osobom z niepełnosprawnościami skutkuje tym, że osoby te – podobnie jak osoby z innych grup szczególnie narażonych na dyskryminację – przyjmują niejednokrotnie w miejscu pracy strategię nieinformowania otoczenia o swojej chorobie czy niepełnosprawności. Jak wynika z badania Fundacji TAKpełnosprawni, aż 80% ankietowanych osób z niepełnosprawnościami i 82% ankietowanych pracodawców uważa, że niektórzy ze strachu przed utratą pracy nie informują pracodawców o swojej niepełnosprawności. Osoby te, często kosztem swojego zdrowia, wolą mieć takie same warunki zatrudnienia jak osoby zdrowe i nie korzystać z różnych uprawnień wynikających z faktu posiadania niepełnosprawności, niż narażać się na ryzyko nierównego i niesprawiedliwego traktowania w swoim miejscu pracy.

Miejsca pracy tworzone przez beneficjentów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko powinny być inkluzywne wobec osób znajdujących się w trudniejszej sytuacji na rynku pracy. Jeżeli nie istnieją obiektywne przesłanki uniemożliwiające zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami, fundusze unijne powinny być mechanizmem – także ze względu na stawiane cele horyzontalne – wspierającym ich zatrudnianie i tym samym wzmacnianie pozycji na rynku pracy.

ENERGETYKA

Projekty Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko związane z obszarem energetyki, czyli projekty finansowane z Działania 1.1 Efektywność energetyczna, Działania 2.1 Infrastruktura ciepłownicza, Działania 2.2 Rozwój OZE oraz Działania 2.3 Infrastruktura energetyczna, będą mieć przełożenie na sytuację osób z niepełnosprawnościami.

Osoby z niepełnosprawnością są w dużo większym stopniu narażone na ubóstwo energetyczne niż osoby pełnosprawne. Stopa ubóstwa skrajnego w gospodarstwach domowych z co najmniej jedną osobą z niepełnosprawnością wyniosła w 2020 roku 7,5%, w tym z przynajmniej jednym dzieckiem do lat szesnastu posiadającym orzeczenie

o niepełnosprawności – 7%⁶⁹. Niepełnosprawność generuje bowiem bariery w podejmowaniu aktywności zawodowej, a tym samym ogranicza możliwość uzyskiwania dochodu dzięki pracy. Dodatkowo w przypadku osób o znacznej niepełnosprawności pojawić się mogą ograniczenia dla aktywności zawodowej członków rodziny lub bliskich, którzy sprawują opiekę nad osobą z niepełnosprawnością. To również rzutuje na sytuację ekonomiczną tej osoby, opiekunki/opiekuna, innych osób z rodziny czy gospodarstwa domowego⁷⁰.

Niepełnosprawność może wiązać się z dodatkowymi kosztami, których ponoszenie w większym lub mniejszym stopniu obciąża budżet domowy i tym samym ogranicza elastyczność w zakresie zaspokajania potrzeb materialnych i społecznych. Część z tych kosztów jest związana z większym zapotrzebowaniem na energię. Przykładowo będzie to podwyższona temperatura w pomieszczeniu, korzystanie ze specjalistycznych urządzeń elektrycznych (w tym wózków, wind, podnośników) czy użytkowanie samochodu. Dodatkowo osoby z niepełnosprawnością zdecydowanie więcej czasu niż osoby pełnosprawne spędzają w domu, co także przekłada się na większe zużycie energii. Badania nad niepełnosprawnością i ubóstwem energetycznym pokazują jednoznacznie, że połączenie niskich dochodów i wysokich potrzeb powoduje, że wiele osób z niepełnosprawnościami nie jest w stanie pozwolić sobie na odpowiednie usługi energetyczne, co często prowadzi do pogłębienia ich niepełnosprawności. W większości państw Unii Europejskiej istnieje silny związek między osobami w złym stanie zdrowia a ubóstwem energetycznym⁷¹. Ze względu na trudną sytuację finansową gospodarstwa domowe z osobą z niepełnosprawnością zwykle nie posiadają także kapitału potrzebnego na inwestycje w zmiany związane z transformacją energetyczną⁷².

Flagowy [raport Organizacji Narodów Zjednoczonych na temat niepełnosprawności i rozwoju](#), opublikowany w 2018 roku, podkreśla cztery priorytetowe obszary w dostępie do energii, które są szczególnie ważne dla osób z niepełnosprawnością. Są to:

- dostęp do energii dla rozwoju jakości życia,
- dostęp do energii elektrycznej w celu ładowania lub obsługi technologii wspomagających rehabilitację, codzienne życie,
- dostęp do nowoczesnych, mniej zanieczyszczających środowisko form energii dla gospodarstw domowych, w których przebywają osoby z niepełnosprawnością,

[69] [Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2020 r.](#), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

[70] [Wielowymiarowe ubóstwo z niepełnosprawnościami i ich bliskich](#), WRZOS, Warszawa 2018, s. 6.

[71] H. Thomson, C. Snell, S. Bouzarovski, [Well-Being and Energy Poverty in Europe: A Comparative Study of 32 European Countries](#), „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2017.

[72] D. Ivanova, L. Middlemiss, [Characterizing the energy use of disabled people in the European Union towards inclusion in the energy transition](#), „Nat Energy” 2021, 6, s. 1188–1197.

- dostęp do energii po przystępnej cenie, ponieważ wiele osób z niepełnosprawnością mieszka w gospodarstwach domowych o niskich dochodach⁷³.

Biorąc pod uwagę powyższe, należy podkreślić, że projekty, których rezultatem będzie zwiększona efektywność energetyczna budynków mieszkalnych oraz budynków użyteczności publicznej, wpłyną pozytywnie na sytuację osób z niepełnosprawnościami. W pierwszym przypadku mniejsze koszty energii mogą znacznie podnieść jakość życia, a zaoszczędzone w ten sposób środki mogą być przeznaczone na dodatkowe wsparcie medyczne, zakup i użytkowanie lepszej jakości sprzętu rehabilitacyjnego czy wspierającego codzienne życie i podnoszące jego standard. W przypadku budynków użyteczności publicznej osoby z niepełnosprawnościami mogą w ten sposób otrzymać wyższą jakość usług oraz większy komfort przebywania w pomieszczeniach. Dotyczy to nie tylko ośrodków zdrowia, szpitali, ale także szkół i uczelni wyższych, których lepsze dopasowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami może wpłynąć także na to, że więcej takich osób będzie się decydowało na kontynuowanie wykształcenia po szkole podstawowej. Jak wynika z dostępnych [statystyk](#), w Polsce wykształcenie co najmniej średnie posiada tylko 34,1 % osób z niepełnosprawnościami, a więc o połowę mniej niż osób sprawnych, zaś wykształcenie wyższe – zaledwie 9,4%. To dodatkowo utrudnia sytuację osób tej grupy, dając jej przedstawicielkom/przedstawicielom mniejsze możliwości na znalezienie pracy i zwiększenie swoich przychodów.

Pozytywny wpływ Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy narażone na dyskryminację ze względu na niepełnosprawność będą miały także projekty związane z dostępem do czystszych energii oraz działania obniżające zanieczyszczenie powietrza. Ocenia się, że zanieczyszczenie powietrza wywołane pyłami i dymami powstającymi w czasie spalania w piecach przemysłowych i domowych oraz spalinami samochodowymi prowadzi w Polsce do 48 tysięcy zgonów w ciągu roku. Coraz liczniejsze wyniki badań wskazują, że zwiększona śmiertelność może być wywołana nie tylko wieloletnim zanieczyszczeniem powietrza, ale także ekspozycją osób wrażliwych i już schorowanych na kilkugodzinne znaczne nasilenie tego zanieczyszczenia⁷⁴. Osoby z niepełnosprawnością – szczególnie z niepełnosprawnością związaną z dysfunkcją układu oddechowego oraz układu naczyniowo-sercowego – należą do grup najbardziej narażonych na pogorszenie stanu zdrowia ze względu na zanieczyszczenia powietrza. Korzystne w tym aspekcie są zatem zapisy Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w ramach Działania 2.1, premiujące wybór projektów, które zakładają: efektywność kosztową, redukcję PM, preferencje dla najbardziej zanieczyszczonych terenów, redukcję gazów cieplarnianych oraz promowanie projektów o największym wkładzie w walkę z ubóstwem energetycznym.

[73] *Disability and development report*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2019 rok.

[74] J. Głuszek, T. Kosicka, *Wpływ smogu (zanieczyszczonego powietrza) na choroby układu sercowo-naczyniowego*, „Choroby Serca i Naczyń” 2019, 16(3), s. 201–206.

Przy realizacji projektów związanych z odnawialnymi źródłami energii, a polegających na inwestycjach w parki wiatrowe czy solarne, istotne będzie uwzględnienie zasad projektowania uniwersalnego oraz potrzeb osób z niepełnosprawnościami w zakresie korzystania z przestrzeni w okolicy inwestycji. Projektowanie takiej przestrzeni we współpracy z osobami o różnych potrzebach fizycznych jest jedną z rekomendacji międzynarodowego projektu [FETA](#), dotyczącego transformacji energetycznej i jej wpływu na grupy w trudniejszej sytuacji⁷⁵.

Z dofinansowania na poprawę efektywności energetycznej zakładu będą mogły skorzystać także średnie i duże przedsiębiorstwa (za pośrednictwem instytucji finansującej), co korzystnie wpłynie na zapewniane przez te firmy warunki pracy. Skorzystają na tym wszystkie osoby zatrudnione, w tym także osoby z niepełnosprawnościami.

ZMIANY KLIMATU I KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

W ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko można zidentyfikować wpływ Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom na sytuację osób z niepełnosprawnościami.

Osoby z niepełnosprawnościami – obok osób starszych, chorujących czy dzieci – należą do grup najbardziej zagrożonych konsekwencjami zmian klimatu. Ze względu na gorszy stan zdrowia i często ograniczoną mobilność wynikającą z różnych dysfunkcji są także w grupie wysokiego ryzyka w czasie występowania drastycznych anomalii pogodowych, takich jak susza, upały, powodzie czy huragany. Doświadczenia zagraniczne pokazują, że nieuwzględnienie osób z niepełnosprawnościami w planach zarządzania ryzykiem może przynosić dramatyczne skutki. W 2005 roku podczas huraganu Katrina wiele osób poruszających się na wózkach inwalidzkich zostało unieruchomionych, ponieważ nie było planu ich ewakuacji i nie mogły one skorzystać z nieprzystosowanych pojazdów. Kiedy w 2012 roku uderzył huragan Sandy, problemy się powtórzyły. W konsekwencji osoby z niepełnosprawnościami pozwały miasto Nowy Jork do sądu za zaniedbanie, czym wymuszono zmiany między innymi w zakresie obowiązku dostępności miejsc przeznaczonych do schronienia dla ewakuowanych osób⁷⁶.

Gorsza sytuacja osób z niepełnosprawnościami, wynikająca ze zmian klimatycznych i klęsk żywiołowych, może być determinowana także przez inne czynniki:

[75] *Final report. Fair energy transition for all – how to get there?*, King Baudouin Foundation, FETA, 2022 rok, s. 9.

[76] A. Kosanic, J. Petzold, B. Martín-López, M. Razanajatovo, *An inclusive future: disabled populations in the context of climate and environmental change*, „Current Opinion in Environmental Sustainability” 2022, 55.

- ostrzeżenia o zagrożeniach i inne ważne komunikaty mogą nie spełniać standardów dostępności, a tym samym nie docierać do osób ze specjalnymi potrzebami (na przykład osoby niedowidzące lub niewidome, osoby z ubytkiem słuchu lub osoby z niepełnosprawnością ruchową),
- rekonstrukcja „poprzedniego życia” dla osób z niepełnosprawnościami jest często dużo większym wyzwaniem niż dla pozostałej części społeczeństwa. Problemy dotyczą dostępnych mieszkań, niedoboru żywności, zaopatrzenia w wodę, opieki zdrowotnej, edukacji, zatrudnienia i dobrobytu ekonomicznego,
- osoby z niepełnosprawnością są w grupie zwiększonej podatności na choroby wektorowe lub choroby przenoszone przez wodę (na przykład malaria, wirus Ebola EVD4, Zika, MERS, SARS lub COVID-19)⁷⁷,
- większe ryzyko pogorszenia stanu zdrowia w wyniku zmian klimatycznych. Przykładowo, ostatnie badania pokazują, że wśród ludzi ze schizofrenią umieralność jest nawet pięćdziesięciokrotnie wyższa niż w populacji ogólnej, gdy uderzają fale upałów. Główną przyczyną jest specyfika przyjmowanych przez nich leków, które bardzo zaburzają procesy termoregulacyjne organizmu⁷⁸.

Działanie 1.2 jest skierowane do czterdziestu czterech miast, które dysponują tak zwanym Miejskim Planem Adaptacji. Dokument ten określa poziom i specyfikę zagrożeń związanych ze zmianami klimatycznymi dla społeczności miejskiej, środowiska naturalnego, rozwoju miasta. [European Environment Agency](#) identyfikuje tę inicjatywę jako dobrą praktykę na skalę europejską, podając jednocześnie, że czterdzieści dwa miasta wskazały w swoich planach rozmieszczenie przestrzenne grup najbardziej narażonych na negatywne konsekwencje zmian klimatycznych (osób starszych, dzieci, osób z niepełnosprawnościami, osób przewlekle chorych i osób bezdomnych) oraz uwzględniły wynikające z tego wnioski w ocenach wrażliwości miasta na zmiany klimatyczne. Oceniono także dostępność i rozmieszczenie infrastruktury społecznej i usług socjalnych dla osób starszych i osób z niepełnosprawnościami. W kolejnym kroku zaplanowano działania: poprawiające funkcjonowanie usług komunalnych i infrastruktury społecznej, udoskonalające systemy ostrzegania mieszkank/mieszkańców miast przed ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi, gwarantujące środki na rzecz wzmocnienia świadomości społecznej w zakresie ryzyka związanego ze zjawiskami klimatycznymi, wspierające inicjatywy na rzecz samopomocy w społeczności⁷⁹. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko może zatem stać się ważnym instrumentem wdrażania tych działań i przyczynić się tym samym do podnoszenia poziomu gotowości miast do radzenia sobie ze zmianami klimatycznymi, w tym także większą ochronę osób z niepełnosprawnościami.

[77] *Ibidem*.

[78] *Status Report on Disability Inclusion in National Climate Commitments and Policies*, International Disability Alliance, 2022 rok; *Disability, Displacement and Climate Change*, The UN Refugee Agency, 2021 rok.

[79] *Unequal exposure and unequal impacts: social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe. Report*, EEA, 2018 rok, s. 68.

Na zakończenie należy podkreślić, że osoby z niepełnosprawnościami, jako równoprawna część społeczeństwa, mają prawo i obowiązek podejmowania świadomych dla klimatu decyzji oraz włączania się w prace nad strategiami adaptacji do zmiany klimatu. Dlatego warto zachęcać beneficjentów projektów do włączania osób z niepełnosprawnościami – lub reprezentujące je organizacje społeczne – w procesy projektowania zielonej/niebieskiej architektury miejskiej (aby były jak najbardziej dostępne dla osób z różnymi potrzebami), ocenę systemów do ostrzegania przed ryzykiem wystąpienia ekstremalnych warunków pogodowych oraz planowanie działań edukacyjnych i informacyjnych związanych z przystosowaniem się do zmian klimatycznych⁸⁰.

GOSPODARKA WODNA

W ramach niniejszej części analizy warto zwrócić uwagę, że dostęp do wody – z którym bezpośrednio powiązana jest realizacja Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa oraz Działania 2.5. Woda do spożycia – związany jest ze złożoną problematyką, którą Organizacja Narodów Zjednoczonych określa akronimem **WASH** – *water* (woda), *sanitation* (warunki sanitarne, kanalizacja), *hygiene* (higiena). W tak szeroko zarysowanym obszarze osoby z niepełnosprawnościami napotykać wiele barier, zarówno fizycznych, jak i społecznych. Przykładem barier fizycznych mogą być:

- brak toalety w domu osoby z niepełnosprawnością lub toaleta niedostosowana do potrzeb,
- niedostosowana toaleta w miejscach publicznych: schody, wąskie pomieszczenia, ciemne obiekty bez łatwego w użyciu włącznika światła, drzwi zbyt wąskie lub ciężkie i trudno dostępne uchwyty, śliska podłoga,
- brak wsparcia dla osób niepełnosprawnych przy samodzielnym wchodzeniu i wychodzeniu z toalety.
- Bariery społeczne są często niewidoczne dla osób pełnosprawnych i mogą przejawiać się następująco:
- ignorancja lub wrogość ze strony rodziny, rówieśników, nauczycielek/nauczycieli, pracodawców, a także osób projektujących budynki,
- brak prywatności, wynikający z faktu, że osoby z niepełnosprawnością mogą potrzebować asysty w korzystaniu z sanitariatów,
- dodatkowy czas potrzebny niektórym osobom na korzystanie z sanitariatów, co może skutkować negatywnymi reakcjami otoczenia.

Bariery te mogą powodować, że zagrożone jest nie tylko zdrowie, ale także godność osób z niepełnosprawnościami. Brak odpowiednich udogodnień w tym zakresie wpływa na ich relację z otoczeniem, poczucie bezpieczeństwa, możliwości nauki, podejmowania pracy czy korzystania z innych, powszechnie dostępnych usług zdrowotnych bądź wypoczynkowych.

[80] *Disability Inclusive Climate Action COP26 Advocacy Paper*, International Disability Alliance, 2021 rok.

W Polsce wzrasta odsetek mieszkań wyposażonych w instalacje sanitarno-techniczne. W 2021 roku w wodociąg wyposażonych było 97% mieszkań, w ustęp – 94%, a w łazienkę – 91,8%. Różnice występują na poziomie miast i wsi. Na obszarach wiejskich ustępu wciąż nie ma 13% domów i mieszkań, a łazienki – 16,5% mieszkań⁸¹. Istotny z punktu widzenia jakości życia osób z niepełnosprawnościami, szczególnie w aspekcie otaczającego ich środowiska naturalnego, jest dostęp oraz efektywność oczyszczalni ścieków. Na koniec 2021 roku odsetek budynków mieszkalnych podłączonych do sieci kanalizacyjnej wyniósł w Polsce 52,7%. W miastach do sieci kanalizacyjnej podłączonych było 75,5% budynków mieszkalnych, a na obszarach wiejskich – tylko 39,1%⁸². Szacuje się, że bez dostępu do sieci kanalizacyjnej żyje w Polsce ponad 8 milionów osób. Nie ma danych wskazujących, jaki odsetek stanowią tu osoby ze specjalnymi potrzebami, niemniej jednak można założyć, że projekty Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, których celem będzie zwiększenie liczby osób z dostępem do wysokiej jakości oczyszczalni ścieków, wpłyną pozytywnie na sytuację całej populacji, w tym także osób z niepełnosprawnościami.

Światowa Organizacja Zdrowia w swoich prognozach podkreśla zarazem, że osoby z niepełnosprawnościami należą do grup, które najbardziej odczuwają konsekwencje kryzysu wodnego (obok osób starszych, kobiet i dzieci). Przykładowo susze i wywołane nimi okresowe niedobory wody i upały mogą stanowić poważne zagrożenie dla osób, które przyjmują leki zaburzające gospodarkę wodną organizmu. Plany naprawcze i projekty realizowane w tym zakresie powinny zatem uwzględniać potrzeby tej grupy społecznej⁸³.

GOSPODARKA OBIEGU ZAMKNIĘTEGO

W przypadku Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym wpływ na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na niepełnosprawność może wystąpić w związku z realizacją inwestycji związanych ze wdrażaniem rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego – na przykład budową, rozbudową czy modernizacją lokalnej infrastruktury selektywnego zbierania odpadów. W procesie przebudowy konieczne będzie zatem zastosowanie przepisów [Europejskiego Aktu Dostępności](#), polskiej [Ustawy z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami](#) oraz zasad projektowania uniwersalnego. Aby zapewnić jak największy dostęp do infrastruktury i rozwiązań decydujących o funkcjonalności gospodarki obiegu zamkniętego (na przykład mobilne punkty selektywnego zbierania odpadów), warto zachęcać beneficjentów projektów do kierowania się szeroką definicją niepełnosprawności, która ciężar odpowiedzialności za „kreowanie” niepełnosprawności kładzie na twórcę/projektanta otoczenia i nie wiąże jej ze specyficznymi cechami osoby z niepełnosprawnościami. W takim ujęciu osoba

[81] *Gospodarka mieszkaniowa w 2020 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.

[82] *Infrastruktura komunalna w 2021 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.

[83] *State of the Worlds Drinking Water*, WHO, 2022 rok.

z niepełnosprawnościami nie może przystosować się do zmiany nie ze względu na swoje ograniczenia, ale z powodu źle zaprojektowanego otoczenia/rozwiązania⁸⁴.

W Polsce wciąż brakuje projektów, które odnoszą się do aktywnego włączania osób z niepełnosprawnościami w działania proekologiczne. Niewystarczająca liczba odpowiednich rozwiązań powoduje, że nawet osoby, które posiadają odpowiednią wiedzę, nie są w stanie aktywnie uczestniczyć – przykładowo – w procesie segregacji odpadów. Zbyt wysokie koszty na odpady czy usytuowanie ich w miejscach niedostępnych architektonicznie staje się poważną barierą dla osób poruszających się na wózkach lub posiadających inne ograniczenia fizyczne (osoby niskorosłe, osoby z niesprawnymi kończynami górnymi, osoby ze schorzeniami kręgosłupa). [Polski Związek Niewidomych](#) zwraca z kolei uwagę na problem osób z niepełnosprawnością wzroku, które nie są w stanie rozpoznać koloru śmietnika właściwego dla danego rodzaju odpadów. Tymczasem [szacuje się](#), że osoby z niepełnosprawnością wzroku produkują rocznie 510 tysięcy ton odpadów, które z tego powodu mogą nie podlegać recyklingowi. Przykłady te pokazują, że dbanie o dostępność rozwiązań dla różnych form niepełnosprawności jest kluczowe z punktu widzenia osiągnięcia celów ekologicznych. Zgodnie z [Ustawą z dnia 13 września 1996 roku o utrzymaniu czystości i porządku w gminach](#) rada gminy może wprowadzić rozwiązania w zakresie selektywnego zbierania odpadów przez osoby z niepełnosprawnościami. Zgodnie z art. 4 ust. 2a pkt 3 tej ustawy można określić dodatkowe warunki dotyczące ułatwienia prowadzenia selektywnego zbierania odpadów przez osoby z niepełnosprawnościami, szczególnie osoby niedowidzące. Dobrym przykładem w tym zakresie jest projekt [„Segreguje – nie widzę przeszkód”](#), w ramach którego zaprojektowano i wyprodukowano naklejki na kosze do segregacji odpadów z widocznymi żółtymi piktogramami na czarnym tle i oznaczeniami w alfabecie Braille’a.

Duże znaczenie z punktu widzenia osób zagrożonych dyskryminacją ze względu na niepełnosprawność będą miały także projekty przeciwdziałające marnowaniu żywności i wspierające banki żywności. Jak to już zostało podkreślone, gospodarstwa domowe z osobą z niepełnosprawnościami są w większym stopniu narażone na ubóstwo ekonomiczne. Zgodnie z danymi [Eurostatu](#) ryzyko doświadczenia głębokiej deprivacji materialnej w Polsce i średnio w Unii Europejskiej przez osoby z niepełnosprawnościami jest prawie trzykrotnie wyższe niż dla osób bez takich ograniczeń. Wynika to ze zwiększonych kosztów życia i często ograniczonych możliwości podejmowania pracy zawodowej i generowania dochodów.⁸⁵ Dlatego osoby z niepełnosprawnościami i ich rodziny stanowią znaczną grupę osób korzystających z banków żywności. Wsparcie takich gospodarstw paczkami żywnościowymi umożliwi oszczędności, które mogą być przeznaczane na inne niezbędne potrzeby.

[84] [Projektowanie uniwersalne. Objasnienie koncepcji. Raport tematyczny](#), Norwegian Ministry of Environment, 2007 rok.

[85] [Wielowymiarowe ubóstwo osób z niepełnosprawnościami i ich bliskich...](#), s. 14.

OCHRONA ŚRODOWISKA

Dostęp do przyrody ma ogromne znaczenie dla osób z niepełnosprawnościami. Z tego względu warto dokonać analizy wpływu Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury na tę konkretną grupę społeczną.

Przebywanie na łonie natury jest nie tylko jedną z form rehabilitacji, ale także okazją do integracji społecznej, odpoczynku i relaksu poza miejscem zamieszkania. W Europie dostępność turystyki – w tym takich miejsc, jak parki narodowe czy parki przyrodnicze – jest regulowana przez wymogi prawne dotyczące niedyskryminacji osób z niepełnosprawnościami, czyli zapewnienia równego dostępu do produktów i usług, jak również przez przepisy i normy budowlane, które wdrożono także na szczeblu krajowym⁸⁶. Dodatkowo wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej podpisały i ratyfikowały [Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych](#), która została również podpisana przez Komisję Europejską w imieniu Unii Europejskiej jako całości w 2014 roku. Konwencja jest zarazem pierwszym międzynarodowym traktatem gwarantującym każdej osobie z niepełnosprawnościami prawo do uprawiania turystyki. Niestety, w Polsce osoby z niepełnosprawnością w bardzo małym zakresie korzystają z tego prawa. Zgodnie z wynikami badania z 2018 roku „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych”⁸⁷ udział osób z niepełnosprawnościami, które uczestniczyły w choć jednym wyjeździe turystycznym w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie, wyniósł jedynie 23%.

Z tego punktu widzenia znaczenie będą miały te projekty Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, które zakładają ochronę terenów cennych przyrodniczo, przez między innymi kanalizację ruchu turystycznego – budowę małej infrastruktury, utrzymanie i wyznaczanie szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych, a także powstanie infrastruktury bezpośrednio służącej edukacji. Działania te powinny być zgodne z definicją turystyki dostępnej, która zapewnia osobom o szczególnych potrzebach – w tym osobom z problemami w poruszaniu się, osobom z dysfunkcją wzroku/słuchu czy osobom z ograniczonymi zdolnościami kognitywnymi – uniwersalne rozwiązania, produkty i usługi w środowisku turystycznym⁸⁸. Szerokie możliwości w tym zakresie zostały opisane w publikacji [Model Dostępnego Parku Przyrodniczego](#), opracowanej przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w partnerstwie z Ministerstwem Klimatu i Środowiska oraz fundacją Global Nature Fund. Podręcznik może stać się inspiracją i zbiorem wielu wskazówek dla beneficjentów Działania 1.5

[86] Europejski Akt Dostępności oraz Ustawa z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnienie dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami.

[87] Badanie to zrealizowano na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki przy wykorzystaniu dwóch metod badawczych: analizy danych zastanych (*desk research*) oraz wywiadów kwestionariuszowych, które przeprowadzono z osobami z niepełnosprawnościami w wieku piętnastu i więcej lat (niepełnosprawność ruchowa, narządu wzroku, słuchu i (lub) mowy). Badanie przeprowadzono na próbie 1721 osób w terminie od 6 września do 19 października 2018 roku.

[88] Na podstawie wyników omawianego badania.

realizujących wspomniane powyżej typy projektów. W publikacji tej podkreślono, że indywidualny charakter potrzeb turystek/turystów sprawia, że nie zawsze będzie możliwe zapewnienie „uniwersalnej dostępności dla wszystkich”. Na pewno jednak wykonalne jest zadbanie o rzetelną i aktualną informację na temat występujących w obrębie parków udogodnień czy utrudnień, co ułatwi potencjalnym gościom planowanie i realizację wizyty. Możliwe jest także systematyczne dążenie do zwiększenia dostępności, a tym samym umożliwianie osobom ze szczególnymi potrzebami korzystania z prawa do uczestnictwa w turystyce i rekreacji⁸⁹.

Duży wpływ na osoby z niepełnosprawnością mieszkające w miastach mają także przedsięwzięcia związane z zieloną i niebieską infrastrukturą tworzoną na terenach zurbanizowanych. Ograniczenia zdrowotne czy fizyczne niejednokrotnie uniemożliwiają takim osobom wyjazd za miasto i uczestniczenie w turystyce plenerowej. Potwierdzeniem są chociażby przytoczone powyżej wyniki badania „[Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych](#)”. Dlatego przedsięwzięcia związane z „odbetonowaniem” miast i przywracaniem bioróżnorodności mają ogromne znaczenie w zakresie poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami, dla których często wyjście na spacer do pobliskiego parku czy zielonej przestrzeni jest jedyną możliwą formą kontaktu z przyrodą.

[89] *Model Dostępnego Parku Przyrodniczego. Konspekt kompleksowego modelu zapewnienia dostępności parku przyrodniczego*, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2021, s. 6.

ORIENTACJA SEKSUALNA I TOŻSAMOŚĆ PŁCIOWA

WPROWADZENIE

Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną oraz tożsamość płciową oznacza nierówne traktowanie w związku z prawdziwą bądź domniemaną orientacją seksualną lub poczuciem przynależności do określonej płci. Ta forma dyskryminacji występuje, gdy nierówne traktowanie nie jest uzasadnione żadnymi racjonalnymi, obiektywnymi przesłankami.

Osoby należące do grupy mniejszościowej w odniesieniu do orientacji seksualnej i tożsamości płciowej określa się akronimem LGBTQIA+, który dotyczy zarówno gejów, lesbijek, osób biseksualnych, osób transpłciowych, osób niebinarnych, osób queer, osób interpłciowych, jak i osób aseksualnych.

Szacuje się, że w każdym kraju społeczność osób LGBTQIA+ stanowi 5–10% całej populacji. Na tej podstawie oraz opierając się na danych z Narodowego Spisu Powszechnego z 2021 roku, można założyć, że liczebność tej grupy w Polsce wynosi od około 1 miliona 909 tysięcy do około 3 milionów 818 tysięcy osób. Powyższe dane są szacunkowe, ponieważ w pytaniach zawartych w Narodowym Spisie Powszechnym brak pytań wprost odnoszących się do orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej. Niemniej jednak potwierdzeniem powyższych założeń są także wyniki dostępnych badań i opracowań, w tym wyniki badania dotyczącego osób LGBTQIA+ przeprowadzonego na zlecenie Komisji Europejskiej, z którego wynika, że w Polsce około 5% społeczeństwa identyfikuje się jako osoby należące do tej grupy społecznej⁹⁰.

Unia Europejska podkreśla konieczność przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną, tożsamość płciową, ekspresję płciową i cechy płciowe. Podejście to znajduje swoje odzwierciedlenie w dokumencie Unia równości: strategia na rzecz równości LGBTIQ na lata 2020–2025. Zawarta jest w nim wprost informacja, że choć na poziomie Unii Europejskiej akceptacja społeczna osób ze społeczności LGBTQIA+ wzrosła z 71% w 2015 roku do 76% w 2019 roku, to w dziewięciu państwach członkowskich w rzeczywistości zmalała. Co więcej, w treści tego dokumentu znajduje się zapis:

W niektórych częściach UE notuje się też niepokojącą tendencję do częstszych incydentów wymierzonych przeciwko osobom LGBTIQ, takich jak ataki podczas

[90] M. Bell, *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union Data collection in relation to LGBTI People*, European Commission, 2017 rok.

publicznych wydarzeń LGBTIQ, np. marszy równości, tzw. deklaracje „stref wolnych od ideologii LGBTIQ”⁹¹.

Powyższy zapis stanowi zarazem bezpośrednie nawiązanie do wydarzeń, które wystąpiły w Polsce w 2019 roku⁹².

MIEJSCA PRACY

Obowiązujące w Polsce regulacje prawne odnoszące się do kwestii równego traktowania w obszarze zatrudnienia zawierają zapisy zakazujące dyskryminacji ze względu na orientację seksualną. Przypomnieć tutaj należy, że choć w Kodeksie pracy nie ma wprost wskazanego obowiązku przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na tożsamość płciową, to jednak należy domniemywać, że ta przesłanka dyskryminacyjna co do zasady również objęta jest ochroną wynikającą z Kodeksu pracy. Potwierdzeniem jest zapis informujący o tym, że osoby zatrudnione powinny być równo traktowane „w szczególności” bez względu na kryteria dyskryminacyjne wskazane w Kodeksie pracy (zapis „w szczególności” wskazuje, że katalog przesłanek, ze względu na które nie można dyskryminować w miejscu pracy, nie jest katalogiem zamkniętym i nie ogranicza się wyłącznie do przesłanek ujętych literalnie w treści Kodeksu pracy).

Odmierna sytuacja dotyczy [Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#). W treści tej ustawy wskazane są przesłanki, ze względu na które nie może być dyskryminacji w obszarze zatrudnienia, i obejmują one: płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz organy właściwe w tym zakresie. Powyższe zapisy wskazują, że osoby LGBTQIA+ mogą dochodzić do swoich roszczeń w obszarze zatrudnienia jedynie w odniesieniu orientacji seksualnej – ze względu na brak określenia „w szczególności” należy domniemywać, że jest to katalog zamknięty. Niemniej jednak choć w ustawie tej nie jest ujęta tożsamość płciowa, to dochodzenie swoich praw w obszarze zatrudnienia przez osoby transpłciowe, niebinarne czy

[91] *Unia równości: strategia na rzecz równości LGBTIQ na lata 2020–2025*, Komisja Europejska, 2020 rok, s. 2.

[92] Uchwały dotyczące „stref wolnych od LGBT+” przyjmowane były w 2019 roku przez samorzady województwa małopolskiego, lubelskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego (w przypadku tych dwóch ostatnich województw uchwały ostatecznie zostały wycofane). Ponadto uchwały ustanawiające „strefy wolne od LGBT” zostały przyjęte także na niższym poziomie podziału administracyjnego – przez powiaty: białostocki, bielski, jarosławski, kielecki, kolbuszowski, kraśnostawski, kraśnicki, leski, lubaczowski, lubelski, łukowski, mielecki, puławski, rycki, świdnicki (województwo lubelskie), tarnowski, włoszczowski, zamojski oraz przez gminy: Gromnik, Istebna, Jordanów, Klwów, Kraśnik, Lipinki, Łososina Dolna, Niebylec, Serniki, Szerzyny, Trzebieszów, Tuchów, Tuszów Narodowy, Urzędów, Zakrzówek, Skierniewice.

interpłciowe wciąż jest możliwe w odniesieniu do przesłanki płci. Oznacza to zatem, że w przypadku zatrudnienia innego niż na podstawie umowy o pracę (na przykład samozatrudnienia, pracy realizowanej w ramach umowy cywilnoprawnej) obowiązujące regulacje prawne również dają ochronę osobom LGBTQIA+ w obszarze rynku pracy.

Mimo istniejących zapisów prawnych chroniących społeczność LGBTQIA+ osoby z tej grupy często doświadczają dyskryminacji na rynku pracy. Dyskryminacja ta występuje podczas procesów rekrutacyjnych, dotyczy warunków zatrudnienia, dostępu do szkoleń i awansów czy wreszcie wysokości wynagrodzenia. Na poziomie Unii Europejskiej 19% lesbijek, gejów i osób biseksualnych, 35% osób transpłciowych i 32% osób interseksualnych czuło się dyskryminowanych w miejscu pracy w 2019 roku. Wiele spośród tych osób napotykało głównie bariery w znalezieniu godziwego i stabilnego zatrudnienia, co z kolei przekładało się na ich status materialny, w tym ryzyko ubóstwa, wykluczenia społecznego czy ryzyko doświadczania bezdomności⁹³.

W odniesieniu do Polski można zauważyć ewidentny niedobór badań odzwierciedlających skalę i zakres tego zjawiska. Nierówne traktowanie w ramach zatrudnienia nie musi dotyczyć wyłącznie rodzajów dyskryminacji ujętych we wskazanych wyżej przepisach, ale także innych form nierównego traktowania, w tym mobbingu czy mowy nienawiści. W przypadku osób LGBTQIA+ szczególne znaczenie ma również doświadczanie w miejscu pracy tak zwanej mikroagresji. Jak wynika z badania „[Społeczna sytuacja osób LGBTA w Polsce. Raport za lata 2019–2020](#)”, przeprowadzonego przez Kampanię Przeciw Homofobii, aż 68,54% osób biorących udział w badaniu doświadczyło co najmniej jednego typu zachowań przemocowych ze względu na swoją orientację seksualną lub tożsamość płciową⁹⁴. Osoby te najczęściej doświadczały przemocy werbalnej, nieco rzadziej gróźb i przemocy wobec mienia (w tym różnych form wandalizmu czy dyskryminacji opartej na odmawianiu usług). Zdecydowanie rzadziej doświadczały one przemocy seksualnej, a najrzadziej – przemocy fizycznej⁹⁵.

Homofobia i transfobia występują w Polsce na dość dużą skalę. W konsekwencji osoby LGBTQIA+ w miejscu pracy często świadomie przyjmują strategię nieujawniania informacji o sobie – o swojej orientacji seksualnej i tożsamości płciowej. Potwierdzeniem tego zjawiska są wyniki przytaczanego wyżej badania Kampanii Przeciw Homofobii. Wynika z niego, że wśród osób objętych badaniem 25% czuło potrzebę, aby nie ujawniać się w pracy. Kolejne 35% respondentek/respondentów ukrywało swoją tożsamość przed częścią

[93] [Unia równości: strategia na rzecz równości LGBTIQ na lata 2020–2025...](#), s. 2.

[94] [Społeczna sytuacja osób LGBTA w Polsce. Raport za lata 2019–2020](#), Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda, Warszawa 2021, s. 130.

[95] *Ibidem*, s. 131.

osób, z którymi współpracowało. Tylko 28% osób badanych potwierdziło, że mogły mówić o swoim życiu prywatnym równie swobodnie, jak osoby heteroseksualne lub cisplciowe⁹⁶.

Na częstotliwość ukrywania orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej ma wpływ rodzaj instytucji, w której osoby LGBTQIA+ są zatrudnione. To w sektorze publicznym, w instytucjach państwowych i publicznych oraz spółkach Skarbu Państwa – które zarazem w znacznej mierze będą otrzymywać wsparcie w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – najczęściej dochodzi do ukrywania orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, podczas gdy w przypadku firm prywatnych lub organizacji pozarządowych zauważyć można wyższy poziom „jawności”⁹⁷. Ukrywanie własnej orientacji seksualnej i tożsamości płciowej często wiąże się z napięciem i ze stresem oraz z ciągłą samokontrolą. W konsekwencji osoby LGBTQIA+ doświadczają częściej niż osoby z innych grup społecznych tak zwanego stresu mniejszościowego. Stres ten jest także dodatkowo potęgowany w przypadku występowania wydarzeń krajowych czy lokalnych o charakterze homofobicznym czy transfobicznym. Przykładem jest przyjmowanie w 2019 roku na poziomie województw czy poszczególnych powiatów i gmin wspomnianych już wcześniej „uchwał o strefach wolnych ideologii LGBT”.

Osoby LGBTQIA+ w różny sposób mogą doświadczać nierównego traktowania w obszarze zatrudnienia. Może to być utrudniony dostęp do zatrudnienia (czyli doświadczanie nierównego traktowania w ramach procesów rekrutacyjnych), ograniczony dostęp do szkoleń i awansów, nierówne warunki zatrudnienia czy rozwiązywanie umowy ze względu na orientację seksualną czy tożsamość płciową. Na poziomie krajowym brak jest pogłębionych badań i analiz odzwierciedlających poszczególne zjawiska dyskryminacyjne doświadczane przez osoby LGBTQIA+. Niemniej jednak istnieją opracowania zagraniczne potwierdzające niektóre z niepożądanych zjawisk, w tym dyskryminację osób z tej grupy społecznej w zakresie wynagrodzeń. Osoby LGBTQIA+ zarabiają mniej niż osoby heteronormatywne. W [badaniu](#) przeprowadzonym w Wielkiej Brytanii przez LinkedIn/YouGov zauważono, że ta różnica w wynagrodzeniach wynosi 16%. Potwierdzeniem, że zjawisko luki płacowej w odniesieniu do orientacji seksualnej i tożsamości płciowej występuje także w Polsce, jest badanie [„Seria badawcza. Argumenty ekonomiczne przemawiające za inkluzją osób LGBT+ w Europie Środkowo Wschodniej Węgry, Polska, Rumunia i Ukraina”](#), zrealizowane przez międzynarodową organizację [Open For Business](#). Z badania tego wynika, że występują różnice w wynagrodzeniach osób LGBTQIA+ w analizowanych krajach. Co więcej, ta różnica w wynagrodzeniach jest wynikiem wykluczenia i stygmatyzacji osób LGBTQIA+ w sferze zatrudnienia – doświadczanie niepożądanych zachowań

[96] Cisplciowość to pojęcie określające osoby, których tożsamość lub ekspresja płciowa jest zgodna z płcią przypisaną im w momencie narodzin. Pojęcie cisplciowości zostało stworzone dla podkreślenia odmienności doświadczeń i perspektywy osób, które są osobami transpłciowymi i niebinarnymi.

[97] [Spółeczna sytuacja osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020...](#), s. 103.

i nieprzyjazna atmosfera w miejscu pracy wpływa na mniejszą produktywność czy mniejsze zaangażowanie w obowiązki zawodowe, czego konsekwencją są niższe wynagrodzenia⁹⁸.

Polska – w porównaniu z innymi krajami – nie wypada pozytywnie w zakresie respektowania praw osób LGBTQIA+ w obszarze zatrudnienia. Wynika to także z regularnego, corocznego badania organizacji [ILGA-Europe](#), niezależnej organizacji parasolowej zrzeszającej sześćset organizacji z pięćdziesięciu czterech krajów Europy i Centralnej Azji, działających na rzecz osób LGBTQIA+. ILGA-Europe prowadzi ranking pod nazwą [Tęczowy Indeks Europy](#). Polska zajmuje obecnie ostatnie miejsce wśród wszystkich państw europejskich z wynikiem 13% w zakresie rozwiązań prawnych i podejmowania działań systemowych na rzecz osób LGBTQIA+. Dla porównania – najwyższy wynik należy do Danii (74%) i Belgii (72%).

Mając na uwadze wyżej przedstawione przejawy dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową, można wskazać, że kluczowy wpływ Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko będzie dotyczył obszaru zatrudnienia, czyli środowisk pracy tworzonych przez beneficjentów Programu. Przejawem pozytywnego wpływu i zarazem przeciwdziałania dyskryminacji osób LGBTQIA+ będzie promowanie i wdrażanie przez wnioskodawców i beneficjentów rozwiązań na rzecz równego traktowania. Założenie to jest tym bardziej zasadne, że w niektórych obszarach objętych oddziaływaniem Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko zidentyfikowane jest już zjawisko dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Potwierdzeniem są wyniki realizowanego corocznie badania przez sieć Pride in Energy, działającą w Wielkiej Brytanii, która zrzesza pracujące w sektorze energetycznym osoby LGBTQIA+ oraz osoby sojusznicze. Sieć ta powstała w odpowiedzi na to, że mimo istnienia w brytyjskim sektorze energetycznym 619 tysięcy miejsc pracy (stanowiących ponad 2% wszystkich miejsc pracy w Wielkiej Brytanii) oraz pięcioprocentowego wkładu do PKB, przemysł ten wciąż pozostaje w tyle za innymi równoważnymi sektorami w zakresie osiągnięcia kluczowych wskaźników, takich jak Stonewall Workplace Equality Index.

Jak wynika z [badania](#) zrealizowanego w 2022 roku przez Pride in Energy, 14% osób biorących udział w badaniu było świadkami lub doświadczyło dyskryminacji ze względu na orientację seksualną bądź tożsamość płciową. Dyskryminacji tej doświadczały przede wszystkim osoby transpłciowe i niebinarne. W [badaniu](#) zrealizowanym rok wcześniej odsetek ten wynosił 10%. Ponadto 39% osób badanych wskazywało, że dostrzega osoby sojusznicze w swoim miejscu pracy, w tym osoby na stanowiskach kierowniczych średniego i wyższego szczebla, a 40% osób – menedżerki/menedżerów LGBTQIA+ w swojej firmie. Osoby biorące udział w badaniu przywoływały na ogólną pozytywną tendencję

[98] *Seria badawcza. Argumenty ekonomiczne przemawiające za inkluzją osób LGBT+ w Europie Środkowo-Wschodniej Węgry, Polska, Rumunia i Ukraina*, Open For Business, 2021 rok, s. 45.

zmian w zakresie włączania osób LGBTQIA+, wskazując zarazem, że wyzwaniem jest wprowadzanie zmian w firmach energetycznych prowadzących działalność w tych krajach, w których zjawisko homofobii i transfobii występuje na większą skalę. Jako wyzwanie wskazywano tutaj promowanie różnorodności i inkluzywności oraz zwiększenie otwartości na osoby zatrudnione i pracujące na pierwszej linii (*front-line staff*).

ENERGETYKA

W obszarze tematycznym związanym z energetyką, a więc obejmującym swoim zakresem Działanie 1.1, Działanie 2.1, Działanie 2.2 i Działanie 2.3, trudno wskazać jednoznaczny wpływ Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na osoby LGBTQIA+ rozumiane jako odbiorczynie/odbiorcy usług energetycznych. Identyfikacja tego wpływu jest niemożliwa ze względu na brak pogłębionych badań i analiz tematycznych w tym zakresie. Dostępne krajowe badania i analizy identyfikując skalę i zakres zjawiska ubóstwa energetycznego w ogóle nie odnoszą się do niego w wymiarze orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej. Niemniej jednak z dużym prawdopodobieństwem można zidentyfikować pozytywny wpływ Programu na analizowaną grupę społeczną na podstawie dostępnych materiałów.

Jak wynika bowiem z opracowania *Ukryte wymiary ubóstwa*, przygotowanego przez [International Movement ATD Fourth World](#), ubóstwo jest konsekwencją licznych czynników, które zarazem pozostają poza sferą wpływu osoby doświadczającej biedy. Na czynniki te składają się kolejno: brak godnej pracy, za mały i niepewny dochód, deprivacja społeczna i materialna, złe traktowanie przez społeczeństwo, złe traktowanie przez instytucje oraz brak uznania wkładu osób żyjących w ubóstwie. Sytuacja społeczno-ekonomiczna ma bezpośrednie przełożenie na warunki mieszkalne, a także jakość i standard warunków bytowych. Osoby należące do defaworyzowanych i częściej narażonych na dyskryminację grup społecznych – a taką grupą jest niewątpliwie mniejszość LGBTQIA+ – mogą częściej doświadczać ubóstwa energetycznego. Tym samym wszelkie działania ukierunkowane na podniesienie standardu życia oraz generowanie oszczędności w wydatkach związanych z energią elektryczną można traktować jako mające pozytywne oddziaływanie na sytuację osób LGBTQIA+.

Ponadto w ramach Działania 1.1 Efektywność energetyczna przewidziany jest wkład w realizację kampanii „Czyste powietrze”. Działania na rzecz poprawy jakości powietrza również można traktować jako pozytywny wpływ na grupę osób LGBTQIA+. Jak wynika bowiem z informacji [Center for American Progress](#), osoby LGBTQIA+ częściej doświadczają nieproporcjonalnie wysokiego narażenia na wewnętrzne zagrożenia środowiskowe, takie jak ołowiana farba, ołowiane rury, azbest, radon i inne zanieczyszczenia, charakterystyczne dla taniego mieszkalnictwa, z którego często korzystają społeczności w trudniejszej sytuacji. Negatywne konsekwencje wynikające z takiego zanieczyszczenia są szczególnie niebezpieczne dla transpłciowych mężczyzn, którzy przeszli interwencje

chirurgiczne prowadzące do płaskiej klatki piersiowej. Ponadto cisplciowe osoby homoseksualne oraz biseksualni mężczyźni, jak również osoby transplciowe, są bardziej narażone na rozwój wirusa HIV, co znacznie zwiększa ich wrażliwość zdrowotną na negatywne konsekwencje zanieczyszczenia powietrza. Tym samym realizacja Działania 1.1 przez zmniejszanie zanieczyszczenia środowiska także w tym wymiarze będzie pozytywnie wpływać na tę grupę społeczną.

ZMIANY KLIMATU I KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

Mówiąc o wpływie Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom na grupę LGBTQIA+, warto zaznaczyć, że ruch na rzecz rozwiązań klimatycznych oraz ruch na rzecz sprawiedliwości środowiskowej wyrósł z ruchu społecznego na rzecz praw obywatelskich, promując zarazem ideę, że „wszyscy ludzie i wszystkie społeczności mają prawo oddychać czystym powietrzem, żyć bez niebezpiecznych poziomów toksycznych zanieczyszczeń, mieć dostęp do zdrowej żywności i możliwość dzielenia się korzyściami płynącymi z dobrze prosperującej i tętniącej życiem czystej gospodarki”. Ruch ten – początkowo wspierany przede wszystkim przez osoby czarnoskóre, rdzennych amerykańców i osoby o nie-białym kolorze skóry – ma dość istotny wpływ w zakresie wprowadzania sprawiedliwości etnicznej i ekonomicznej w ramach współczesnego ekologizmu oraz walki z kryzysem klimatycznym. Dzięki temu w 2019 roku utworzono [Equitable and Just National Climate Platform](#), pierwszy krajowy program klimatyczny w Stanach Zjednoczonych, który koncentrował się na sprawiedliwości etnicznej, gospodarczej, środowiskowej i klimatycznej. Należy zwrócić tutaj uwagę na to, że pochodzenie etniczne – choć w Stanach Zjednoczonych jest istotnym wyznacznikiem niesprawiedliwości społecznej i nierównego traktowania – nie jest wskazane jako jedyna cecha, która powinna być brana pod uwagę w ramach kształtowania sprawiedliwości środowiskowej⁹⁹. Jako cechę istotną w omawianym obszarze wymieniono także orientację seksualną i tożsamość płciową.

Doświadczenia tak zwanych krajów zachodnich potwierdzają, że [katastrofy i klęski żywiołowe mogą w inny sposób wpływać na sytuację osób LGBTQIA+](#). Jak wynika z opracowania [Sexuality and Natural Disaster Challenges of LGBT communities facing Hurricane Katrina](#), osoby LGBTQIA+ podczas huraganu Katrina doświadczały w inny sposób konsekwencji wynikających z niego, ponieważ systemy zarządzania kryzysami oraz pomocy ofiarom katastrof miały wymiar heteronormatywny, dyskryminując zarazem osoby LGBTQIA+ w ramach dystrybucji pomocy. Wydarzyło się to, mimo że na poziomie

[99] Sprawiedliwość środowiskowa (*environmental justice*) to koncepcja zwracająca uwagę na różnicowanie w zakresie dostępu do dóbr środowiskowych oraz różnicowanie w zakresie narażenia na ryzyka negatywnego oddziaływania na środowisko. W ostatnich latach podejście to skupia się przede wszystkim na kwestii dostępności oraz atrakcyjności błękitno-zielonej infrastruktury w miastach dla różnych grup mieszkane/mieszkańców.

formalnych regulacji, w tym sekcji 308 ustawy [Robert T. Stafford Disaster Relief and Emergency Assistance Act](#) zabrania się dyskryminacji ze względu: rasę, kolor skóry, religię, narodowość, płeć, wiek, niepełnosprawność, znajomość języka angielskiego (ang. English proficiency) lub status ekonomiczny. Wydarzenie to potwierdza, że ujęcie na poziomie formalnych regulacji zakazu dyskryminacji czy obowiązku równego traktowania nie jest równoznaczne z rzeczywistym wdrożeniem standardów antydyskryminacyjnych w danym obszarze.

Odczuwanie zmian w wyniku kryzysu klimatycznego – od ulew po ekstremalne fale upałów – również można poddać głębszej analizie, mając na uwadze orientację seksualną i tożsamość płciową. Zmiany te zdecydowanie bardziej odczuwane są przez osoby nieposiadające stałego i bezpiecznego schronienia i będące w kryzysie bezdomności. Zjawisko bezdomności oznacza zazwyczaj życie w warunkach bytowych zagrażających zdrowiu, a nawet życiu. Osoby transpłciowe i osoby niebinarne są bardziej narażone na konsekwencje wynikające z braku schronienia. Jest to skutek doświadczanej dyskryminacji w schroniskach, które często są placówkami o charakterze binarnym – z osobnymi przestrzeniami dla kobiet i mężczyzn. Osoby transpłciowe albo osoby niebinarne nieidentyfikujące się jako kobieta czy mężczyzna częściej są dyskwalifikowane z pobytu w tego typu miejscach. W rezultacie w jeszcze większym zakresie zagrożone są one hipotermią, hipertermią, niewydolnością oddechową spowodowaną dymem z pożarów i chorobami zakaźnymi spowodowanymi powodziami.

Reasumując, z dużym prawdopodobieństwem można wskazać pozytywny wpływ Działania 1.2 oraz Działania 2.4 na osoby LGBTQIA+. Jednym obszarem, w ramach którego należałoby zaakcentować konieczność szczególnej wrażliwości na potrzeby społeczności LGBTQIA+, jest powstająca w ramach Programu infrastruktura miejska, która uwzględnia także toalety publiczne. W przypadku osób transpłciowych i niebinarnych jest to miejsce, w którym bardzo często nie tylko spotykają się one z wykluczeniem, ale także doświadczają niepożądanych zachowań, z przemocą słowną i fizyczną włącznie.

GOSPODARKA WODNA

W Polsce coraz częściej zwraca się uwagę na zjawisko ubóstwa energetycznego. Na poziomie programów i strategii krajowych brak jednak odwołań do analogicznego zjawiska w odniesieniu do gospodarki wodno-ściekowej oraz dostępu do wody (w tym do wody pitnej). Oznacza to, że w przypadku Polski wciąż nie jest w pełni zidentyfikowane i znane zjawisko ubóstwa sanitarnego (sanitary poverty), choć problem ten często jest podejmowany w opracowaniach zagranicznych. Jak wynika z [Raportu o biedzie](#) Stowarzyszenia Wiosna, prawie 3% gospodarstw domowych w Polsce w 2022 roku nadal nie miało bieżącej wody, a co dwudziesta rodzina żyła bez dostępu do łazienki i toalety¹⁰⁰. Mając na uwadze, że

[100] [Raport o biedzie...](#), s. 24.

osoby z grupy LGBTQIA+ częściej doświadczają dyskryminacji w obszarze zatrudnienia, można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że należąc będą także w większym stopniu do grupy zagrożonej ubóstwem sanitarnym. Tym samym można wskazać wpływ Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, a dokładniej Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa oraz Działania 2.5 Woda do spożycia na tę grupę społeczną.

Związek między orientacją seksualną i (lub) tożsamością płciową a dostępem do wody potwierdzony jest w opracowaniach zagranicznych. Jak wynika z materiału *Gender identity and the human rights to water and sanitation*, nierówny dostęp do wody oraz urządzeń sanitarnych dotyczy osób LGBTQIA+, zwłaszcza osób transpłciowych i niebinarnych, pogłębiając tym samym nierówności społeczno-ekonomiczne, których doświadczają osoby z tej grupy społecznej. Na zjawisko to zwraca uwagę także Organizacja Narodów Zjednoczonych, a dokładniej Niezależny Ekspert do spraw Orientacji Seksualnej i Tożsamości Płciowej Victor Madrigal-Borloz, który w raporcie z 2019 roku (A/74/181) podkreślił, że potrzeby osób LGBTQIA+ związane z dostępem do urządzeń sanitarnych i ich bezpieczeństwem w tym zakresie doprowadziły do stygmatyzującej i dzielącej społeczeństwo debaty na temat obiektywnie nieszkodliwych kwestii, jak dostęp do neutralnych genderowo toalet w przestrzeni publicznej czy do edukacji lub warunków zatrudnienia, sprowadzając się zatem do mniej istotnych kwestii.

W sytuacjach klęsk humanitarnych, w tym w czasie konfliktu lub klęski żywiołowej, gdy woda i urządzenia sanitarne są ograniczone do minimum, osoby LGBTQIA+ są często pomijane lub mogą być bardziej narażone na dyskryminację albo przemoc. Jak wynika z opracowania *LGBTI and sanitation: what we know and what the gaps are*, dyskryminacja dotyka tych osób w dostępie do urządzeń sanitarnych, higieny menstruacyjnej i toalet. Zwłaszcza osoby transpłciowe i niebinarne narażone są na różne zjawiska dyskryminacyjne i przemocowe, w tym molestowanie werbalne i fizyczne oraz odmowę dostępu do toalety w zgodzie z posiadaną tożsamością płciową. Niemniej jednak nawet w tym opracowaniu podkreślono, że istnieje dość poważna luka w zakresie danych i informacji potwierdzających zależności między sytuacją osób LGBTQIA+ a dostępem do urządzeń sanitarnych.

GOSPODARKA OBIEGU ZAMKNIĘTEGO

W przypadku Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym wskazać można zależności między sytuacją osób LGBTQIA+ a wpływem projektów realizowanych w tym obszarze tematycznym. Osoby LGBTQIA+ częściej wykazują postawy proekologiczne niż osoby heteroseksualne i cisplciowe. Osoby LGBTQIA+ są bardziej wrażliwe na kwestie związane ze środowiskiem naturalnym, zmianami klimatycznymi oraz częściej przejawiają postawy proekologiczne. Potwierdzeniem są wyniki badania zrealizowanego w 2018 roku przez firmę Nielsen Polska „[Tęczowe złotówki – konsumenci](#)

[LGBT+ w Polsce](#)”. Styl życia osób LGBTQIA+, a zatem ich preferencje zakupowe, różnią się od tych, które są charakterystyczne dla osób heteroseksualnych oraz cisplciowych. Przykładowo kobiety LGBTQIA+ preferują naturalne i zdrowe produkty. Społeczność LGBTQIA+ deklaruje także większą od przeciętnej aktywność fizyczną, a jako środek transportu częściej wybiera rower. Kobiety LGBTQIA+ częściej również korzystają z transportu publicznego.

Powyższe tendencje potwierdzają również badania zagraniczne. Z przeprowadzonego w 2011 roku przez [The Hill](#) badania wynika, że w przypadku grupy LGBTQIA+ 55% osób potwierdza, że zależy im na kwestiach związanych z ekologią. Dla porównania – podobne zdanie wyraziło 33% heteroseksualnych osób dorosłych. Z kolei z [badania](#) zrealizowanego w 2009 roku przez magazyn „Echelon” wynika, że 75% osób LGBT+ uważa, że globalne ocieplenie istnieje i dzieje się na naszych oczach, podczas gdy podobnego zdania było 53% osób nienależących do tej grupy społecznej.

W przypadku osób LGBTQIA+ można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że częściej podejmują one działania związane z osobistym zaangażowaniem na rzecz ochrony środowiska. Potwierdzeniem są amerykańskie badania zrealizowane w 2010 roku przez ośrodek badawczy [The Harris Poll](#). Interesujące są także badania, o których w 2019 roku informował „The Guardian”. Wynikało z nich, że heteroseksualni mężczyźni często nie chcą angażować się w dbanie o środowisko, a nawet segregowanie odpadów, ponieważ obawiają się, że zostanie to uznane za przejaw homoseksualności. Rezultaty tego badania pokazują nie tylko odmienne postawy względem ekologicznych działań, ale przede wszystkim stanowią potwierdzenie stereotypów i uprzedzeń względem osób należących do społeczności LGBTQIA+.

W przypadku Działania 1.4 i jego wpływu na sytuację osób LGBTQIA+ uwaga powinna być zwrócona na ideę zero waste w odniesieniu do żywności oraz projektów pilotażowych ukierunkowanych na zapobieganie powstawaniu odpadów żywności lub produktów spożywczych o krótkim terminie przydatności. Projekty pilotażowe mogą mieć szczególnie pozytywny wpływ na osoby z grupy LGBTQIA+, które są w większym stopniu narażone na doświadczenie kryzysu bezdomności.

Przykładowo w społeczeństwie amerykańskim problem bezdomności w grupie wiekowej 18–25 lat ponad dwukrotnie częściej dotyczy osób LGBTQIA+ niż osób heteronormatywnych i osób cisplciowych. Jak wynika z dokumentu strategicznego [Unia równości: strategia na rzecz równości LGBTIQ na lata 2020–2025](#), wśród osób LGBTQIA+ występuje wysoki wskaźnik bezdomności. Dostępne [opracowania](#) potwierdzają, że wyrzucenie z domu rodzinnego i doświadczanie dyskryminacji w dostępie do zakwaterowania są głównymi czynnikami prowadzącymi do bezdomności, szczególnie w przypadku młodych osób LGBTQIA+. Szacuje się, że 25–40% osób młodych doświadczających bezdomności identyfikuje się jako LGBTQIA.

W przypadku Polski brak oficjalnych danych dotyczących osób LGBTQIA+ będących w kryzysie bezdomności. Niemniej jednak, bazując na wynikach raportu europejskiej sekcji stowarzyszenie ILGA, w 2020 roku jedna piąta społeczności LGBTQIA+ doświadczyła bezdomności. Co więcej, w 53% przypadkach powodem utraty dachu na głowę był konflikt rodzinny, wynikający z braku akceptacji ze strony najbliższych. Bazując z kolei na wynikach przytaczanego już badania Kampanii Przeciw Homofobii, można zauważyć, że 16,5% osób objętych badaniem przynajmniej raz w swoim życiu doświadczyło epizodu braku dostępu do bezpiecznego schronienia. Grupą szczególnie narażoną na doświadczanie bezdomności były osoby transpłciowe – co czwarta osoba biorąca udział w badaniu potwierdziła posiadanie takiego doświadczenia.

Mając na uwadze wskazywane już zjawisko doświadczania kryzysu bezdomności częściej przez osoby należące do społeczności LGBTQIA+ niż osoby heteronormatywne i cispłciowe, zasadne jest uwzględnienie wśród zidentyfikowanych organizacji pozarządowych, do których trafić mają niesprzedane produkty żywnościowe lub produkty spożywcze o krótkim terminie przydatności do spożycia, także organizacji pozarządowych działających na rzecz osób LGBTQIA+, w tym podmiotów prowadzących hostele interwencyjne dla osób z tej grupy społecznej. Jest to tym bardziej zasadne, jeśli się weźmie pod uwagę, że 7,8% badanych osób LGBTQIA+ biorących udział w badaniu Kampanii Przeciw Homofobii wskazywało doświadczenie przynajmniej jednego epizodu braku dostępu do żywności w latach 2019–2020, a 8% – dostępu do środków higieny¹⁰¹.

OCHRONA ŚRODOWISKA

W odniesieniu do wpływu Działania 1.5. Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową warto wskazać kilka istotnych kwestii. Dostępne zagraniczne opracowania potwierdzają, że osoby z grupy LGBTQIA+ są w większym stopniu narażone na pewne schorzenia, które mogą zintensyfikować się w wyniku zanieczyszczenia środowiskowego. Ponadto w grupie osób LGBTQIA+ zauważyć można wyższy wskaźnik problemów w obszarze zdrowia psychicznego, często będących skutkiem doświadczanej stygmatyzacji i ostracyzmu społecznego, doświadczanego stresu mniejszościowego czy wreszcie dyskryminacji i zachowań o charakterze przemocowym. [Badania](#) potwierdzają zarazem, że wynikające z tego stany, jak depresja i lęk, mogą ulegać nasileniu wskutek zanieczyszczenia środowiska. W przypadku tej grupy szczególne znaczenie może mieć zatem kontakt z naturą, w tym dostęp do parków narodowych. Liczne badania potwierdzają bowiem pozytywny związek między naturą a zdrowiem mentalnym. Kontakt z naturą znacznie redukuje stres: sześćdziesięciminutowy spacer na łonie natury zmniejsza aktywność mózgu w rejonach zaangażowanych w przetwarzanie stresu, obniżając zarazem kortyzol – czyli hormon stresu – do najniższego możliwego poziomu w tak krótkim czasie.

[101] *Spoleczna sytuacja osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2019-2020...*, s. 271.

W ramach Działania 1.5 planowane są do realizacji projekty ukierunkowane na „odbetonowanie” terenów miejskich, w wyniku czego powstaną obszary zagospodarowane zielenią, w tym z udziałem niebieskiej infrastruktury. Także w tym przypadku wskazać można pozytywny wpływ na osoby z grupy LGBTQIA+. Jak wynika z zagranicznych badań, osoby z tej grupy społecznej, często przenosząc się do ośrodków miejskich i mierząc się z namacalnymi problemami społecznymi i środowiskowymi, mają tendencję do angażowania się w rewitalizację miast. Zjawisko to dostrzegane jest także przez niektóre władze samorządowe. Kilka amerykańskich miast borykających się ze współczesnymi problemami podejmowało działania na rzecz przyciągnięcia osób z grupy LGBTQIA+, z nadzieją, że osoby te pomogą w regentryfikacji i rewitalizacji podupadających obszarów miejskich. Przykładowo [deweloperzy i władze samorządowe miasta Detroit](#) próbowali przyciągnąć osoby LGBTQIA+ do obszarów śródmiejskich, przyznając świadczenia partnerom tej samej płci pracownic/pracowników miejskich i reklamując wolne nieruchomości w publikacjach kierowanych do osób LGBTQIA+.

W odniesieniu do Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury można zidentyfikować także pośrednie pozytywne konsekwencje wynikające z realizacji projektów otrzymujących dofinansowanie z Programu. Poprawa jakości środowiska naturalnego przekłada się na jakość zdrowia. W przypadku omawianej grupy jest to szczególnie istotne, ponieważ, jak wynika z licznych opracowań, w obszarze zdrowia bardzo często dochodzi do praktyk dyskryminacyjnych pod kątem orientacji seksualnej i tożsamości płciowej. Osoby LGBTQIA+, uzyskując dostęp do opieki medycznej, często spotykają się z dyskryminacją i (lub) nękaniami lub barierami w płaceniu za usługi. [Badanie Center for American Progress](#) z 2020 roku wykazało, że w 2019 roku 37% gejów, lesbijek, osób queer lub osób biseksualnych biorących udział w badaniu oraz 59% osób transpłciowych doświadczyło dyskryminacji ze strony służby zdrowia bądź dostawcy usług medycznych. Doświadczenie gorszego traktowania ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową ze strony osób reprezentujących służbę zdrowia potwierdzają również polskie badania. Jak wynika z opracowania Kampanii Przeciw Homofobii badane osoby, których orientacja seksualna lub tożsamość płciowa była znana pracownikom/pracownicom służby zdrowia, spotykały się z nierównym, dyskryminacyjnym traktowaniem. Dyskryminacji tej doświadczały przede wszystkim osoby transpłciowe (48% wskazań)¹⁰².

[102] [Spółeczna sytuacja osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2019–2020...](#), s. 42.

RASA, POCHODZENIE ETNICZNE, RELIGIA I ŚWIATOPOGŁĄD

WPROWADZENIE

Jedną z form dyskryminacji jest sytuacja, gdy dana osoba traktowana jest gorzej niż inna osoba w podobnej sytuacji ze względu na swoją rasę, pochodzenie etniczne, religię, wyznanie czy światopogląd (dyskryminacja bezpośrednia) lub gdy pozornie neutralne przepisy, kryteria lub praktyki mogą stawiać w szczególnie niekorzystnej sytuacji osoby danego pochodzenia rasowego lub etnicznego w porównaniu z innymi osobami (dyskryminacja pośrednia). Z [dyskryminacją ze względu na rasę, narodowość lub pochodzenie etniczne](#) mamy do czynienia również w przypadku niepożądanego zachowania związanego z pochodzeniem rasowym lub etnicznym, wyznawaną religią czy światopoglądem, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby i stworzenie onieśmiałającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery.

Polska jest krajem wciąż relatywnie homogenicznym pod względem różnorodności wynikającej z koloru skóry, narodowości oraz pochodzenia etnicznego. Zgodnie z [Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym](#) za mniejszość narodową uznaje się mniejszość: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską i żydowską. Z kolei do mniejszości etnicznych występujących w Polsce zalicza się mniejszość: karaimską, łemkowską, romską i tatarską¹⁰³. Jedynym językiem regionalnym – w rozumieniu wskazanej wyżej ustawy – jest język kaszubski¹⁰⁴.

Bazując na dostępnych danych można oszacować wielkość grup reprezentujących religie i związki wyznaniowe. W 2018 roku w Polsce istniało łącznie 186 Kościołów i związków

[103] Zgodnie z ustawą mniejszości narodowe i etniczne stanowią grupy obywateli/obywatelek polskich spełniających łącznie następujące warunki: (1) mniejsza liczebność od pozostałej części ludności państwa, (2) istotne odróżnienie od pozostałych obywateli/obywatelek językiem kulturą lub tradycją, (3) dążenie do ich zachowania, (4) świadomość historycznej wspólnoty narodowej, (5) zamieszkanie obecnego terytorium państwa od co najmniej stu lat. Ponadto mniejszości narodowe utożsamiają się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, a mniejszości etniczne nie utożsamiają się z żadnym narodem zorganizowanym we własnym państwie.

[104] Język regionalny jest określony jako język tradycyjnie używany na terytorium państwa przez grupę obywateli/obywatelek liczebnie mniejszą od reszty ludności, odmienny od języka urzędowego. Nie obejmuje to dialektów języka polskiego ani języków migrantów.

wyznaniowych¹⁰⁵. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku pokazują, że 34 222 tysięcy Polek i Polaków uznaje siebie za wiernych lub sympatyków Kościołów, związków wyznaniowych, denominacji i ruchów religijnych. Stanowi to 88,9% ogółu ludności Polski. Wśród tej szerokiej społeczności 33 729 tysięcy osób, określa się jako wierni Kościoła rzymskokatolickiego, co stanowi 87,6% ogółu ludności Polski¹⁰⁶.

Jak wynika z cyklicznego badania Głównego Urzędu Statystycznego przeprowadzonego w 2014 roku, 15% organizacji reprezentujących różne Kościoły i związki wyznaniowe potwierdziło, że osoby należące do ich Kościoła/wyznania doświadczyły nierównego, dyskryminacyjnego traktowania. W 2017 roku wskaźnik ten wzrósł do 30%¹⁰⁷. Pytania w ankiecie badawczej dotyczyły takich przejawów nierównego traktowania lub agresji, jak obraźliwe komentarze, pobicia, inne akty przemocy.

Odnosząc się do sytuacji narodowych i etnicznych grup mniejszościowych w Polsce, warto zwrócić uwagę, że szczególnie narażona na doświadczenie dyskryminacji jest społeczność romska, która dodatkowo znajduje się w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Romowie są niezmiennie od lat dziewięćdziesiątych jedną z najbardziej nielubianych grup społecznych w Polsce. Potwierdzeniem są wyniki badania przeprowadzonego przez Centrum Badania Opinii Społecznej. Romowie i Arabowie należą do grup, wobec których najczęściej Polki i Polacy deklarują niechęć: 46% społeczeństwa wskazuje na niechęć względem Romów oraz 55% względem osób arabskiego pochodzenia. Warto zarazem zaznaczyć, że przychylną postawę względem tych grup wskazuje kolejno zaledwie 20% i 15% Polek i Polaków¹⁰⁸.

Zakres interwencji Priorytetów I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko co do zasady nie generuje sytuacji, w których powyższe grupy byłyby narażone na dyskryminację. Wręcz przeciwnie – realizacja Programu może przyczynić się do zmniejszenia różnic w jakości życia między różnymi grupami społecznymi. Aby jednak te korzyści były równomiernie dostępne dla wszystkich – w tym osób narażonych na dyskryminację – konieczne są odpowiednie działania, takie jak edukacja i promowanie tolerancji, walka z dyskryminacją oraz zapewnienie równego dostępu do informacji i wsparcia finansowego.

[105] *Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, s. 24.

[106] *Ibidem*, s. 30.

[107] *Ibidem*, s. 60.

[108] *Stosunek do innych narodów*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020, s. 2.

MIEJSCA PRACY

Rynek pracy jest przestrzenią, w której istnieje potencjalnie największe ryzyko wystąpienia praktyk dyskryminacyjnych ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd. Istotne jest także zwrócenie uwagi na zjawisko tak zwanej dyskryminacji systemowej, której negatywne konsekwencje osoby jej doświadczające mogą odczuwać na różnych etapach swojego życia.

W szczególnie trudnej sytuacji w związku z tym znajduje się społeczność romska. Wskazuje się zarazem, że kolejne współczesne trendy i zmiany dodatkowo wzmacniają proces wykluczenia. Mowa tutaj o znacznej migracji osób z Ukrainy (które zazwyczaj są lepiej wykształcone niż społeczność romska) czy konsekwencjach pandemii COVID-19. Według [V Raportu dotyczącego sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego](#) w Polsce tylko nieco ponad 2% osób ze społeczności romskiej posiada wyższe wykształcenie. Wykształcenie średnie ma niespełna 7% Romek/Romów, niższe niż średnie ma z kolei 82% osób¹¹⁰. To istotnie determinuje szansę osób z tej grupy na znalezienie zatrudnienia.

W przypadku religii, wyznania oraz światopoglądu przywołać można badania przeprowadzone w 2018 roku przez biuro Rzecznika Praw Obywatelskich. Analiza ta wykazała, że mniej więcej co siódma osoba biorąca udział w badaniu nie dopuszcza współpracy z wyznawczynią/wyznawcą islamu, a co szósta – muzułmanki/muzułmanina jako osoby przełożonej¹¹¹. Z kolei dane opublikowane przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami w 2015 roku wykazują, że postawę aprobatywną wobec muzułmanów jako współpracownic/współpracowników zadeklarowało niespełna 49% osób badanych, wobec muzułmank – około 53%. Jednocześnie odsetek osób wykluczających możliwość współpracy z przedstawicielkami/przedstawicielami tej religii wyniósł odpowiednio 21,5% i 19%. Co ciekawe, wskazany sondaż nie był prowadzony na próbie losowej i zawiera nadreprezentację osób z wyższym wykształceniem, które – jak wskazują liczne badania – charakteryzują się mniejszym poziomem uprzedzeń¹¹².

W przypadku osób narażonych na dyskryminację w miejscu pracy ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię oraz światopogląd – obok jawnych negatywnych zachowań, stanowiących przejaw dyskryminacji, molestowania, molestowania seksualnego czy mobbingu – istotne jest zjawisko mikroagresji. Pojęciem tym określane są wypowiedzi i zachowania, które komunikują wrogie, obraźliwe bądź negatywne postawy na tle narodowościowym czy etnicznym. Mikroagresje mają charakter pozornie drobnych, często

[109] *Ibidem*, s. 148.

[110] [V raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej](#), Rada Ministrów, Warszawa 2015, s. 10–11.

[111] *Ibidem*, s. 43–44.

[112] *Ibidem*, s. 45.

nieuświadomionych i nieintencjonalnych, deprecjonujących i uwłaczających zachowań o charakterze werbalnym lub pozawerbalnym. Pojedyncze tego typu zachowania niejednokrotnie traktowane są jako niegroźne i niepozorne. Niemniej jednak gdy powtarzają się często i regularnie, ich siła oddziaływania zaczyna być znaczna. Mikroagresje szczególnie często ujawniają się w kontakcie z „innością”, zwłaszcza z osobami, które reprezentują grupy mniejszościowe. Równocześnie mikroagresje w znacznej mierze stanowią odzwierciedlenie stereotypów i uprzedzeń, w tym związanych z rasą, narodowością czy pochodzeniem etnicznym. Przejawiać się mogą w formie żartów i dowcipów na temat osób pochodzących z różnych krajów, uwag i komentarzy o charakterze rasistowskim czy nawet stwierdzeń czy określeń, które często traktowane są jako element codziennego języka polskiego, choć są powieleniem stereotypów i uprzedzeń (na przykład określenia „żydzić”, „cyganie”).

Przytoczone powyżej informacje pokazują, że zjawisko dyskryminacji ze względu na pochodzenie, religię czy światopogląd jest obecne w domenie polskiego rynku pracy. Beneficjenci Programu FEnIKS jako pracodawcy powinni rygorystycznie przestrzegać i skutecznie wdrażać przepisy antydyskryminacyjne uniemożliwiając występowanie niepożądanych zjawisk w swoim środowisku pracy. Wypełnianie tego obowiązku powinni wykazać na etapie aplikowania o środki, w trakcie realizacji projektu oraz po jego zakończeniu.

ENERGETYKA

Na początku tej części analizy należy podkreślić, że zbadanie wpływu programów infrastrukturalnych na grupy narażone na dyskryminację jest sporym wyzwaniem ze względu na fakt, że większość środków trafia do podmiotów gospodarczych, a nie do osób fizycznych. Tym samym trudno zidentyfikować, kto dokładnie ostatecznie skorzysta z rezultatów, przykładowo ocenić, jakie konkretnie osoby otrzymają wsparcie w ramach zwiększania efektywności energetycznej budynków w Programie Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Doświadczenia państw Unii Europejskiej z poprzedniego okresu programowania pokazują ponadto, że nawet jeżeli beneficjent jest w stanie ogólnie określić cechy społeczności objętej projektem, to trudności pojawiają się ze statystykami dotyczącymi pochodzenia etnicznego czy wyznania¹¹³. Stąd też ocena wpływu na grupy docelowe, które mogą być narażone na dyskryminację ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię czy światopogląd, w dużej mierze ma charakter pośredni. Powiązania z tematyką Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko – a dokładniej realizacja Działania 1.1 Efektywność energetyczna, Działania 2.1 Infrastruktura ciepłownicza, Działania 2.2 Rozwój OZE oraz Działania 2.3 Infrastruktura energetyczna – są identyfikowane głównie w obszarze ubóstwa ekonomicznego, które w różnym stopniu dotyka określone grupy etniczne.

[113] *Main risks of misusing EU funding in the field of Roma inclusion*, Open Society Foundation, 2016 rok, s. 3.

Europejskim, ale i polskim przykładem społeczności w największym stopniu zagrożonej lub doświadczającej deprawacji materialnej jest mniejszość romska. Przejawy tej deprawacji dotyczą warunków mieszkaniowych, w tym także dostępu do energii¹¹⁴. Potwierdzeniem złej sytuacji społeczności romskiej w Polsce jest analiza wykonana na potrzeby Programu integracji społeczności romskiej na lata 2014–2020. W raporcie tym podkreślane są niekorzystne warunki mieszkaniowe osób z tej grupy – degradacja lokali mieszkalnych, ich postępujące zagęszczenie, pogarszający się stan sanitarny mieszkań i lokowanie skupisk romskich w ubogich dzielnicach. Sytuacja ta odbija się na kondycji zdrowotnej Romek i Romów, będąc przyczyną krótszej średniej długości życia, chorób przewlekłych i obniżającej się odporności¹¹⁵.

Z tego punktu widzenia na uwagę zasługuje przykład słowackiego programu mieszkaniowego ukierunkowanego na poprawę sytuacji mniejszości romskiej. Ocena jego rezultatów wykazała, że ponad 70% projektów utrzymało poziom segregacji etnicznej, około 20% jeszcze go zwiększyło, a tylko 10% zmniejszyło¹¹⁶. Ryzyko takiego efektu pojawia się w sytuacji traktowania społeczności etnicznych jako odrębnych grup docelowych projektów. Typowym przykładem może być gmina, która zapewnia specjalne programy mieszkaniowe i aktywizacyjne dla poszczególnych mniejszości, ale publiczne, ogólnodostępne programy socjalne nie uwzględniają specyficznych potrzeb tych mniejszości lub stawiają wymagania uniemożliwiające im dostęp do tych usług (na przykład brak odpowiednich informacji, specjalne wymogi dotyczące dokumentacji, brak kampanii informacyjnych lub środków przygotowawczych). Dlatego na poziomie Unii Europejskiej promuje się rozwiązania inkluzywne, które z jednej strony zakładają formułowanie celów projektowych uwzględniających potrzeby różnych mniejszości, z drugiej strony przewidują, że w projekcie uczestniczyć będą także inne obywatelki/inni obywatele danego kraju, doświadczający analogicznych trudności czy potrzeb materialnych (*explicit but not exclusive targeting*)¹¹⁷.

Obok tej ogólnej zasady, która wspiera przeciwdziałanie dyskryminacji różnych grup społecznych, w obszarze energetyki warto przywołać wyniki międzynarodowego projektu „[Fair Energy Transition for All](#)”. Przeprowadzone w jego ramach badania fokusowe wskazują propozycję konkretnych rozwiązań, jakie państwa członkowskie Unii Europejskiej mogą stosować w celu zmniejszenia nierówności energetycznej i które wspierają skuteczne włączanie grup zagrożonych dyskryminacją, w tym także ze względu na pochodzenie etniczne:

- współpraca z organizacjami społecznymi reprezentującymi różne grupy narodowe, etniczne lub wyznaniowe,

[114] *Ibidem*.

[115] [Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014–2020](#), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2014.

[116] *Main risks of misusing EU funding in the field of Roma inclusion...*, s. 3.

[117] *How to mainstream Roma inclusion in general programmes, projects and intervention*, Fundación Secretariado Gitano, 2016 rok.

- ustanowienie na poziomie lokalnym funkcji doradcy energetycznego, który ma odpowiednią wiedzę z zakresu transformacji energetycznej, wzbudza zaufanie społeczne (na przykład pochodzi z lokalnej społeczności), umie wytłumaczyć prostym językiem korzyści dotyczące projektu,
- kampanie społeczne dotyczące sposobów oszczędzania energii i możliwości otrzymania pomocy finansowej, prowadzone w sposób klarowny, dostosowany do danej grupy, także pod względem językowym – informacje powinny być jak najmniej techniczne, poparte lokalnymi przykładami dobrych praktyk,
- zapewnienie pomocy, jeżeli korzystanie z ulg czy ze wsparcia finansowego wiąże się z koniecznością wypełnienia formularzy online – wsparcie powinno być oferowane zarówno przez dostęp do sieci internetowej, jak i w ramach pomocy w obsłudze Programu,
- kierowanie dotacji na poprawę efektywności energetycznej do osób znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji¹¹⁸.

ZMIANY KLIMATU I KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

Dokonując analizy wpływu Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom na sytuację osób narażonych na dyskryminację ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd, warto zwrócić uwagę na to, że zmiany klimatyczne oraz negatywne konsekwencje klęsk żywiołowych w większym stopniu odczuwają grupy będące w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, w tym także mniejszości etniczne. Wśród głównych przyczyn tej zależności należy wymienić:

- brak oszczędności, które umożliwiałyby przygotowanie zapasów żywnościowych na wypadek klęski (woda, żywność),
- brak środków transportu niezbędnych do ewakuacji i zapewniających możliwości zatrzymania się poza miejscem zamieszkania,
- brak funduszy na odbudowę po klęsce,
- brak ubezpieczenia zapewniającego środki na odbudowę po klęsce,
- pobyt w mieszkaniach bardziej przystępnych cenowo, ale usytuowanych w gorszych rejonach i (lub) bardziej narażonych na klęski,
- kłopot ze zrozumieniem przez mniejszości językowe informacji o zagrożeniach podawanych w języku grupy dominującej,
- w przypadku nielegalnego pobytu – brak gotowości do zwracania się o pomoc¹¹⁹.

[118] *Ibidem*, s. 28.

[119] J. Dziadek, W. Biernacki, *Wrażliwość społeczna na klęski żywiołowe – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, „Prace i Studia Geograficzne” 2014, 55, s. 25–39.

Uznanie wagi wymienionych wyżej czynników i ich rozpoznanie przez służby odpowiedzialne za zarządzanie kryzysowe może mieć wpływ na zmniejszenie strat wywołanych klęskami żywiołowymi oraz ochronę osób znajdujących się w trudnej sytuacji. Plany zarządzania kryzysowego powinny uwzględniać rozmieszczenie osób i gospodarstw domowych znajdujących się w tak zwanej sytuacji wrażliwej, czyli przykładowo w izolacji społecznej, doświadczających bariery językowej, deklarujących niechęć do ewakuacji¹²⁰.

W związku z tym po raz kolejny na szczególną uwagę zasługuje mniejszość romska. W Polsce, podobnie jak w całej Europie, warunki mieszkaniowe tej grupy etnicznej są bardzo złe, co naraża ją na poważne konsekwencje w sytuacji wystąpienia klęsk żywiołowych, szczególnie powodzi, które w ostatnich latach często nawiedzają kraje europejskie. Problem ten stał się przedmiotem analizy międzynarodowego projektu „[Making the Case for Environmental Justice in Central and Eastern Europe](#)”. Jednym z badanych przypadków była największa w historii społeczności romskiej powódź, która nawiedziła w 1998 roku słowackie Jarovnice. Zniszczonych zostało około stu czterdziestu domów romskich (dla porównania mieszkanki/mieszkańcy nieromscy stracili dwadzieścia pięć domów), a wśród czterdziestu siedmiu śmiertelnych ofiar aż czterdzieści pięć osób było romskiego pochodzenia. Zdecydowana większość, bo aż czterdzieści dwie osoby, mieszkała w slumsach w dolinie rzeki Svinki, która wylała, podczas gdy nie-Romowie mieszkali we wsi nad doliną. Rozdział środków pomocowych po powodzi był nierówny – większość środków trafiła do osiedli nieromskich¹²¹.

Działanie 1.2 jest skierowane do czterdziestu czterech miast, które dysponują tak zwanymi Miejskimi Planami Adaptacji. Dokument ten określa poziom i specyfikę zagrożeń związanych ze zmianami klimatycznymi dla społeczności miejskiej, środowiska naturalnego, rozwoju miasta. Identyfikacja osiedli zamieszkałych przez mniejszości etniczne i doświadczających gorszych warunków materialnych będzie istotnym czynnikiem zarządzania kryzysowego oraz powinna być uwzględniona w procesie wdrażania Miejskiego Planu Adaptacji. Równoczesne zaplanowanie odpowiednich środków zaradczych może uchronić miasta przed dramatycznymi konsekwencjami nierównego podejścia do zróżnicowanej społeczności w sytuacji wystąpienia klęsk żywiołowych czy drastycznych zjawisk pogodowych. Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko może stać się ważnym instrumentem wdrażania tych działań i przyczynić się tym samym do podnoszenia poziomu gotowości miast do radzenia sobie ze zmianami klimatycznymi, w tym także większą ochronę dla osób o różnym pochodzeniu etnicznym.

Warto także zachęcać beneficjentów projektów do włączania osób reprezentujących mniejszościowe organizacje społeczne w procesy projektowania rozwiązań adaptacyjnych do zmian klimatu, ocenę systemów ostrzegania przed ryzykiem wystąpienia

[120] *Ibidem*.

[121] [The Impact of Climate Change on Minorities and Indigenous Peoples](#), Minority Rights Group International, 2018 rok, s. 3.

ekstremalnych warunków pogodowych oraz planowanie działań edukacyjnych i informacyjnych związanych z przystosowaniem się do zmian klimatycznych. Takie podejście gwarantować będzie uniwersalność rozwiązań i ich dopasowanie do potrzeb różnych grup. Umożliwi także identyfikację ryzyk, barier oraz możliwych rozwiązań we współpracy z osobami, których one bezpośrednio dotyczą.

GOSPODARKA WODNA

Ocena wpływu Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa i Działania 2.5 Woda do spożycia na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię czy światopogląd jest trudnym zadaniem – ze względu na brak odpowiednich danych i wynikające z tego ograniczone możliwości dalszego prognozowania. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę uniwersalność rezultatów projektów w tym obszarze oraz znaczenie, jakie dla każdego człowieka ma dostęp do wody, można założyć, że wpływ Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko będzie pozytywny także w przypadku osób z różnych grup mniejszościowych. Podobnie jak w przypadku pozostałych przesłanek dyskryminacyjnych uwaga powinna być jednak zwrócona na zagadnienie ubóstwa. Analizując grupy etniczne pod kątem ich sytuacji społeczno-ekonomicznej oraz dostępu do wody pitnej i sanitarnej, badania wskazują społeczność romską jako doświadczającą największych trudności w tym obszarze. Zgodnie z raportem [Agencji Praw Podstawowych „EU-MIDIS II”](#) w Europie 30% Romek i Romów mieszka w miejscach bez dostępu do wody, 36% jest z kolei pozbawionych możliwości korzystania z toalety i łazienki¹²². Z punktu widzenia Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko ważne będzie zatem zapewnienie równego dostępu do rezultatów projektów, w tym do infrastruktury sanitarno-wodnej, oraz zapewnienie równych standardów jakościowych. W przypadku osób i grup narażonych na dyskryminację ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd ważne będą także pełna i przystępna w formie i treści informacja oraz uzupełniające wsparcie finansowe.

GOSPODARKA OBIEGU ZAMKNIĘTEGO

W przypadku Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym wpływ na grupę narażoną na dyskryminację ze względu na rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd będzie dotyczył między innymi kwestii skutecznego włączania mniejszości narodowych i etnicznych w procesy gospodarki obiegu zamkniętego. Inwestycje związane z wdrażaniem rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego – na przykład z budową, rozbudową czy modernizacją lokalnej infrastruktury selektywnego zbierania odpadów – powinny być komunikowane i promowane w taki sposób, aby każda osoba, niezależnie

[122] *EU-MIDIS II: Second European Union Minorities and Discrimination Survey*, Agencja Praw Podstawowych, 2016 rok.

od pochodzenia, wiedziała, jakie spoczywają na niej obowiązki ekologiczne. Dostosowanie komunikacji do różnych grup także pod względem językowym będzie miało szczególne znaczenie w regionach zamieszkiwanych przez mniejszości narodowe czy etniczne. Z punktu widzenia mniejszości etnicznych znajdujących się w trudnej sytuacji ekonomicznej, podobnie jak w przypadku innych grup społecznych doświadczających ubóstwa, pozytywnie należy oceniać projekty związane z przeciwdziałaniem marnowaniu żywności. Wsparcie organizacji pozarządowych, w tym banków żywności, przełoży się na większy zakres pomocy, jaką oferują one swoim podopiecznym, w tym także mniejszościom narodowym i etnicznym. W Polsce znaczenie tej pomocy wzrosło jeszcze bardziej po wybuchu wojny w Ukrainie. Ostatni [raport Federacji Polskich Banków Żywności](#) podaje, że w 2022 roku ponad 300 tysięcy osób uchodźczych przebywających w Polsce skorzystało z pomocy oferowanej przez banki i ich partnerów. Bezpośrednio po wybuchu wojny, w marcu 2022 roku banki żywności odnotowały skokowy wzrost darowizn, który pomógł zaspokoić te ogromne potrzeby. Po kilku miesiącach jednak ilość darowizn oraz przekazywanej żywności wróciła do poziomu sprzed wojny, a zapotrzebowanie nadal jest ogromne¹²³. Stąd wszelkie inicjatywy zwiększające efektywność procesów wspierania takich organizacji wpływa korzystnie na ich podopiecznych, w tym mniejszości narodowe i etniczne.

OCHRONA ŚRODOWISKA

Raporty poruszające kwestie wpływu zanieczyszczenia środowiska na jakość życia różnych mniejszości etnicznych w Europie podkreślają trudną sytuację społeczności romskiej, która często żyje w bardzo zanieczyszczonym otoczeniu. Ma ona także ograniczony dostęp do podstawowych usług, takich jak zaopatrzenie w wodę pitną, odpowiednie warunki sanitarne i gospodarowanie odpadami. Przedstawicielki i przedstawiciele tej mniejszości w nieproporcjonalnie większym stopniu są dotknięci obciążeniami środowiskowymi, takimi jak zanieczyszczenie i degradacja środowiska wynikająca ze składowisk odpadów komunalnych lub brudnych gałęzi przemysłu. W konsekwencji odbija się to na ich zdrowiu fizycznym i psychicznym. Zjawisko to definiuje się pojęciem dyskryminacji środowiskowej lub rasizmu środowiskowego (*environmental racism, eco-racism*)¹²⁴. Z tego też powodu wpływ Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury można wskazać głównie w odniesieniu do tej grupy społecznej.

Innym istotnym w tym kontekście pojęciem jest sprawiedliwość środowiskowa (*environmental justice*), która odnosi się do tego, że niektóre społeczności i grupy, w tym ludzie o innym kolorze skóry, mniejszości etniczne, grupy tubylcze lub grupy o niskich dochodach, są w zdecydowanie większym stopniu dotknięte obciążeniami środowiskowymi, mają mniejszy dostęp do zasobów czy usług środowiskowych i (lub) są dyskryminowane

[123] [Raport federacji polskich banków żywności 2022](#), Federacja Polskich Banków Żywności, Warszawa 2022, s. 2.

[124] [Pushed to the wasteland. Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe](#), European Environmental Bureau, 2020 rok.

w swoich prawach do informacji, do udziału w podejmowaniu decyzji oraz do dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska. niesprawiedliwości środowiskowe bezpośrednio przekładają się na zagrożenie dla zdrowia i – ogólnie – dobrostanu¹²⁵. Dlatego z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że projekty Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko z obszaru ochrony środowiska, w tym działania rewitalizacyjne podejmowane w miastach i na terenach zdegradowanych, które wpływać będą na poprawę bioróżnorodności, zmniejszenie zanieczyszczenia wód, powietrza, gleby, ostatecznie przekładać się będą na lepszą jakość życia. Skorzystają na tym wszyscy, szczególnie osoby znajdujące się w trudnej sytuacji, w tym mniejszości etniczne mieszkające na terenach obciążonych dużą skalą zanieczyszczenia środowiska.

[125] *Ibidem.*

BARIERY

Bariery na poziomie wnioskodawców i beneficjentów wszystkich Działań Priorytetu I i II

Przesłanka

Bariery w miejscu pracy tworzonym przez wnioskodawcę i beneficjenta

Płeć

Bariera związana z doświadczaniem dyskryminacji w miejscu pracy – wynika ze stereotypowego postrzegania ról odgrywanych przez kobiety i mężczyzn, czego konsekwencją jest gorsze traktowanie w procesach rekrutacji, szkoleń oraz awansu. Bariera ta jest także związana z tak zwaną luką płacową (*gender gap*), czyli niższymi zarobkami kobiet niż mężczyzn w sytuacji zajmowania podobnych stanowisk lub wykonywania prac o tej samej wartości. Dyskryminacja ze względu na płeć może przyjmować także formę molestowania i molestowania seksualnego w miejscu pracy – zjawisk tych zdecydowanie częściej doświadczają kobiety w obszarze zatrudnienia.

Bariera związana z trudnością w godzeniu obowiązków rodzinnych i zawodowych – wynika ze stereotypowego postrzegania ról odgrywanych przez kobiety i mężczyzn. Stereotypowe wzorce kulturowe oraz presja społeczna sprawiają, że to kobiety przejmują na siebie całość lub zdecydowaną większość obowiązków rodzinnych i związanych z prowadzeniem domu. W konsekwencji to głównie kobiety decydują się na długie urlopy rodzicielskie, a w czasie choroby dziecka biorą zwolnienia związane z opieką nad nim. To także głównie kobiety są obciążone opieką nad zależnym członkiem rodziny (na przykład dzieckiem z niepełnosprawnością czy chorym rodzicem).

Bariera związana z niskim udziałem kobiet w sektorze energetycznym, wodno-kanalizacyjnym, gospodarki obiegu zamkniętego, środowiskowym – wynika w znacznej mierze ze stereotypowego wyboru kierunków kształcenia oraz ścieżek zawodowych przez kobiety i mężczyzn. W konsekwencji relatywnie mniej kobiet

ma możliwość podjęcia pracy w sektorach zmaskulinizowanych, a zatem zajmowania stanowisk decyzyjnych w zarządach spółek realizujących projekty. W przypadku kobiet podejmujących pracę w powyższych sektorach bariera dotyczy stereotypowego traktowania i doświadczania dyskryminacji w związku z pracą w zawodach mocno zmaskulinizowanych. W konsekwencji kobiety mają ograniczony wpływ na kształtowanie rozwiązań wdrażanych przez beneficjentów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, przez co te rozwiązania nie uwzględniają perspektywy płci oraz specyficznych potrzeb wynikających z płci.

Wiek

Bariera związana z doświadczaniem dyskryminacji w miejscu pracy – wynika z niechęci pracodawców do osób starszych i oznacza gorsze traktowanie w procesach rekrutacji, szkoleń, awansu oraz wynagradzania. Szczególnie duże znaczenie ma tutaj brak dostępu do szkoleń i kursów doskonalących, ponieważ osoby starsze często muszą skorzystać z dodatkowych działań edukacyjnych, aby być na bieżąco z nowymi technologiami i procedurami. Bariera ta jest w znacznej mierze wynikiem krzywdzących, stereotypowych przekonań na temat osób z tej grupy wiekowej.

Bariera technologiczna – dotyczy trudności w obsłudze produktów, usług i nowoczesnych technologii przez osoby starsze. Problemem może być dla nich dostosowanie się do nowych usług (na przykład wspieranych przez systemy informatyczne) wprowadzanych dzięki środkom Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko.

Niepełnosprawność

Bariera związana z doświadczaniem dyskryminacji na rynku pracy – oznacza gorsze traktowanie w procesach rekrutacji, szkoleń, awansu oraz wynagradzania ze względu na niedostosowanie stanowiska pracy do indywidualnych potrzeb osoby z niepełnosprawnościami i (lub) ze stereotypowymi przekonaniami na temat jej umiejętności czy motywacji. Przykłady barier w miejscu pracy w odniesieniu do konkretnych form niepełnosprawności:

- niepełnosprawność wzrokowa – brak możliwości zapoznania się z materiałami w formie drukowanej, brak możliwości zapoznania się z informacjami wizualnymi w formie drukowanej lub audiowizualnymi, trudność poruszania się w nowym otoczeniu oznakowanym za pomocą tekstu,
- niepełnosprawność słuchowa – trudność z braniem udziału w spotkaniach i dyskusjach, brak możliwości wysłuchania ostrzeżeń i innych informacji dźwiękowych osobiście lub przez media audio, ograniczone możliwości komunikowania się z innymi członkami społeczeństwa,
- niepełnosprawność fizyczna – trudność z wchodzeniem, poruszaniem się i korzystaniem z budynków użyteczności publicznej i prywatnej, trudność z użytkowaniem mebli czy innych przedmiotów, które nie są dostosowane do indywidualnych ograniczeń (przykładowo wysokie meble w przypadku osób niskorosłych), trudność z używaniem narzędzi i sprzętów do pisania,
- niepełnosprawność kognitywna – trudności z rozumieniem, zapamiętywaniem lub wykonywaniem instrukcji, trudności w rozumieniu informacji tekstowych, trudności w porozumiewaniu się lub wyrażaniu myśli,
- niepełnosprawność psychospołeczna – potrzeba elastycznych harmonogramów pracy, trudności z rozumieniem i wykonywaniem instrukcji, niezdolność do reagowania i podejmowania właściwych decyzji na podstawie informacji lub instrukcji.

Bariera związana z doświadczaniem tak zwanego stresu mniejszościowego – dotyczy nieinformowania otoczenia, a zwłaszcza pracodawcy, na temat swojej choroby i ograniczeń z nią związanych w obawie przed utratą pracy. Ostatecznie może to prowadzić do zagrożenia dla zdrowia fizycznego i psychicznego.

Bariera integracji – dotyczy niskiej świadomości współpracownic/współpracowników o tym, jak zachować się w ramach komunikacji z osobą z niepełnosprawnościami, co w konsekwencji prowadzi do unikania kontaktu z nią oraz wykluczania jej ze wspólnych działań.

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Bariera związana z doświadczaniem dyskryminacji w miejscu pracy – wynika ze stereotypowego postrzegania zatrudnionych osób przez pryzmat ich – rzeczywistej lub domniemanej – orientacji seksualnej i tożsamości płciowej i oznacza gorsze traktowanie w procesach rekrutacji, szkoleń, awansu oraz wynagradzania. Bariera ta często dotyczy także homofobicznych i transfobicznych uprzedzeń i postaw współpracownic/współpracowników i osób przełożonych, prowadząc do zachowań o charakterze przemocowym (fizycznych, werbalnych, pozawerbalnych) w miejscu pracy wobec zatrudnionych osób LGBTQIA+. Jej przejawem będą także: (1) misgenderowanie, czyli zwracanie się do danej osoby lub mówienie o niej, używając rodzaju gramatycznego nieodpowiedniego dla jej tożsamości płciowej, (2) mikroagresje, czyli z pozoru błahie zachowania (na przykład żarty, gesty, sugerujące komentarze), które ostatecznie mogą okazać się bardzo bolesne i stresujące dla osoby, której dotyczą, szczególnie jeżeli występują często.

Bariera związana z doświadczaniem tak zwanego stresu mniejszościowego – sprowadza się do samokontroli i nieujawniania informacji na temat swojego życia prywatnego w obawie przed konsekwencjami z tego wynikającymi. Doświadczanie stresu mniejszościowego przekłada się istotnie na poczucie bezpieczeństwa osobistego, poczucie pewności siebie oraz poczucie sprawczości, które mają kluczowe znaczenie w ramach wykonywania obowiązków zawodowych oraz rozwoju zawodowego i osobistego.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera związana z doświadczaniem dyskryminacji w miejscu pracy – oznacza gorsze traktowanie w procesach rekrutacji, szkoleń, awansu oraz wynagradzania. Może się przejawiać postawami rasistowskimi, ksenofobicznymi, antysemickimi czy mową nienawiści wobec osób różnych ras, narodowości, pochodzenia etnicznego, wyznania oraz bezwyznaniowych.

Bariera związana z doświadczaniem tak zwanego stresu mniejszościowego – sprowadza się do samokontroli i nieujawniania w miejscu pracy informacji na temat swojego życia prywatnego (na przykład dotyczących wyznania, pochodzenia etnicznego) w obawie przed konsekwencjami z tego wynikającymi.

Bariery w obszarze „energetyka”

Przesłanka

Bariery dla grup docelowych Działania 1.1, Działania 2.1, Działania 2.2 i Działania 2.3

Płeć

Bariera finansowa – wiąże się z częstszym doświadczaniem przez kobiety niż przez mężczyzn ubóstwa, w tym ubóstwa energetycznego. Dotyczy to szczególnie kobiet samodzielnie wychowujących dzieci i (lub) opiekujących się osobami zależnymi. W razie konieczności poniesienia przez odbiorczynie/odbiorców usług, które powstaną w związku z dofinansowaniem Programu dodatkowych kosztów (na przykład w postaci wkładu własnego na remont mieszkania, aby skorzystać z rozwiązań termomodernizacyjnych w budynku), może okazać się barierą zaporową, prowadzącą do rezygnacji z danego rozwiązania na rzecz zaspokojenia podstawowych potrzeb rodziny.

Wiek

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia przez osoby starsze ubóstwem, w tym ubóstwem energetycznym oraz ubóstwem skrajnym. Wymóg finansowego wkładu własnego, który będzie warunkował korzystanie z rezultatów projektu (na przykład ocieplonego mieszkania) może powodować, że takie osoby zostaną wykluczone ze względu na brak środków finansowych na zapewnienie wkładu własnego.

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy następujących kwestii: (1) zbyt techniczny, niezrozumiały dla osób w różnym wieku komunikat dotyczący projektu, jego rezultatów czy wymogów stawianych wobec grup docelowych, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) niepełna informacja, która nie wyjaśnia, w jaki sposób projekt zapewnia wsparcie dla różnych grup docelowych i jakie przynosi im korzyści, (4) informacja podawana przez anonimowego/obcego autora, niewzbudzającego zaufania osoby starszej.

Bariera związana z brakiem zaufania do operatorów energii – wynika z nagłaśnianych nieuczciwych praktyk konsumenckich stosowanych wobec osób starszych, czego efektem może być niechęć osób z tej grupy wiekowej do nowości i zmian w zakresie rozwiązań energetycznych.

Niepełnosprawność

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia ubóstwem, w tym ubóstwem energetycznym oraz ubóstwem skrajnym, osób z niepełnosprawnościami. Wymóg finansowego wkładu własnego, który będzie warunkował korzystanie z rezultatów projektu (na przykład ocieplonego mieszkania), może powodować, że takie osoby zostaną wykluczone ze względu na brak środków finansowych na zapewnienie wkładu własnego. Wykluczeniu może podlegać całe gospodarstwo domowe, w którym mieszka osoba z niepełnosprawnościami, ponieważ z reguły wydatkami związanymi z rehabilitacją, lekami i innymi kosztami wynikającymi z niepełnosprawności/choroby obciążony jest cały budżet rodzinny. Bariera ta ma szczególne znaczenie w przypadku rodzin z dzieckiem z niepełnosprawnościami, w której: tylko jeden rodzic pracuje, jest więcej dzieci lub jest to rodzina utrzymywana tylko przez samotnego rodzica.

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy braku dostosowania informacji o projekcie, jego rezultatach i zasadach korzystania z nich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, zwłaszcza osób z niepełnosprawnością wzroku i słuchu. Skomplikowany i techniczny język komunikatów może być także utrudnieniem dla osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi oraz dla osób z ograniczeniami poznawczymi (na przykład w wyniku udaru), które mogą nie posiadać wystarczającej wiedzy i kompetencji, aby zrozumieć przekaz. Utrudnieniem może być także kanał komunikacyjny. Informacje podane wyłącznie w formie cyfrowej mogą okazać się mało skuteczne w przypadku osób korzystających w ograniczonym zakresie z nowoczesnych technologii i Internetu. Z kolei organizacja spotkań informacyjnych (na przykład przez spółdzielnie mieszkaniowe jako beneficjentów projektów Działania 1.1) w miejscach niedostępnych architektonicznie może wykluczać osoby o ograniczonej mobilności.

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia ubóstwem, w tym ubóstwem energetycznym, osób doświadczających dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Osoby LGBTQIA+ w wyniku nierównego traktowania w obszarze zatrudnienia mają ograniczone możliwości rozwoju zawodowego i zarobkowania, co z kolei prowadzić może do trudności finansowych i braku możliwości partycypowania w kosztach projektów modernizacji energetycznej budynków mieszkalnych.

Bariera w dostępie do informacji – skutkiem dyskryminacji systemowej są uprzedzenia i postawy homofobiczne i transfobiczne, które powodują, że osoby LGBTQIA+ czują się nieakceptowane czy wręcz odrzucone społecznie. Ten stres może wywoływać – zwłaszcza w przypadku osób transpłciowych i niebinarnych – potrzebę izolowania się od ogółu społeczeństwa oraz niewłączania się w projekty, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa osobistego i komfortu psychicznego. Dlatego osoby LGBTQIA+ mogą przykładowo unikać spotkań z mieszkankami/mieszkańcami spółdzielni czy spotkań organizowanych przez innych wykonawców projektów energetycznych, aby nie narażać się na gorsze traktowanie ze względu na swoją orientację seksualną czy tożsamość płciową.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia ubóstwem, w tym ubóstwem energetycznym oraz ubóstwem skrajnym, osób należących do dyskryminowanych i defaworyzowanych mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład osób ze społeczności romskiej). Osoby z grup mniejszościowych w wyniku doświadczanego ubóstwa nie będą mieć środków finansowych na inwestycje w projekty związane z efektywnością energetyczną swojego domu czy mieszkania.

Bariera świadomości – dotyczy braku świadomości o istniejących rozwiązaniach energetycznych czy efektywności energetycznej. Rezultatem jest brak zainteresowania czy zaangażowania w działania z tego obszaru.

Bariera izolacji – dotyczy funkcjonowania grup należących do mniejszości narodowej lub etnicznej w izolacji od polskiej społeczności lokalnej, co może z kolei utrudniać im korzystanie z projektów efektywności energetycznej.

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy następujących kwestii: (1) bariera językowa – komunikacja przygotowana tylko w języku polskim może być niezrozumiała dla mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład dla osób uchodźczych z Ukrainy), (2) zbyt techniczny język komunikatu dotyczącego projektu, jego rezultatów czy wymogów stawianych wobec grup docelowych, (3) niepełna informacja, która nie wyjaśnia, w jaki sposób projekt zapewnia wsparcie dla różnych grup narodowych lub etnicznych oraz jakie przynosi im korzyści.

Bariery w obszarze „zmiany klimatu i klęski żywiołowe”

Przesłanka

Bariery dla grup docelowych Działania 1.2 i Działania 2.4

Płeć

Bariera związana z nieuwzględnieniem potrzeb wynikających z płci w miejskich planach adaptacji – dotyczy braku identyfikacji potrzeb wynikających z płci i ich uwzględniania w planowanych rozwiązaniach na rzecz adaptacji do zmian klimatu i przeciwdziałania klęskom żywiołowym. Pominięcie potrzeb wynikających z płci może powodować, że w sytuacji wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych czy klęski żywiołowej miasto w swoich planach zarządzania kryzysowego czy systemach ratownictwa nie zapewni wystarczającego wsparcia w zakresie bezpieczeństwa, dostępu do usług publicznych, transportu, opieki medycznej oraz odpowiedniego przystosowania schronisk na wypadek ewakuacji. Kwestie bezpieczeństwa dotyczą przede wszystkim kobiet i dzieci. Są one także związane z odpowiednim oświetleniem, monitoringiem oraz obecnością służb odpowiedzialnych za porządek.

Bariera dostępności architektonicznej – dotyczy braku dostosowania infrastruktury do udostępnienia zieleni, infrastruktury zielono-niebieskiej i niebieskiej oraz infrastruktury zagospodarowującej wody opadowe (w części udostępnianej dla ogółu ludności) do potrzeb wynikających z płci, w tym do potrzeb rodzin z dziećmi i opiekujących się innymi osobami zależnymi. W związku z tym, że w Polsce to wciąż głównie kobiety podejmują się opieki nad dziećmi oraz starszymi czy niepełnosprawnymi członkami rodziny, bariera ta będzie dotyczyć głównie tej grupy społecznej.

Bariera bezpieczeństwa – dotyczy braku poczucia bezpieczeństwa ze strony kobiet w projektach, które zakładają budowę infrastruktury do udostępnienia zieleni, infrastruktury zielono-niebieskiej i niebieskiej (na przykład ciągi pieszo-rowerowe, ścieżki, miejsca wypoczynku, toalety publiczne, obiekty małej architektury, place zabaw dla dzieci, siłownie plenerowe), jeżeli miejsca takie nie będą wystarczająco doświetlone oraz połączone z systemem monitoringu.

Wiek

Bariera związana z nieuwzględnieniem potrzeb wynikających z wieku w miejskich planach adaptacji – dotyczy braku identyfikacji potrzeb wynikających z wieku i ich uwzględniania w planowanych rozwiązaniach na rzecz adaptacji do zmian klimatu i przeciwdziałania klęskom żywiołowym. Pominięcie tych potrzeb może powodować, że w sytuacji wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych czy klęski żywiołowej miasto nie zapewni wystarczającego dostępu do różnych form wsparcia, usług publicznych, transportu, opieki medycznej, co może zagrażać zdrowiu lub życiu osób w różnym wieku, zwłaszcza osób starszych.

Bariera dostępności architektonicznej – dotyczy braku dostosowania infrastruktury do udostępniania zieleni, infrastruktury zielono-niebieskiej i niebieskiej oraz infrastruktury zagospodarowującej wody opadowe (w części udostępnianej dla ogółu ludności) do potrzeb osób starszych, które mogą mieć problemy z mobilnością i z powodu barier fizycznych nie będą mogły korzystać z takich udogodnień. Dostępność takiej infrastruktury powinna być też zapewniona na poziomie transportu publicznego, tak aby osoby starsze mogły bez problemu tam dotrzeć.

Bariera w dostępie do komunikatów ostrzegających o ekstremalnych zjawiskach pogodowych – dotyczy nieuwzględniania potrzeb i oczekiwań osób w różnym wieku, zwłaszcza osób starszych, w procesie projektowania rozwiązań na rzecz informowania o ekstremalnych zjawiskach pogodowych i klęskach żywiołowych. Osoby starsze mogą mieć trudność z pozyskaniem tych informacji ze względu na zdecydowanie rzadsze korzystanie z nowoczesnych technologii. Nawet jeżeli mają telefony komórkowe, mogą mieć problem z odczytaniem komunikatu, ze zrozumieniem jego przekazu, jeżeli jest napisany niezrozumiałym, technicznym językiem.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych i podnoszących świadomość – dotyczy następujących kwestii: (1) niedostosowanie poziomu przekazywanych informacji do stanu wiedzy różnych grup docelowych, w tym osób starszych, (2) duży poziom ogólności, który pomija specyficzne potrzeby osób starszych oraz zagrożenia, jakie niosą dla nich zmiany klimatyczne, (3) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu.

Niepełnosprawność

Bariera związana z nieuwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami w miejskich planach adaptacji – dotyczy braku identyfikacji potrzeb wynikających z niepełnosprawności i ich uwzględniania w planowanych rozwiązaniach na rzecz adaptacji do zmian klimatu i przeciwdziałania klęskom żywiołowym. W przypadku zagrożeń inne potrzeby będą miały osoby z niepełnosprawnością ruchu, inne – z niepełnosprawnością wzroku czy słuchu. Wiele niepełnosprawności ma także charakter ukryty (na przykład choroby serca, układu oddechowego, cukrzyca). Pominięcie takich potrzeb może powodować, że w sytuacji wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych czy klęski żywiołowej miasto nie zapewni wystarczającego dostępu do różnych form wsparcia, usług publicznych, transportu, opieki medycznej, co może zagrażać zdrowiu lub życiu osób z różnymi niepełnosprawnościami. Dotyczy to także ryzyka niedostosowania miejsc przeznaczonych na schronienie do potrzeb osób z różnymi niepełnosprawnościami.

Bariery dostępności architektonicznej – dotyczy braku dostosowania infrastruktury do udostępniania zieleni, infrastruktury zielono-niebieskiej i niebieskiej oraz infrastruktury zagospodarowującej wody opadowe (w części udostępnianej dla ogółu ludności) do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Dostępność takiej infrastruktury powinna być też zapewniona na poziomie transportu publicznego.

Bariera w dostępie do komunikatów ostrzegających o ekstremalnych zjawiskach pogodowych – dotyczy nieuwzględniania potrzeb osób z różnymi niepełnosprawnościami w procesie projektowania rozwiązań na rzecz informowania o ekstremalnych zjawiskach pogodowych i klęskach żywiołowych. Systemy alarmowe, takie jak syreny lub alerty na telefonie komórkowym, mogą nie być dostosowane do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, zwłaszcza osób z niepełnosprawnościami słuchu czy wzroku oraz osób ze specyficznymi potrzebami na poziomie poznawczym (na przykład w spektrum autyzmu). Dodatkowo nie każda osoba z niepełnosprawnością ma dostęp do nowoczesnych technologii i z nich umiejętnie korzysta. Im większa świadomość beneficjenta o różnorodnych potrzebach mieszkane/mieszkańców, tym większe szanse na odpowiednie dostosowanie systemów i planów alarmowych oraz zwiększenie ich skuteczności.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych i podnoszących świadomość – dotyczy następujących kwestii: (1) niedostosowanie poziomu przekazywanych informacji do stanu wiedzy różnych grup docelowych, w tym osób z niepełnosprawnościami, (2) zbyt specjalistyczny język przekazu, (3) duży poziom ogólności, który pomija specyficzne potrzeby osób z różnymi formami niepełnosprawności, (4) informacja podana tylko

w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu.

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Bariera związana z nieuwzględnianiem potrzeb osób LGBTQIA+ w miejskich planach adaptacji – dotyczy braku identyfikacji potrzeb osób LGBTQIA+ i ich uwzględniania w planowanych rozwiązaniach na rzecz adaptacji do zmian klimatu i przeciwdziałania klęskom żywiołowym. Pominięcie tych potrzeb może powodować, że w sytuacji wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych czy klęsk żywiołowych miasto w swoich planach zarządzania kryzysowego czy systemach ratownictwa nie zapewni wystarczającego wsparcia osobom LGBTQIA+ pod względem poczucia bezpieczeństwa, dostępu do usług publicznych, transportu, opieki medycznej oraz odpowiedniego przystosowania schronisk na wypadek ewakuacji. Kwestie bezpieczeństwa dotyczą odpowiedniego oświetlenia, monitoringu oraz obecności służb odpowiedzialnych za porządek.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych i podnoszących świadomość dotyczącą zmian klimatu – efektem dyskryminacji systemowej są uprzedzenia i postawy homofobiczne i transfobiczne, które powodują, że osoby LGBTQIA+ czują się nieakceptowane czy wręcz odrzucane społecznie. Ten stres może wywoływać potrzebę izolowania się od ogółu społeczeństwa oraz niewłączania się w projekty, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa osobistego i komfortu psychicznego. Dlatego osoby LGBTQIA+ mogą przykładowo unikać spotkań edukacyjnych, aby nie narażać się na gorsze traktowanie ze względu na swoją orientację seksualną czy tożsamość płciową. Osoby LGBTQIA+ mogą być też świadomie pomijane w zawiadomieniach czy zaproszeniach na spotkania edukacyjne oraz spotkania informacyjne ze względu na uprzedzenia osób je organizujących (dotyczy sytuacji, gdy zaproszenia są imienne, kierowane do określonych mieszkanek/mieszkańców).

Bariera dostępności architektonicznej – dotyczy braku dostosowania infrastruktury do udostępniania zieleni, infrastruktury zielono-niebieskiej i niebieskiej (na przykład ciągi pieszo-rowerowe, ścieżki, miejsca wypoczynku, toalety publiczne, obiekty małej architektury, place zabaw dla dzieci, siłownie plenerowe) oraz infrastruktury zagospodarowującej wody opadowe (w części udostępnianej dla ogółu ludności) do potrzeb

osób LGBTQIA+. W tym obszarze może wystąpić bariera związana z brakiem poczucia bezpieczeństwa osobistego ze strony osób LGBTQIA+, które są narażone na zachowania dyskryminacyjne, mowę nienawiści, agresję ze strony osób wykazujących postawy homofobiczne i transfobiczne. Bariera może wynikać z braku odpowiedniego oświetlenia, braku monitoringu czy – przykładowo – usytuowania miejsc wypoczynku na obszarach odosobnionych, niewidocznych. Dodatkowo w przypadku osób transpłciowych może pojawić się bariera w korzystaniu z toalet publicznych zgodnie z własną tożsamością płciową.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera związana z nieuwzględnianiem potrzeb osób z różnych grup narodowych, etnicznych i religijnych w miejskich planach adaptacji – dotyczy braku identyfikacji potrzeb osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych oraz religijnych i ich uwzględniania w planowanych rozwiązaniach na rzecz adaptacji do zmian klimatu i przeciwdziałania klęskom żywiołowym. W tym obszarze bardzo istotne jest rozpoznanie, jakie tereny zamieszkują osoby należące do mniejszości, jakie mają potrzeby wynikające z ich kultury, religii oraz sytuacji ekonomicznej, zdrowotnej. Pominięcie tych potrzeb może powodować, że w sytuacji wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych czy klęsk żywiołowych miasto nie zapewni wystarczającego dostępu do różnych form wsparcia, usług publicznych, transportu, opieki medycznej. Ponadto wiąże się to z ryzykiem wystąpienia problemów w zakresie komunikacji (przykładowo wynikających z nieznajomości języka).

Bariera w dostępie do komunikatów ostrzegających o ekstremalnych zjawiskach pogodowych – dotyczy nieuwzględniania potrzeb i oczekiwań osób należących do mniejszości narodowych, etnicznych oraz religijnych w procesie projektowania rozwiązań na rzecz informowania o ekstremalnych zjawiskach pogodowych i klęskach żywiołowych. Systemy alarmowe, takie jak syreny lub alerty na telefonie komórkowym, mogą ze względu na barierę językową nie docierać do osób z grup mniejszościowych. Dodatkowo nie wszystkie osoby z danych mniejszości mają dostęp do nowoczesnych technologii i z nich w pełni korzystają. Osoby uchodźcze z Ukrainy mogą być jeszcze niezaznajomione z lokalnym systemem ostrzegania i w związku z tym nie reagować odpowiednio na otrzymywane komunikaty.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych i podnoszących świadomość dotyczącą zmian klimatu – dotyczy następujących kwestii: (1) prowadzenie działań edukacyjnych wyłącznie w języku polskim, podczas gdy na terenie realizacji projektu występują mniejszości nieposługujące się sprawnie tym językiem, (2) zjawisko izolacji społecznej grupy narodowej lub etnicznej i wynikająca z tego nieświadomość o prowadzonych działaniach edukacyjnych oraz o występujących w Polsce zagrożeniach związanych ze zmianami klimatu, (3) mniejsze zaangażowanie w tematy ekologiczne ze względu na inne priorytety życia codziennego (na przykład związane z przystosowaniem się do życia w innym kraju, znalezieniem pracy oraz nauką języka w przypadku osób uchodźczych z Ukrainy).

Bariery w obszarze „gospodarka wodna”

Przesłanka

Bariery dla grup docelowych Działania 1.3 i Działania 2.5

Płeć

Bariera finansowa – dotyczy częstszego doświadczania przez kobiety niż przez mężczyzn ubóstwa, w tym ubóstwa sanitarnego. Szczególnie w przypadku gospodarstw domowych z kobietą samodzielnie wychowującą dzieci i (lub) opiekującą się osobami zależnymi wydatek związany z przyłączeniem domu do sieci wodno-kanalizacyjnej może okazać się barierą nie do pokonania lub będzie oznaczał rezygnację z innych, często podstawowych potrzeb rodziny.

Wiek

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia przez osoby starsze ubóstwem, w tym ubóstwem sanitarnym oraz ubóstwem skrajnym. W przypadku osób starszych dodatkowe wydatki (na przykład związane z koniecznością poniesienia kosztów przyłączenia się do sieci kanalizacyjnej) będą często niemożliwe do poniesienia lub oznaczać będą rezygnację z podstawowych potrzeb, takich jak leki, żywność, opłaty za energię.

Bariera związana z nierozpoznaniem potrzeb osób starszych na poziomie lokalnym w zakresie dostępności do wody i infrastruktury wodno-ściekowej – dotyczy braku rozpoznania na poziomie lokalnym potrzeb i oczekiwań wynikających z wieku, co może skutkować niedostosowaniem projektu do możliwości, ograniczeń czy realnych potrzeb osób w różnym wieku, w tym osób starszych. Projekt nie będzie proponował działań zapobiegających wykluczeniu takiej grupy (na poziomie komunikacji i promocji, budżetu).

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy następujących kwestii: (1) zbyt techniczny, niezrozumiały dla osób w różnym wieku komunikat dotyczący projektu, jego rezultatów czy wymogów stawianych wobec grup docelowych, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) niepełna informacja, która nie wyjaśnia, w jaki sposób projekt zapewnia wsparcie dla różnych grup docelowych i jakie przynosi im korzyści, (4) informacja podana przez anonimowego, obcego autora, niewzbudzającego zaufania osoby starszej.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących jakości wody oraz potrzeby jej oszczędzania – dotyczy trudności w odbiorze i zrozumieniu przez osoby starsze treści edukacyjnych, które są skierowane do ogółu społeczeństwa. Niedostosowanie to może dotyczyć następujących kwestii: (1) zbyt techniczny, niezrozumiały dla osób w różnym wieku język przekazu, (2) informacja podawana tylko w formie cyfrowej, przez co komunikat może nie trafić do osób starszych.

Niepełnosprawność

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia przez osoby starsze ubóstwem, w tym ubóstwem sanitarnym oraz ubóstwem skrajnym. Gospodarstwa domowe, w których występuje osoba z niepełnosprawnością, są relatywnie bardziej narażone na brak elastyczności budżetowej niż gospodarstwa bez takich osób. Ponoszą dodatkowe koszty związane z opieką, rehabilitacją czy usługami medycznymi. Dlatego dla takich rodzin czy samodzielnych osób ponoszenie dodatkowych wydatków (przykładowo związanych z przyłączeniem się do sieci wodno-kanalizacyjnej) może być niemożliwe do spełnienia lub wiązać się z koniecznością redukcji innych wydatków, co może znacznie obniżyć jakość życia nie tylko osoby z niepełnosprawnościami, ale także jej rodziny.

Bariera związana z nierozpoznananiem potrzeb osób z niepełnosprawnościami na poziomie lokalnym w zakresie dostępności do wody i infrastruktury wodno-ściekowej – dotyczy braku rozpoznania na poziomie lokalnym potrzeb i oczekiwań wynikających z niepełnosprawności, co może skutkować niedostosowaniem projektu do możliwości, ograniczeń czy realnych potrzeb różnych grup społecznych, w tym osób starszych. Projekt nie będzie proponował działań zapobiegających wykluczeniu tej grupy (na poziomie komunikacji i promocji, budżetu).

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy następujących kwestii: (1) zbyt techniczny komunikat dotyczący projektu, jego rezultatów czy wymogów stawianych wobec grup docelowych, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) informacja podana w formie niespełniającej standardów dostępności, co może wykluczyć osoby z niepełnosprawnością wzroku i (lub) niepełnosprawnością słuchu (informacja audio), (4) niepełna

informacja, która nie wyjaśnia, w jaki sposób projekt zapewnia wsparcie dla różnych grup docelowych i jakie przynosi im korzyści.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących jakości wody oraz potrzeby jej oszczędzania

– dotyczy trudności w odbiorze i zrozumieniu przez osoby z niepełnosprawnością treści edukacyjnych, które są skierowane do ogółu społeczeństwa. Niedostosowanie to może dotyczyć zarówno zbyt trudnego języka, jak i niespełnienia standardów dostępności, które umożliwiają osobom z dysfunkcją słuchu czy wzroku skuteczny odbiór wiadomości podawanych różnymi kanałami (na przykład Internet i telewizja – napisy i tłumacz migowy, dokumenty elektroniczne zgodne ze standardem WCAG 2.0).

**Orientacja seksualna
i tożsamość płciowa**

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia ubóstwem, w tym ubóstwem sanitarnym, przez osoby doświadczające dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Taka sytuacja może prowadzić do trudności finansowych i w konsekwencji braku możliwości partycypowania w kosztach działań związanych z przyłączeniem domostw do sieci wodno-kanalizacyjnej.

Bariera samoizolacji wynikająca z tak zwanej dyskryminacji systemowej – skutkiem dyskryminacji systemowej są uprzedzenia i postawy homofobiczne i transfobiczne, które powodują, że osoby LGBTQIA+ czują się nieakceptowane czy wręcz odrzucane społecznie. Ten stres może wywoływać potrzebę izolowania się od ogółu społeczeństwa oraz niewłączania się w projekty, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa osobistego i komfortu psychicznego. Dlatego też osoby LGBTQIA+ mogą przykładowo unikać spotkań z mieszkankami/mieszkańcami spółdzielni czy spotkań organizowanych przez innych wykonawców projektów wodno-kanalizacyjnych, aby nie narażać się na gorsze traktowanie ze względu na swoją orientację seksualną czy tożsamość płciową.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia ubóstwem, w tym ubóstwem sanitarnym oraz ubóstwem skrajnym, osób należących do dyskryminowanych i defaworyzowanych mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład osoby ze społeczności romskiej). Osoby z grup mniejszościowych w wyniku doświadczanego ubóstwa nie będą mieć środków finansowych na inwestycje w projekty związane z przyłączeniem się do sieci wodno-kanalizacyjnej. Z drugiej strony wiele rodzin romskich żyje w bardzo trudnych warunkach bez dostępu do bieżącej wody, bez łazienki czy toalety.

Bariera izolacji – dotyczy funkcjonowania osób z mniejszości narodowej lub etnicznej w izolacji od polskiej społeczności lokalnej, co może utrudniać im korzystanie z projektów związanych z gospodarką wodno-ściekową. Społeczności reprezentujące mniejszości narodowe lub etniczne mogą być także pomijane w regionalnych strategiach, a ich potrzeby – nieuwzględniane w opracowywanych diagnozach czy prowadzonych konsultacjach społecznych.

Bariera w dostępie do informacji – dotyczy następujących kwestii: (1) bariera językowa – komunikat przygotowany tylko w języku polskim może być niezrozumiały dla mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład dla osób uchodźczych z Ukrainy), (2) zbyt techniczny język komunikatu dotyczącego projektu, jego rezultatów czy wymogów stawianych wobec grup docelowych, (3) niepełna informacja, która nie wyjaśnia, w jaki sposób projekt zapewnia wsparcie dla różnych grup narodowych lub etnicznych oraz jakie przynosi im korzyści.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących jakości wody oraz potrzeby jej oszczędzania – dotyczy następujących kwestii: (1) prowadzenie działań edukacyjnych wyłącznie w języku polskim, podczas gdy na terenie realizacji projektu występują mniejszości nieposługujące się sprawnie tym językiem, (2) izolacja społeczna grupy narodowej lub etnicznej i wynikająca z tego nieświadomość o prowadzonych działaniach edukacyjnych, (3) mniejsze zaangażowanie w tematy ekologiczne ze względu na inne priorytety życia codziennego (na przykład związane z przystosowaniem się do życia w innym kraju, znalezieniem pracy oraz nauką języka w przypadku osób uchodźczych z Ukrainy).

Bariery w obszarze „gospodarka obiegu zamkniętego”

Przesłanka

Bariery dla grup docelowych Działania 1.4

Płeć

Bariera finansowa – dotyczy częstszego doświadczania ubóstwa przez kobiety niż przez mężczyzn. W sytuacji, gdy korzystanie z nowych rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego będzie się wiązało z ponoszeniem dodatkowych wydatków, może to stanowić poważną przeszkodę w przypadku kobiet samodzielnie wychowujących dzieci i (lub) opiekujących się osobami zależnymi.

Wiek

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia osób starszych ubóstwem, w tym ubóstwem skrajnym. W sytuacji, gdy korzystanie z nowych rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego będzie się wiązało z ponoszeniem dodatkowych wydatków, może to stanowić poważną przeszkodę w przypadku osób starszych. W przypadku osób starszych dodatkowe wydatki będą często niemożliwe do poniesienia lub oznaczać będą rezygnację z podstawowych potrzeb, takich jak leki, żywność, opłaty za energię.

Bariera dostępności – dotyczy niedostosowania nowej infrastruktury/rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego do indywidualnych potrzeb osób z różnych grup wiekowych, szczególnie osób starszych.

Bariera w dostępie do informacji i działań edukacyjnych dotyczących gospodarki obiegu zamkniętego – dotyczy następujących kwestii: (1) zbyt techniczny, skomplikowany, niezrozumiały dla osób w różnym wieku przekaz dotyczący zasad i obowiązków wynikających z gospodarki obiegu zamkniętego (na przykład segregacji odpadów), (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) niewystarczające działania edukacyjne dostosowane do stanu wiedzy oraz postaw ekologicznych mieszkane/mieszkańców w różnym wieku.

Bariera w korzystaniu ze wsparcia banków żywności – dotyczy następujących kwestii: (1) problemy z mobilnością i dotarciem do banku, który często znajduje się na obrzeżach miast (osoby z dysfunkcjami

fizycznymi mogą mieć też problemy w staniu w długich kolejkach po żywność), (2) zbyt skomplikowane procedury uzyskania pomocy, konieczność rejestracji online, co w przypadku osób niekorzystających z Internetu może wykluczać je z tej formy pomocy, (3) brak dostępu do informacji o możliwości skorzystania z pomocy banku żywności.

Niepełnosprawność

Bariera finansowa – dotyczy większego zagrożenia osób z niepełnosprawnościami ubóstwem, w tym ubóstwem skrajnym. W sytuacji, gdy korzystanie z nowych rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego będzie się wiązało z ponoszeniem dodatkowych wydatków, może stanowić to poważną przeszkodę w przypadku osób z niepełnosprawnościami. Należy mieć na uwadze, że w przypadku braku elastyczności budżetowej ponoszenie dodatkowych, nadprogramowych wydatków może wiązać się z obniżaniem jakości życia całej rodziny.

Bariera dostępności – dotyczy niedostosowania nowej infrastruktury/rozwiązań gospodarki obiegu zamkniętego do indywidualnych potrzeb osób z różnymi niepełnosprawnościami. Przykładowo będą to systemy/ miejsca selektywnego zbierania odpadów niedostępne dla osób z niepełnosprawnością ruchową oraz brak odpowiednich oznaczeń dla osób z niepełnosprawnością wzroku. Dodatkowo w procesie recyklingu często pojawiają się procesy utrudniające dostępność dla osób z niepełnosprawnościami, takie jak oddzielanie materiałów lub sortowanie odpadów.

Bariera w dostępie do informacji i działań edukacyjnych dotyczących gospodarki obiegu zamkniętego – dotyczy następujących kwestii: (1) informacje i komunikaty niezgodne ze standardami dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, (2) zbyt techniczny, skomplikowany, niezrozumiały język przekazu dotyczącego zasad i obowiązków wynikających z gospodarki obiegu zamkniętego (na przykład segregacji odpadów), (3) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób z niepełnosprawnościami, które nie mają dostępu do nowoczesnych technologii komunikacyjnych lub z powodu swojej niepełnosprawności nie korzystają z nowoczesnych technologii komunikacyjnych.

Bariera w korzystaniu ze wsparcia banków żywności – dotyczy następujących kwestii: (1) problemy z mobilnością i dotarciem do banku, który często znajduje się na obrzeżach miasta, (2) zbyt skomplikowane procedury uzyskania pomocy, konieczność rejestracji online, co w przypadku osób niekorzystających z Internetu może wykluczyć je z tej formy pomocy, (3) brak dostępu do informacji o możliwości skorzystania z pomocy banku lub informacja niedostosowana do standardów dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Bariera w dostępie do informacji – skutkiem dyskryminacji systemowej są uprzedzenia i postawy homofobiczne i transfobiczne, które powodują, że osoby LGBTQIA+ czują się nieakceptowane czy wręcz odrzucane społecznie. Ten stres może wywoływać potrzebę izolowania się od ogółu społeczeństwa oraz niewłączania się w projekty, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa osobistego i komfortu psychicznego. Dlatego osoby LGBTQIA+ mogą przykładowo unikać spotkań organizowanych przez gminę czy firmy recyklingowe, aby nie narażać się na gorsze traktowanie ze względu na swoją orientację seksualną czy tożsamość płciową. Z tego powodu mogą mieć też problemy z odwiedzaniem miejsc selektywnego zbierania odpadów i ostatecznie nie uczestniczyć w tym procesie. Osoby LGBTQIA+ mogą być również świadomie pomijane w zawiadomieniach czy zaproszeniach na spotkania edukacyjne oraz spotkania informacyjne ze względu na uprzedzenia osób je organizujących (na przykład w sytuacji, gdy zaproszenia są imienne, kierowane do określonych mieszkańek/mieszkańców).

Bariera w korzystaniu ze wsparcia banków żywności – dotyczy następujących kwestii: (1) procedury uzyskania pomocy, które wymagają podawania informacji urzędowych niebędących odzwierciedleniem tożsamości płciowej danej osoby, (2) obawa przed zachowaniami dyskryminacyjnymi ze strony pracownic/pracowników banków czy innych osób je odwiedzających, (3) gorsza obsługa, pomijanie osób LGBTQIA+ czy braku empatii wobec ich potrzeb.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera w dostępie do informacji i działań edukacyjnych dotyczących gospodarki obiegu zamkniętego – dotyczy następujących kwestii: (1) bariera językowa – komunikacja przygotowana tylko w języku polskim może być niezrozumiała dla mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład dla osób uchodźczych z Ukrainy), (2) zbyt techniczny, skomplikowany, niezrozumiały język komunikatu dotyczącego zasad i obowiązków wynikających z gospodarki obiegu zamkniętego (na przykład segregacji odpadów), (3) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu.

Bariera izolacji – dotyczy funkcjonowania grup należących do mniejszości narodowej lub etnicznej w izolacji od polskiej społeczności lokalnej, co może utrudniać włączanie się w procesy związane z gospodarką obiegu zamkniętego (na przykład segregację odpadów). Ze względu na styl życia (na przykład społeczność romska) czy relatywnie krótki okres przebywania w Polsce (na przykład społeczność ukraińska) osoby z mniejszości narodowych lub etnicznych mogą nie znać obowiązujących w Polsce zasad i polityk ekologicznych.

Bariera w korzystaniu ze wsparcia banków żywności – dotyczy następujących kwestii: (1) brak dostępu do informacji o możliwości skorzystania z pomocy banku lub informacja podana w języku niezrozumiałym dla mniejszości narodowych albo etnicznych, (2) zbyt skomplikowane procedury uzyskania pomocy, konieczność rejestracji online, co w przypadku osób niekorzystających z Internetu może wykluczać je z tej formy pomocy.

Bariery w obszarze „ochrona środowiska”

Przesłanka

Bariery dla grup docelowych Działania 1.5

Płeć

Bariera dostępności architektonicznej infrastruktury parków narodowych oraz infrastruktury zielonej i niebieskiej powstałej w ramach projektów – dotyczy ograniczonej możliwości korzystania z infrastruktury powstałej w ramach Programu przez osoby sprawujące opiekę nad dziećmi czy innymi zależnymi członkami rodziny. Mogą one mieć większe trudności ze swobodnym poruszaniem się po parkach i terenach zielonych ze względu na brak udogodnień dla dzieci, brak dróg i szlaków dostępnych dla wózków. Problem ten ze względu na odgrywane role społeczno-kulturowe zdecydowanie częściej dotyczy kobiet.

Bariera związana z poczuciem bezpieczeństwa – dotyczy narażenia przez kobiety na większe ryzyko doświadczania niepożądanych czy wręcz niebezpiecznych sytuacji na otwartej przestrzeni. Mogą się one czuć niepewnie w odosobnionych miejscach bez odpowiedniego oświetlenia czy bez możliwości wezwania pomocy, co może wpłynąć na ich chęć korzystania z parków narodowych i terenów zielonych.

Wiek

Bariera dostępności architektonicznej infrastruktury parków narodowych oraz infrastruktury zielonej i niebieskiej powstałej w ramach projektów – dotyczy ograniczonej możliwości korzystania z infrastruktury powstałej w ramach Programu przez osoby starsze. Osoby te mają większe problemy z poruszaniem się oraz rzadziej korzystają z samochodu, w związku z czym mogą mieć większe trudności z dotarciem do parków narodowych lub obszarów zielonych. Także poruszanie się po parkach narodowych i terenach zielonych może być utrudnione ze względu na brak udogodnień dla osób starszych, takich jak drogi dla pieszych, ławki, toalety, miejsca wypoczynku.

Bariera związana z poczuciem bezpieczeństwa – dotyczy narażenia osób starszych na większe ryzyko doświadczania niepożądanych czy wręcz niebezpiecznych sytuacji na otwartej przestrzeni. Niektóre osoby

starsze mogą czuć się niepewnie w odosobnionych miejscach bez odpowiedniego oświetlenia czy możliwości wezwania pomocy, co może wpłynąć na ich chęć korzystania z parków narodowych i terenów zielonych.

Bariera w dostępie do informacji o ofercie parków narodowych czy dostępnej infrastrukturze zielonej i niebieskiej – dotyczy następujących kwestii: (1) brak informacji o tym, jak dotrzeć do danego miejsca, jakie są udogodnienia dla osób starszych, dlaczego warto odwiedzić dany teren, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska – dotyczy następujących kwestii: (1) przekaz dotyczący celów i zasad ochrony przyrody oraz różnorodności biologicznej czy wpływu zanieczyszczeń na stan środowiska i zdrowie ludzi przygotowany niezrozumiałym językiem, zwłaszcza nieprzyjaznym dla osób starszych, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) treści edukacyjne napisane językiem wzbudzającym strach i poczucie zagrożenia, co w przypadku osób starszych może zniechęcać do pogłębiania wiedzy, potęgować stres i blokować zaangażowanie.

Niepełnosprawność

Bariera dostępności architektonicznej infrastruktury parków narodowych oraz infrastruktury zielonej i niebieskiej powstałej w ramach projektów – dotyczy ograniczonej możliwości korzystania z infrastruktury powstałej w ramach Programu przez osoby z niepełnosprawnościami. Osoby z niepełnosprawnościami mogą mieć inne potrzeby w zakresie dostępności szlaków turystycznych, miejsc wypoczynku, toalet i innej infrastruktury. Rozwiązania te powinny być dostosowane do potrzeb wynikających z różnych rodzajów niepełnosprawności.

Bariera w dostępie do informacji o ofercie parków czy dostępnej infrastrukturze zielonej i niebieskiej – dotyczy braku informacji o tym, jakie rozwiązania i udogodnienia w zakresie dostępności mają zastosowanie w danym miejscu. Bariera ta dotyczy także braku informacji, jak dotrzeć do danego miejsca, jakie są udogodnienia dla osób starszych, dlaczego warto odwiedzić dany teren. Dodatkowo informacja podana tylko w Internecie może być niedostępna dla osób, które nie posiadają odpowiednich kompetencji cyfrowych. Z kolei informacja podana wyłącznie w formie fizycznej (na przykład w postaci ulotek w miejscach publicznych)

może nie być dostępna dla osób z niepełnosprawnością wzroku czy osób z niepełnosprawnością ruchu, które rzadko opuszczają swój dom.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska – dotyczy następujących kwestii: (1) przekaz odnoszący się do celów i zasad ochrony przyrody i różnorodności biologicznej oraz wpływu zanieczyszczeń na stan środowiska i zdrowie ludzi niezgodny ze standardami dostępności, (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) treści edukacyjne zbyt ogólne i pomijające potrzeby osób z niepełnosprawnościami, w związku z tym nieprzekonujące i nieatrakcyjne w przekazie.

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska – skutkiem dyskryminacji systemowej są uprzedzenia i postawy homofobiczne i transfobiczne, które powodują, że osoby LGBTQIA+ czują się nieakceptowane czy wręcz odrzucane społecznie. Ten stres może wywoływać potrzebę izolowania się od ogółu społeczeństwa oraz niewłączania się w projekty, które nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa osobistego i komfortu psychicznego. Dlatego osoby LGBTQIA+ mogą przykładowo unikać spotkań edukacyjnych, aby nie narażać się na gorsze traktowanie ze względu na swoją orientację seksualną czy tożsamość płciową. Osoby LGBTQIA+ mogą być też świadomie pomijane w zawiadomieniach czy zaproszeniach na spotkania edukacyjne i spotkania informacyjne ze względu na uprzedzenia osób je organizujących (na przykład w sytuacji, gdy zaproszenia są imienne, kierowane do określonych mieszkańek/mieszkańców).

Bariera bezpieczeństwa – dotyczy braku dostosowania infrastruktury w parkach narodowych (na przykład w ramach budowy małej infrastruktury, utrzymania i wyznaczania szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych, budowy wież widokowych i pomostów) oraz infrastruktury zielonej i niebieskiej na terenach miejskich do potrzeb osób LGBTQIA+, w tym potrzeby w zakresie bezpieczeństwa osobistego. Osoby z grupy LGBTQIA+ w większym stopniu są narażone na zachowania dyskryminacyjne, mowę nienawiści, agresję ze strony osób wykazujących postawy homofobiczne i transfobiczne. Bariera może dotyczyć też braku odpowiedniego oświetlenia, braku monitoringu czy na przykład usytuowania miejsc wypoczynku na terenach odosobnionych, niewidocznych. Dodatkowo w przypadku osób transpłciowych może pojawić się bariera w korzystaniu z toalet publicznych zgodnie z własną tożsamością płciową.

Rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd

Bariera w dostępie do informacji o ofercie turystycznej parków narodowych czy dostępnej infrastrukturze zielonej i niebieskiej – dotyczy następujących kwestii: (1) bariera językowa – komunikacja przygotowana tylko w języku polskim może być niezrozumiała dla mniejszości narodowych lub etnicznych (na przykład dla osób uchodźczych z Ukrainy), (2) informacja podana tylko w formie cyfrowej może nie trafić do osób, które w mniejszym zakresie korzystają z nowoczesnych technologii i Internetu, (3) treści edukacyjne odzwierciedlające stereotypowe przekazy i wizerunki osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych.

Bariera w dostępie do działań edukacyjnych dotyczących ochrony środowiska – dotyczy następujących kwestii: (1) przekaz dotyczący celów i zasad ochrony przyrody i różnorodności biologicznej oraz wpływu zanieczyszczeń na stan środowiska i zdrowie ludzi przygotowany w języku polskim może być niezrozumiały dla mniejszości etnicznych lub narodowych (na przykład osób uchodźczych z Ukrainy), (2) krzywdzące przekazy informacyjno-promocyjne odnoszące się do stereotypów dotyczących rasy, narodowości, pochodzenia etnicznego, religii, wyznania czy bezwyznaniowości, (3) komunikaty niepodkreślające różnorodności społeczeństwa mieszkającego w Polsce.

Bariera bezpieczeństwa – dotyczy braku dostosowania infrastruktury w parkach narodowych (na przykład w ramach budowy małej infrastruktury, utrzymania i wyznaczania szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych, budowy wież widokowych i pomostów) oraz infrastruktury zielonej i niebieskiej na terenach miejskich do potrzeb osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, w tym potrzeby w zakresie bezpieczeństwa osobistego. Związana jest ona z przebywaniem na odosobnionych terenach parków narodowych czy infrastruktury zielonej i niebieskiej, gdzie – przykładowo – brakuje zasięgu sieci komórkowej. Osoby należące do mniejszości narodowych, etnicznych lub religijnych – ze względu na swój wygląd czy ubiór – mogą być narażone na zachowania rasistowskie, ksenofobiczne, antysemitowskie oraz nacechowane mową nienawiści. W obawie przed takimi sytuacjami będą unikać odwiedzania parków narodowych czy przebywania w zielonych przestrzeniach miejskich.

Bariera związana z koczowniczym stylem życia mniejszości romskiej – dotyczy sytuacji, w której projekty zmierzające do rekultywacji i remediacji terenów zdegradowanych będą dotyczyły pustostanów zamieszkiwanych przez społeczność romską. W Polsce znane są sprawy dotyczące przesiedlenia rodzin romskich, które toczą się latami i pokazują trudność w zakresie osiągnięcia porozumienia nie tylko na poziomie rozmów z przedstawicielami/przedstawicielkami mniejszości, ale także na poziomie polskich gmin (na przykład [sprawa Romów i konflikt między gminą Limanowa i Czchów](#)).

WNIOSKI

Poniżej zaprezentowano kluczowe wnioski z przeprowadzonej analizy wpływu Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 pod kątem identyfikacji grup docelowych, które mogą być narażone na dyskryminację, szczególnie ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Wniosek 1: W kluczowych dokumentach regulujących sposób wydatkowania środków w ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko uwzględniono zapisy wprost odnoszące się do obowiązku niedyskryminacji.

W treści kluczowych dokumentów regulujących sposób wydatkowania środków w ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko uwzględniono zapisy wprost odnoszące się do obowiązku zapobiegania wszelkim formom dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Potwierdzeniem są zapisy ujęte w [Programie Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027](#), odnoszące się do poszczególnych Działań Priorytetu I i II:

Projekty realizowane w ramach celu szczegółowego będą na każdym etapie: projektowania, wdrażania czy w okresie trwałości uwzględniać zasadę niedyskryminacji w celu zapobiegania wszelkim formom dyskryminacji, ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Będzie się to wyrażać w konieczności zapewnienia wszystkim osobom jednakowego dostępu do m.in. produktów, usług, infrastruktury. Rezultaty projektów będą miały ogólnodostępny charakter, będą oferowane szerokiemu kręgowi adresatów i będą dostępne dla społeczeństwa bez dyskryminacji ze względu na przywołane powyżej cechy, a sama treść projektów nie będzie dyskryminacyjna.

Wdrażanie wsparcia odbywać się będzie z poszanowaniem fundamentalnych praw człowieka określonych w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w tym m.in.: Ochroną danych osobowych, Wolnością wyboru zawodu i prawem do podejmowania pracy, Wolnością prowadzenia działalności gospodarczej, Prawem własności, Równością wobec prawa, Niedyskryminacją, Równością kobiet i mężczyzn, Integracją osób niepełnosprawnych, Ochroną środowiska, Prawem do dobrej administracji, Prawem dostępu do dokumentów, Prawem do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu, Możliwości zwracania się do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich w przypadkach niewłaściwego administrowania w działaniach instytucji, organów i jednostek organizacyjnych Unii, z wyłączeniem

*Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej wykonującego swoje funkcje sędziowskie*¹²⁶.

W treści [Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu Operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027](#) brak co prawda odniesienia do obowiązku niedyskryminowania w częściach opisowych *stricte* poświęconych Działaniom Priorytetu I i II, niemniej jednak stosowne zapisy można znaleźć w części poświęconej Działaniu 8.1 Pomoc techniczna. Działanie to ma na celu przede wszystkim wzmocnienie instytucji zaangażowanych w realizację Programu i jego wdrażanie oraz wspieranie potencjału beneficjentów. Jak wynika ze Szczegółowego Opisu Priorytetów:

*[...] w celu promowania zasady równości szans i zapobiegania dyskryminacji zapewnione zostanie wsparcie beneficjentów Programu, personelu IZ, IP, IP II i Komitetu Monitorującego w realizacji zasad horyzontalnych, ze szczególnym uwzględnieniem barier i potrzeb osób z grup narażonych na dyskryminację. Wsparcie to będzie dotyczyło finansowania ekspertyz, szkoleń, konferencji a także produkcji i publikacji lub dystrybucji materiałów informacyjno-edukacyjnych*¹²⁷.

*Przewiduje się wsparcie dla realizacji zadań wynikających z art. 8 ust. 1 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/1060 nr 2021/1060, w zakresie związanym z wdrażaniem Programu i udziałem w Komitecie Monitorującym oraz grupach roboczych, tj. przygotowania ekspertyz, jak również w zakresie działań o charakterze szkoleniowym, w tym szkolenia dla członków KM z zakresu aspektów karty praw podstawowych*¹²⁸.

Zaznaczyć także należy, że w ramach tak zwanych standardowych działań składających się na realizację Działania 8.1 możliwa jest praktyczna realizacja zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Przykładowo będzie to możliwe w ramach następujących działań: podnoszenie kwalifikacji pracownic/pracowników instytucji; finansowanie kosztów organizacyjnych, technicznych i administracyjnych niezbędnych do zapewnienia sprawnego funkcjonowania instytucji, w tym wydatków na: organizację warsztatów, konferencji, tłumaczeń, spotkań roboczych; przygotowanie i przeprowadzenie analiz, badań, ekspertyz, koncepcji, ewaluacji (w tym gromadzenie danych), sprawozdań, opinii prawnych, doradztwa prawnego oraz finansowanie pomocy ekspertów zewnętrznych i doradztwa specjalistycznego; wsparcie procesów wyboru projektów, monitorowania, kontroli, audytu, zapobiegania, wykrywania, korygowania i raportowania w obszarze nieprawidłowości

[126] [Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027...](#), s. 224.

[127] [Szczegółowy Opis Priorytetów Programu Operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027...](#), s. 149.

[128] *Ibidem*, s. 150.

i nadużyć finansowych (w tym odzyskiwania środków), procedur odwoławczych oraz certyfikacji wydatków; obsługa powołanych i działających w ramach Programu Komitetu Monitorującego grup roboczych, sieci tematycznych; informacja o Programie i promocja Programu zgodnie ze Strategią komunikacji Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027; działania edukacyjne dla beneficjentów i potencjalnych beneficjentów Programu; zwiększenie roli koordynatora do spraw równości i niedyskryminacji i zapewnienie mu odpowiedniego wsparcia¹²⁹.

Realizacja zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, w ramach Priorytetu I i II wynika także z zapisów *Wytycznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027*, które wprost odnoszą się do obowiązku przestrzegania równościowych zasad horyzontalnych. Ponadto w dokumencie *Metodyka i horyzontalne kryteria wyboru projektów* w kryteriach dostępu ujęto kryteria wspierające przeciwdziałanie dyskryminacji w ramach wdrażania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko. Na kryteria te składa się: zgodność projektu z zasadami równości szans, włączenia społecznego i niedyskryminacji, zgodność projektu z Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej, zgodność projektu z Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych.

Wniosek 2: Realizacja Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 ma pozytywny wpływ na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można potwierdzić pozytywny wpływ Programu na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację, w tym dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Ze względu na specyfikę Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko można wskazać, że główny zakres oddziaływania Programu na grupy objęte niniejszą analizą dotyczy obszaru zatrudnienia. Wpływ ten nie wynika tylko z charakteru Działań przewidzianych do realizacji w ramach Priorytetu I i II, ale także z przeprowadzonej analizy jakościowej, potwierdzającej występowanie zjawisk nierównego traktowania ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd na rynku pracy, w tym w sektorach objętych oddziaływaniem Priorytetu I i II: energetycznym, wodno-kanalizacyjnym, gospodarce obiegu zamkniętego czy powiązanych z ochroną środowiska.

[129] *Ibidem*, s. 148–149.

Ponadto, mając na uwadze specyfikę Działań Priorytetu I i II, można potwierdzić pozytywny wpływ Programu na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację. Wpływ ten będzie konsekwencją przede wszystkim ogólnego pozytywnego oddziaływania społeczno-gospodarczego Programu, który przez osiągnięcie Celów Zrównoważonego Rozwoju Unii Europejskiej będzie poprawiał jakość życia ludzi. Realizacja Programu zwiększać będzie dostępność oraz jakość usług w sektorze energetycznym, wodno-kanalizacyjnym, gospodarce obiegu zamkniętego czy w sektorach powiązanych z ochroną środowiska. Pozytywny wpływ odczuwalny będzie przez całe społeczeństwo, przy czym szczególnie pozytywne oddziaływanie może dotyczyć osób należących do grup narażonych na dyskryminację, które – ze względu na doświadczanie różnych form nierównego traktowania i konsekwencji z tego wynikających – mogą znajdować się w trudniejszej sytuacji ekonomicznej i nie dysponować zarazem środkami finansowymi, które mogą przeznaczyć na większy dostęp do dobrej jakości czy efektywnych kosztowo usług energetycznych czy wodno-kanalizacyjnych. Pozytywne oddziaływanie Priorytetu I i II będzie dotyczyło realizacji następujących Celów Zrównoważonego Rozwoju:

- Cel 1: Wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie,
- Cel 2: Wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo,
- Cel 6: Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych przez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi,
- Cel 7: Zapewnić wszystkim dostęp do źródeł stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie,
- Cel 8: Promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywnie zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi,
- Cel 9: Budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność,
- Cel 10: Zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami,
- Cel 11: Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu,
- Cel 12: Zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji,
- Cel 13: Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom,
- Cel 15: Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczając pustynnienie, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej.

Ponadto w odniesieniu do niektórych Działań można wskazać konkretne typy projektów, które bezpośrednio pozytywnie wpływać będą na sytuację osób narażonych na dyskryminację. W odniesieniu do tych Działań/typów projektu w części poświęconej rekomendacjom wdrożeniowym zaproponowano kryteria rankingujące o charakterze równościowym i inkluzywnym. Ich uwzględnienie zależeć będzie od decyzji Instytucji Zarządzających,

Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających zaangażowanych w organizację określonych naborów.

Wniosek 3: W ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko realizowane będzie przede wszystkim podejście horyzontalne w zakresie realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Jak wynika z zapisów [*Wytycznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027*](#):

W przypadku programów współfinansowanych z EFRR, FS i FST, NP stosuje podwójne podejście w wybranych, właściwych przedmiotowo lub podmiotowo obszarach wsparcia, o ile jest to możliwe w kontekście zakresu interwencji określonego w programie. Tam, gdzie zostały zdiagnozowane nierówności w określonych obszarach wsparcia, szczególnie zaleca się zastosowanie ww. podwójnego podejścia. W wypadku braku zdiagnozowania nierówności, wystarczające jest zastosowanie wyłącznie podejścia horyzontalnego¹³⁰.

W przypadku programów współfinansowanych z EFRR, FS i FST, na etapie ich przygotowywania, NP. podejmuje decyzję co do zasadności zastosowania podwójnego podejścia. Tam, gdzie zostały zdiagnozowane nierówności kobiet i mężczyzn w określonych obszarach wsparcia NP. planuje działania dedykowane wspieraniu równości płci. W wypadku braku zdiagnozowania nierówności ze względu na płeć w danym obszarze, wystarczające jest zastosowanie wyłącznie podejścia horyzontalnego¹³¹.

Mając na uwadze specyfikę Działań składających się na realizację Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, nie ma uzasadnienia realizowanie podejścia *dual approach*, rozumianego jako działania czy projekty bezpośrednio nakierowane na przeciwdziałanie dyskryminacji (na przykład nabory przeznaczone dla określonych grup społecznych). W trakcie wdrażania Programu konieczne jest jednak zastosowanie podejścia horyzontalnego, rozumianego jako działania na rzecz równości i inkluzywności na każdym etapie oraz w każdym procesie – podczas przygotowywania, wdrażania, monitorowania, sprawozdawczości, ewaluacji, promocji i kontroli Programu.

[130] [*Wytyczne dotyczące realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027...*](#), s. 26.

[131] *Ibidem*, s. 34.

Wniosek 4: W ramach Programu realna jest praktyczna i adekwatna do specyfiki Priorytetu I i II realizacja przez beneficjentów zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

W ramach „Badania ewaluacyjnego dotyczącego stosowania zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, w ramach polityki spójności 2014–2020” dokonano oceny wpływu i oddziaływania programów operacyjnych realizowanych w okresie 2014–2020 pod kątem rzeczywistego stosowania horyzontalnych zasad równościowych. Ocenie poddano także Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, którego kontynuacją jest Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027. Jak wynika z badania ewaluacyjnego, a dokładniej z [Załącznika 4](#), zatytułowanego Syntetyczne podsumowania z realizacji zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, w części *stricte* poświęconej Programowi Operacyjnemu Infrastruktura i Środowisko ujęto zapis:

Warto rozważyć wprowadzenie dwóch kryteriów dotyczących realizacji zasad: jednego „zero-jedynkowego” odnoszącego się do standardu i drugiego punktowanego odnoszącego się do działań ponadstandardowych. Punkty za działania ponadstandardowe mogłyby być przyznawane zarówno za rozwiązania techniczne i technologiczne wspierające dostępność (uwzględniając np. postęp techniczny od momentu opracowania standardu), jak i działania dla grup docelowych realizowane z wykorzystaniem infrastruktury powstającej w ramach realizowanych projektów (np. lekcje muzealne dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi)¹³².

Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że większość wnioskodawców i beneficjentów nie będzie dostrzegać społecznego wymiaru Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, zwłaszcza w odniesieniu do wskazanych wyżej Priorytetów. Taki był również sposób postrzegania analogicznych projektów realizowanych w okresie 2014–2020 w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko. Jak wynika z badania ewaluacyjnego równościowych zasad horyzontalnych w okresie 2014–2020, ocena efektów wdrażania Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko jest następująca:

Wyniki badania wśród beneficjentów wskazują, że nikt z ankietowanych nie ma wiedzy na temat wpływu realizacji projektów na realizację zasady równości szans kobiet i mężczyzn. Może to wynikać z małej świadomości, w jaki sposób w programie

[132] [Załącznik 4](#), „Syntetyczne podsumowania z realizacji zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami”, s. 16.

nastawionym na inwestycje w infrastrukturę można oddziaływać na tę równość. Świadczyć to może o małym znaczeniu dla ankietowanych tej tematyki. W przypadku zasady dostępności świadomość wpływu (i przekonanie o pozytywnym wpływie) jest większa. Ogólna ocena efektów wdrażania dostępności jest pozytywna¹³³.

Można z dużym prawdopodobieństwem założyć, że wnioskodawcy i beneficjenci nie będą dostrzegać powiązania Priorytetu I i II z realizacją zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Wynikać to będzie przede wszystkim z tego, że – ze względu na występujący najczęściej brak odbiorczyń/odbiorców ostatecznych projektów – we wnioskach o dofinansowanie wskazywany będzie neutralny wpływ projektu na horyzontalne zasady równościowe. Podejście to nie jest jednak uzasadnione w odniesieniu do samych wnioskodawców/beneficjentów, którzy są pracodawcami, tym bardziej że – jak wynika z niniejszej analizy – w obszarze zatrudnienia w sektorach powiązanych z Priorytetem I i II Programu występują zjawiska dyskryminacyjne.

Natomiast Działania czy typy projektów, w których zidentyfikowano odbiorczynie/odbiorców ostatecznych mają duży potencjał pozytywnego oddziaływania na grupy narażone na dyskryminację. Sytuacja ta wystąpi przede wszystkim w odniesieniu do tych naborów, które przyczyniać się będą do eliminacji zjawiska ubóstwa energetycznego i ubóstwa sanitarnego oraz przeciwdziałania negatywnym konsekwencjom zmian klimatu.

Wniosek 5: Niedobór badań i analiz na poziomie krajowym, umożliwiających wiarygodne i rzetelne zidentyfikowanie rzeczywistego wpływu Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację.

Dokonanie wiarygodnej i rzetelnej oceny wpływu Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd, stanowiło wyzwanie w ramach niniejszej analizy ze względu na brak/niedobór krajowych badań i analiz na temat równego traktowania i dyskryminacji, w tym szczególnie dyskryminacji ze względu na wskazane wyżej przesłanki w odniesieniu do obszarów interwencji Działań Priorytetu I i II. Uwaga ta dotyczy także niewystarczającego zgłębienia charakteru niepożądanych zjawisk o wymiarze społecznym – ubóstwa energetycznego i ubóstwa sanitarnego – w odniesieniu do wszystkich grup objętych niniejszą analizą.

[133] *Ibidem*, s. 15.

W związku z powyższym niektóre dane oraz wnioski zawarte w części analizy dotyczącej wpływu Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy, które znajdują się mogą w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację, zostały wysunięte na podstawie analizy zjawiska ubóstwa skrajnego i deprawacji materialnej w Polsce czy opracowań dotyczących sytuacji osób w kryzysie bezdomności. Uzupełnienie stanowiły wyniki badań zagranicznych, które w zdecydowanie szerszym zakresie identyfikują dyskryminację systemową oraz przejawy nierównego traktowania ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd w odniesieniu do obszarów interwencji Priorytetu I i II Programu.

Wniosek 6: Działania informacyjno-promocyjne dotyczące kwestii równościowych powinny być dostosowane do specyfiki Działań Priorytetu I i II Programu.

W przypadku Priorytetu I i II Programu przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd sprowadzać się będzie przede wszystkim do obszaru zatrudnienia, a dokładniej – przeciwdziałania niepożądanym zjawiskom dyskryminacyjnym w miejscu pracy w organizacjach beneficjentów. Adekwatnie do tego zakresu powinny być podejmowane zatem działania informacyjno-promocyjne.

Działania informacyjno-promocyjne *stricte* powiązane z obszarem oddziaływania Programu obejmować będą także te Działania czy typy projektów, w których wprost wskazana jest możliwość realizacji działań edukacyjnych ukierunkowanych na odbiorczyń/ odbiorców ostatecznych Działań.

Wniosek 7: Wniosek o dofinansowanie (Aplikacja WOD2021) w części dotyczącej zgodności projektu z zasadami horyzontalnymi niepełnie realizuje obowiązki określone w Wytycznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027 w stosunku do zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz zgodności z Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych.

Zgodnie z instrukcją użytkownika Aplikacji WOD2021, w sekcji IX Dodatkowe informacje, w części Wpływ projektu na realizację zasad równościowych związanych z zapobieganiem wszelkiej dyskryminacji, m.in. ze względu na: płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz zasad zawartych w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych, wnioskodawca jest zobowiązany do odpowiedzi na następujące pytanie: „Czy projekt będzie miał pozytywny wpływ na Zasadę równości szans

i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami?”. Możliwe są tutaj odpowiedzi TAK lub NIE. Następnie w części opisowej wnioskodawca powinien rozwinąć udzieloną wcześniej odpowiedź według następującej instrukcji:

W przypadku zaznaczenia TAK, wnioskodawca musi wykazać, że realizacja projektu będzie miała pozytywny wpływ na ww. zasadę. Przez pozytywny wpływ należy rozumieć zapewnienie dostępności wszelkich produktów i usług, jakie powstaną w wyniku projektu, zgodnie ze standardami dostępności dla polityki spójności 2021–2027 (zał. nr 2 do Wytycznych). W przypadku gdy produkty (usługi) projektu nie mają swoich bezpośrednich użytkowników, dopuszczalne jest uznanie, że mają one charakter neutralny. W takim przypadku wnioskodawca musi wykazać, że dostępność nie dotyczy danego produktu (lub usługi). W przypadku uznania, że dany produkt (lub usługa) jest neutralny, projekt zawierający ten produkt (lub usługę) może być uznany za zgodny z zasadą równości szans i niedyskryminacji. Dla pozostałych produktów (usług) projektu, które nie zostały uznane za neutralne, beneficjent jest zobowiązany stosować ww. standardy dostępności. W przypadku zaznaczenia NIE należy wpisać nie dotyczy. Max. 4000 znaków.

Analogiczna sytuacja występuje w przypadku pytania dotyczącego zgodności projektu z Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Wnioskodawca tylko w przypadku udzielenia odpowiedzi TAK musi uzasadnić, w jaki sposób zapewni, że projekt będzie zgodny z odpowiednimi artykułami Karty Praw Podstawowych UE (art. 1, 3–8, 10, 20–23, 25–26, 30–31, 35, 37) oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych (art. 2–7, 9, 19–20, 30), w zakresie odnoszącym się do sposobu realizacji, zakresu projektu i wnioskodawcy. Z kolei w przypadku zaznaczenia NIE wpisuje „nie dotyczy”.

Zgodnie z przedstawioną powyżej logiką odpowiedzi wnioskodawca ma zatem trzy możliwości:

1. Zaznaczenie TAK i opisanie, w jaki sposób projekt pozytywnie wpływa na realizację zasady oraz zachowuje zgodność z Kartą i Konwencją.
2. Zaznaczenie TAK i wskazanie, że projekt jest neutralny dla wyżej wymienionych zasad i dokumentów. Tę odpowiedź także musi stosownie uzasadnić.
3. Zaznaczenie NIE, bez uzasadnienia.

Zgodnie z wytycznymi, Instytucja Zarządzająca powinna zobowiązać beneficjenta do wykazania zgodności projektu z zasadą niedyskryminacji oraz Kartą i Konwencją, czego potwierdzeniem są następujące zapisy:

3) IZ lub właściwa instytucja powinna wskazać komitetowi monitorującemu dany program wprowadzenie kryterium weryfikującego zgodność z założeniami KPON i KPP.

Rekomendowane brzmienie kryterium wyboru projektu brzmi: „Projekt jest zgodny z Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 roku (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, str. 391) lub Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych, sporządzoną w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 roku (Dz. U. z 2012 r. poz. 1169, z późn. zm.), w zakresie odnoszącym się do sposobu realizacji, zakresu projektu i wnioskodawcy”.

4) IZ lub właściwa instytucja w instrukcji wypełniania wniosku lub w regulaminie wyboru projektów wskaże miejsca we wniosku o dofinansowanie, w których beneficjent powinien umieścić opis zgodności projektu z zasadą równości szans i niedyskryminacji. Opis ten powinien znaleźć się w części wniosku o dofinansowanie, której zawartość przenoszona jest do CST 2021 (np. „opis projektu”, „zadania”). W przypadku braku takiej możliwości IZ wprowadza inne rozwiązanie, pozwalające na identyfikację projektów spełniających zasadę równości szans i niedyskryminacji.

W obecnym brzmieniu instrukcji wniosku o dofinansowanie wybór odpowiedzi NIE oznacza, że zasada niedyskryminacji oraz dokumenty (Karta, Konwencja) nie dotyczą danego projektu, czyli obowiązek udowodnienia zgodności nie zostaje spełniony. W tym miejscu należy podkreślić, że jeżeli projekt nie zakłada inwestycji, z której bezpośrednio korzystają różne osoby, to ma on charakter co najwyżej neutralny. Mówi o tym następujący zapis Wytocznych:

W przypadku gdy produkty (usługi) projektu nie mają swoich bezpośrednich użytkowników/użytkowniczek (np. trakcje kolejowe, instalacje elektryczne, linie przesyłowe, automatyczne linie produkcyjne, zbiorniki retencyjne, nowe lub usprawnione procesy technologiczne, niektóre wydatki z pomocy technicznej), dopuszczalne jest uznanie, że mają one charakter neutralny wobec zasady równości szans i niedyskryminacji. Wnioskodawca musi wykazać we wniosku o dofinansowanie projektu, że dostępność nie dotyczy danego produktu (lub usługi). Ostateczna decyzja o uznaniu danego produktu (lub usługi) za neutralny należy do właściwej instytucji, która dokonuje oceny wniosku o dofinansowanie projektu. W przypadku uznania, że dany produkt (lub usługa) jest neutralny, projekt zawierający ten produkt (lub usługę) może być uznany za zgodny z zasadą równości szans i niedyskryminacji. Uznanie neutralności określonych produktów (usług) projektu nie zwalnia jednak beneficjenta ze stosowania standardów dostępności dla realizacji pozostałej części projektu, dla której standardy dostępności mają zastosowanie.

Dodatkowo w przypadku zasady równości szans kobiet i mężczyzn wnioskodawca ma tylko dwie możliwości odpowiedzi: TAK (projekt wpływa pozytywnie na zasadę równości szans) lub „projekt jest neutralny wobec horyzontalnej zasady równości kobiet i mężczyzn”. Występuje zatem niespójność w wymaganiach stawianych wnioskodawcom względem realizacji powyższych zasad horyzontalnych.

Wniosek 8: Realizacja zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, będzie mieć charakter deklaracyjny, jeśli wnioskodawcy i beneficjenci oraz pracownicy/pracownice Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających nie zostaną odpowiednio przygotowani do wdrażania horyzontalnych zasad równościowych.

Zapisy ujmowane we wnioskach o dofinansowanie oraz w umowach o dofinansowanie nie powinny mieć wyłącznie charakteru deklaracyjnego, ale dawać na etapie monitoringu, kontroli czy bieżącej sprawozdawczości możliwość rzeczywistej weryfikacji stopnia, w jakim zostały one wdrożone w projekcie. W praktyce oznacza to konieczność podjęcia stosownych działań edukacyjnych nie tylko względem wnioskodawców i beneficjentów, ale także pracowników/pracowniczek Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających.

Wnioskodawcy i beneficjenci powinni mieć jasność, jakie wymagania są im stawiane w ramach poszczególnych naborów. Z kolei osoby zaangażowane ze strony Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających w proces wdrażania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko powinny być przygotowane do tego, aby weryfikować i oceniać sposób realizacji przez beneficjentów horyzontalnych zasad równościowych w ramach wydatkowania środków Programu. Odpowiednie przygotowanie dotyczy również osób zasiadających w Komisjach Oceny Projektów. Zapisy dotyczące realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami ujęte we wnioskach o dofinansowanie stanowiąc będą bowiem istotny punkt odniesienia dla Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających w ramach sprawozdawczości, monitoringu i kontroli na dalszych etapach realizacji projektów.

Wniosek 9: Nie zidentyfikowano barier względem wnioskodawców i beneficjentów w zakresie ich narażenia na doświadczanie dyskryminacji w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w procesie wyboru projektów.

Jak wynika ze Szczegółowego Opisu Przedmiotu Zamówienia, w ramach analizy powinna nastąpić identyfikacja nieuzasadnionych barier, które powodują, że wnioskodawcy w procesie niekonkurencyjnego i konkurencyjnego sposobu wyboru projektów są w niekorzystnej sytuacji, zagrożeni wykluczeniem lub narażeni na dyskryminację ze względu na różne przesłanki: płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Na podstawie zgromadzonych informacji i przeprowadzonej oceny Programu nie zidentyfikowano jednak tego typu barier. Przede wszystkim wynika to stąd, że wnioskodawcy i beneficjenci nie mogą doświadczać *sensu stricto* dyskryminacji. Podmioty prawne nie mają powyżej wskazanych cech tożsamościowych, ze względu na które najczęściej dochodzi do dyskryminacji. Dyskryminacji

ze względu na wyżej wskazane przesłanki mogą doświadczać jedynie osoby indywidualne. Wyjątek może dotyczyć podmiotów rozumianych jako jednoosobowe działalności gospodarcze, niemniej jednak tego typu sytuacja nie wystąpi w ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko.

W przypadku wnioskodawców i beneficjentów można zidentyfikować jednak ryzyko występowania praktyk dyskryminacyjnych w miejscu pracy. Mowa tutaj o ryzyku dyskryminacji osób, które są zatrudnione w organizacjach wnioskodawców i beneficjentów, będącej konsekwencją nierównego traktowania przez pracodawców lub doświadczania niepożądanych zachowań ze strony innych zatrudnionych osób. Z tego też względu w analizie w odniesieniu do każdej z grup będącej w niekorzystnej sytuacji, zagrożonej wykluczeniem lub narażonej na dyskryminację przygotowano opis poświęcony kwestii dyskryminacji w miejscu pracy.

REKOMENDACJE

W odniesieniu do powyższych wniosków zostały opracowane rekomendacje w formie zoperacjonalizowanej – wskazujące nie tylko proponowane działania czy rozwiązania do realizacji, ale także sposób ich wdrożenia.

Poniższe rekomendacje stanowią propozycję wdrożeniową, niemniej jednak ich ewentualne uwzględnienie jest w gestii zamawiającego.

Wniosek 1:

Praktyczna realizacja zapisów wynikających z zapisów ujętych w kluczowych dokumentach regulujących sposób wydatkowania środków

Rekomendacja 1:

W kluczowych dokumentach regulujących sposób wydatkowania środków w ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko uwzględniono zapisy wprost odnoszące się do obowiązku niedyskryminacji

Sposób wdrożenia:

Rekomendacja dotyczy wykorzystania potencjału tkwiącego w Programie, a także potencjału, jaki mają zapisy wynikające z kluczowych europejskich i krajowych dokumentów i aktów prawnych. W praktyce oznacza to realizację rekomendacji proponowanych w ramach dalszej części niniejszej analizy.

Jak wynika z kluczowych dokumentów regulujących sposób wydatkowania środków Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, określony został standard realizacji równościowych zasad horyzontalnych na lata 2021–2027, podkreślający bezwzględny obowiązek stosowania tych zasad na poszczególnych etapach wdrażania Programu. Równocześnie warto podkreślić, że nie same zapisy, ale sposób ich interpretacji, a następnie wdrażania, będą mieć znaczenie dla poprawnej realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Uwaga ta poparta jest także wnioskami z [„Badania ewaluacyjnego dotyczącego stosowania zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, w ramach polityki spójności 2014–2020”](#):

Podsumowując, realizacja zasady równości szans kobiet i mężczyzn często w ramach projektów, które otrzymały dofinansowanie, miała charakter deklaracyjny. W ograniczonym zakresie przekładała się na realizację działań wspierających realizację zasady, przyczyniających się w efekcie do zmniejszania nierówności wynikających z płci. Zasada ta, a zwłaszcza standard minimum, ma bardzo duży potencjał, niemniej jednak nie jest on w pełni wykorzystywany. Z jednej strony wynika to z braku przygotowania wnioskodawców/beneficjentów do prawidłowego uwzględniania zasady na etapie przygotowywania wniosków o dofinansowanie oraz wdrażania jej na etapie realizacji projektów. Z drugiej – z dość permissywnego podejścia przedstawicielek/przedstawicieli instytucji i akceptowania zapisów proponowanych przez wnioskodawców/beneficjentów jako wystarczających do realizacji zasady (s. 72).

Instytucje zaangażowane we wdrażanie Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko pełnić będą kluczową funkcję w pełnej poprawnej realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Wniosek 2:

Realizacja Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021–2027 ma pozytywny wpływ na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację

Rekomendacja 2:

Realizacja działań i promocja rozwiązań na rzecz równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, adekwatna do specyfiki Priorytetu I i II Programu Rekomendacja dotyczy wypracowania i promowania w ramach poszczególnych naborów propozycji działań wspierających grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację

Sposób wdrożenia:

Działania wspierające grupy narażone na dyskryminację powinny być adekwatne do specyfiki Priorytetu I i II. Nie powinny one tracić perspektywy głównego celu Programu i zawartych w nim założeń. Równocześnie, mając na uwadze: wysokość środków, jakimi dysponuje Program, wielkość podmiotów, które ubiegać się będą o dofinansowanie w ramach Programu (głównie średnie i duże podmioty), zidentyfikowane bariery i potrzeby

wynikające z przesłanek dyskryminacyjnych, które zostały rozpoznane w ramach niniejszej analizy, zasadne i racjonalne jest podnoszenie świadomości wnioskodawców i beneficjentów oraz zachęcanie ich do wdrażania rozwiązań na rzecz równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Propozycje takich działań zostały ujęte w rekomendacji 3 i rekomendacji 4.

Wniosek 3:

W ramach Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko realizowane będzie przede wszystkim podejście horyzontalne w zakresie realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Rekomendacja 3:

Realizacja działań i promocja rozwiązań na rzecz równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, adekwatna do specyfiki Priorytetu I i II Programu

Sposób wdrożenia:

Niniejsza rekomendacja jest spójna z rekomendacją wskazaną powyżej. Mając na uwadze specyfikę Działań składających się na realizację Priorytetu I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, nie ma uzasadnienia realizowanie podejścia *dual approach*, rozumianego jako działania czy projekty bezpośrednio nakierowane na przeciwdziałanie dyskryminacji. W ramach tych Priorytetów powinno być realizowane podejście horyzontalne, sprowadzające się do konieczności uwzględniania równościowych założeń horyzontalnych w obszarach, w których zidentyfikowano nierówności oraz ryzyko dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

W praktyce podejście horyzontalne sprowadzać się będzie do przypominania wnioskodawcom i beneficjentom o obowiązkach w zakresie równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji w miejscu pracy, zgodnie z obowiązującymi na poziomie krajowym regulacjami prawnymi. Każdy beneficjent w ramach wydatkowania środków pochodzących z Programu powinien mieć świadomość, że jest zobowiązany do tworzenia środowiska

pracy równych szans i wolnego od dyskryminacji. Nie oznacza to bynajmniej, że stawiane są beneficjentom wygórowane, nierealne do spełnienia oczekiwania, ale podkreślany jest obowiązek rzeczywistego przestrzegania przepisów wynikających z Kodeksu pracy, zwłaszcza ujętych w dziale pierwszym *Przepisy ogólne*, rozdziale IIa *Równe traktowanie w zatrudnieniu* oraz w dziale czwartym *Obowiązki pracodawcy i pracownika*, rozdziale I *Obowiązki pracodawcy*. Przestrzeganie przepisów wynikających z Kodeksu pracy dotyczy każdego pracodawcy i jest takim samym obowiązkiem, jak realizacja obowiązku podatkowego czy płacenia składek na ZUS.

Podejście horyzontalne powinno być realizowane w ramach konkretnych Działań czy typów projektów, które uwzględniają rozwiązania mające wymiar społeczny i w przypadku których można wskazać odbiorczynie/odbiorców ostatecznych. Niewątpliwie w największym zakresie obejmować to będzie Działania związane z energiką i gospodarką wodno-kanalizacyjną oraz z przeciwdziałaniem negatywnym konsekwencjom zmian klimatu.

Realizacja podejścia horyzontalnego będzie także następować w ramach działań informacyjno-promocyjnych oraz działań edukacyjnych, które mogą wzmacniać przekaz równościowy uwzględniający niestereotypowy oraz inkluzywny język i przekaz graficzny/wizualny. Ponadto przekaz ten powinien być kształtowany w ramach różnych kanałów komunikacyjnych i dostosowany do różnych grup docelowych.

Na etapie przygotowywania Programu oznacza to: identyfikację przez Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające zakresu wpływu Priorytetu I i II na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację, oraz wypracowanie przez instytucje systemu wdrażania stosownych dokumentów wdrożeniowych.

Na etapie wdrażania Programu oznacza to: opracowanie przez Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające materiałów edukacyjnych wyjaśniających jak należy rozumieć realizację horyzontalnych zasad równościowych w ramach Priorytetu I i II Programu, opracowanie przez Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające katalogu dobrych praktyk czy możliwych działań wyrównawczych na rzecz grup, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację, przy uwzględnieniu specyfiki Priorytetu I i II Programu, przygotowanie/przeszkolenie przez Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające

osób zasiadających w Komisjach Oceny Projektów do rzetelnej weryfikacji zapisów deklarowanych we wnioskach o dofinansowanie.

Na etapie monitorowania, sprawozdawczości i kontroli oznacza to: wypracowanie list kontrolnych dla instytucji systemu wdrażania, tj. Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających, umożliwiających weryfikację, czy realnie spełnione są zapisy deklarowane przez beneficjentów we wnioskach o dofinansowanie lub wnioskach o płatność.

Na etapie ewaluacji oznacza to: raz w okresie realizacji Programu przeprowadzenie przez Instytucję Zarządzającą analizy sposobu wdrażania Programu w zakresie zgodności z zasadą równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Celem tej analizy – jak wynika z [*Wytucznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027*](#) – jest dostosowanie lub ewentualna zmiana prowadzonych działań oraz lepsze dopasowanie wsparcia do faktycznych potrzeb różnych grup docelowych. Oznacza to, że analiza powinna być przeprowadzona z uwzględnieniem podejścia intersekcyjnego, a także ze szczególną wrażliwością na występujące w Polsce zjawisko ubóstwa energetycznego oraz ubóstwa sanitarnego.

Na etapie promocji oznacza to realizację działań informacyjno-promocyjnych w ramach Programu, które łącznie: uwzględniają obrazy i grafiki odzwierciedlające różnorodność występującą w polskim społeczeństwie; uwzględniają niestereotypowy przekaz na poziomie języka; stosują język wrażliwy na płeć, przejawiający się stosowaniem nie tylko męskoosobowych form gramatycznych, ale także feminitywów (lub form neutralnych płciowo w sytuacji, gdy stosowanie feminitywów jest niemożliwe). Ponadto w ramach działań informacyjno-promocyjnych zasadne jest prowadzenie kampanii poświęconych realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Kampanie te powinny być adekwatne do specyfiki Priorytetu I i II, sprowadzając się przykładowo do promowania obowiązku respektowania równego traktowania w obszarze zatrudnienia i (lub) promowania funkcji Rzeczniczki/Rzecznika Funduszy Europejskiej jako instytucji, do której można zgłaszać przejawy dyskryminacji, w tym dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Wniosek 4:

W ramach Programu realna jest praktyczna i adekwatna do specyfiki Priorytetu I i II realizacja przez beneficjentów zasady równości kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Rekomendacja 4:

Promocja w ramach Priorytetu I i II dobrych praktyk i praktycznych rozwiązań w zakresie realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Sposób wdrożenia:

Rekomendacja dotyczy promocji w ramach Programu dobrych praktyk oraz praktycznych rozwiązań w zakresie realizacji horyzontalnych zasad równościowych.

Rekomendowane jest przypominanie wnioskodawcom i beneficjentom o obowiązkach w zakresie równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji w miejscu pracy, zgodnie z obowiązującymi na poziomie krajowym regulacjami prawnymi. W praktyce oznaczać to może promocję rozwiązań w postaci wewnętrznych procedur przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy. Propozycja wewnętrznych procedur w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji bezpośredniej, dyskryminacji pośredniej, molestowaniu, molestowaniu seksualnemu i mobbingowi w miejscu pracy powinna obejmować swoim zakresem wszystkie przesłanki dyskryminacyjne ujęte w [Ustawie z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy](#) oraz – przy założeniu, że procedury powinny obejmować swoim zakresem także osoby zatrudnione w inny sposób niż na podstawie umowy o pracę (na przykład w ramach umów cywilnoprawnych, samozatrudnienia) – uwzględniać powinna zapisy wynikające z [Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#).

Ponadto, rekomendowane jest przypominanie wnioskodawcom i beneficjentom o obowiązkach w zakresie przestrzegania przepisów w zakresie *work-life balance*. W praktyce oznaczać to może promocję rozwiązań dotyczących godzenia życia zawodowego i prywatnego, odzwierciedlających obowiązki pracodawcy wynikające z [Ustawy z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy](#). Wnioskodawcy i beneficjenci mogą być zachęceni

do wypracowania i wdrożenia wewnętrznych rozwiązań w zakresie godzenia życia zawodowego i prywatnego (*work-life balance*).

Powyższe propozycje rozwiązań mogą być ujęte wprost w treści instrukcji wypełniania wniosku o dofinansowanie, a dokładniej w Sekcji IX *Dodatkowe informacje* – Wpływ projektu na realizację zasad równościowych związanych z zapobieganiem wszelkiej dyskryminacji, m.in. ze względu na: płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną oraz zasad zawartych w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Ponadto, dobre praktyki i przykłady praktycznych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji w miejscu pracy oraz tworzenia miejsca pracy z uwzględnieniem podejścia *work-life balance* mogą być zamieszczone na [stronie internetowej Programu](#), zwłaszcza w części zatytułowanej *Przestrzeganie zasad równościowych*.

W ramach Priorytetu I i II Programu można wskazać konkretne Działania, a nawet typy projektów, w przypadku których w naborach warto rozważyć wprowadzenie dodatkowych kryteriów promujących projekty uwzględniające potrzeby grup narażonych na dyskryminację. Przykładowe propozycje kryteriów rankingujących zostały wskazane poniżej. Stanowią one sugestie, choć ostatecznie do Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających należeć będzie decyzja co do tego, czy poniższe propozycje są możliwe, zasadne i celowe do uwzględnienia w ramach prowadzonych naborów.

Kryterium rankingujące 1: Identyfikacja barier w zakresie ubóstwa energetycznego/ubóstwa sanitarnego na poziomie lokalnym. Ocenie podlegać będzie deklaracja opracowania lub opracowana analiza identyfikująca – w odniesieniu do obszaru geograficznego interwencji projektu – bariery, jakich mogą doświadczać osoby z grup, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację. Propozycja niniejszego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.1 Efektywność energetyczna, Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa, Działania 2.2 Rozwój OZE, Działania 2.5 Woda do spożycia.

Kryterium rankingujące 2: Lokalne polityki/strategie na rzecz zwiększonego dostępu do infrastruktury energetycznej/wodno-ściekowej przez mieszkanki/mieszkańców obszaru geograficznego interwencji projektu oraz na rzecz przeciwdziałania ubóstwu energetycznemu/ubóstwu sanitarnemu. Ocenie podlegać będą przyjęte i (lub) wdrożone lokalne polityki/strategie na rzecz zwiększonego dostępu do infrastruktury energetycznej/

wodno-ściekowej przez mieszkanki/mieszkańców obszaru geograficznego interwencji projektu oraz przeciwdziałania ubóstwu energetycznemu/ubóstwu sanitarnemu. Przyjęte polityki/strategie powinny być ukierunkowane na całościowe wdrażanie rozwiązań na rzecz większej dostępności infrastruktury energetycznej/wodno-ściekowej, proponując zróżnicowane rozwiązania w powyższym zakresie. Polityki/strategie na rzecz zwiększonego dostępu do infrastruktury energetycznej wodno-ściekowej przez mieszkanki/mieszkańców mogą stanowić część ogólnej polityki/strategii rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. Wnioskodawca we wniosku o dofinansowanie powołuje się w takim przypadku na konkretne części/zapisy dokumentu. Propozycja niniejszego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.1 Efektywność energetyczna, Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa, Działania 2.2 Rozwój OZE, Działania 2.5 Woda do spożycia.

Kryterium rankingujące 3: Przygotowanie i wdrożenie Miejskich Planów Adaptacji.

Ocenie będzie podlegać to, czy w procesie przygotowywania Miejskich Planów Adaptacji przeprowadzono konsultacje społeczne z uwzględnieniem przedstawicielek/przedstawicieli grup reprezentujących osoby narażone na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd i (lub) organizacji działających na rzecz powyższych grup społecznych. Ich celem powinna być identyfikacja potrzeb i barier w zakresie oddziaływania Miejskich Planów Adaptacji, charakterystycznych dla grup wskazanych powyżej.

Rekomendowane jest ponadto przyznawanie dodatkowych punktów w przypadku zidentyfikowania grup najbardziej narażonych na negatywny wpływ/dyskryminację oraz zaplanowanie stosownych działań w tym zakresie, zmniejszających powyższe ryzyko. Propozycja powyższego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu oraz Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom. Działania realizowane w powyższym zakresie powinny być zaplanowane i przeprowadzone w sposób umożliwiający dotarcie do różnych grup docelowych, w tym zróżnicowanych ze względu na przesłanki dyskryminacyjne.

Kryterium rankingujące 4: Rozwiązania przyjazne osobom z niepełnosprawnościami w zakresie selektywnego zbierania odpadów. Ocenie podlegać będzie to, czy punkty selektywnego zbierania odpadów uwzględniają potrzeby osób z różnymi niepełnosprawnościami, co sprzyja skutecznemu włączaniu osób z niepełnosprawnościami w działania proekologiczne, w tym w zakresie selektywnej zbiórki i segregacji odpadów.

Rekomendowane jest zarazem podejmowanie w ramach naborów stosowanych działań informacyjno-promocyjnych, zwiększając wiedzę wnioskodawców i beneficjentów na temat dobrych praktyk i praktycznych rozwiązań w tym zakresie. Inspiracją może być projekt *Segreguje – nie widzę przeszkód* lub wytyczne ujęte w publikacji *Przyjazne dla użytkowników systemu gospodarowania odpadami z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami*. Propozycja powyższego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym.

Kryterium rankingujące 5: Partycypacyjny charakter uzgodnień społecznych/inwestycji o charakterze społecznym. Ocenie podlegać będzie to, czy w ramach uwzględnionych w naborach uzgodnień społecznych lub inwestycji o charakterze społecznym, a więc inwestycji, w przypadku których zidentyfikować można odbiorczynię/odbiorców ostatecznych, przeprowadzone były konsultacje społeczne – lub inne działania o charakterze partycypacyjnym – w wyniku których zidentyfikowano kluczowe potrzeby, w tym potrzeby charakterystyczne dla grup, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację. Przykładowo będą to wszystkie nabory, w ramach których możliwe jest sfinansowanie elementów małej architektury (na przykład ławki, kosze na odpady, stojaki na rowery). Elementy małej architektury powinny być zgodne z [Europejskim Aktem Dostępności](#) oraz adekwatne do potrzeb osób należących do grup, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację (na przykład potrzeby osób z dziećmi, zadbanie o rozwiązania wspierające poczucie bezpieczeństwa przebywania w danym miejscu, rozwiązania odpowiadające na potrzeby wynikające z różnych rodzajów niepełnosprawności, rozwiązania przyjazne dla osób w różnym wieku: dzieci, młodzieży, osób starszych). Propozycja niniejszego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.2 Adaptacja terenów zurbanizowanych do zmian klimatu, Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury.

Kryterium rankingujące 6: Działania edukacyjne uwzględniające różnorodność grup społecznych. Ocenie podlegać będzie to, czy zaplanowano działania edukacyjne w sposób umożliwiający dotarcie do różnych grup docelowych, w tym zróżnicowanych ze względu na przesłanki dyskryminacyjne. Przekaz informacyjny również powinien być dostosowany do potrzeb różnych grup społecznych. Propozycja niniejszego kryterium rankingującego dotyczy Działania 1.1 Efektywność energetyczna, Działania 1.3 Gospodarka wodno-ściekowa, Działania 1.4 Gospodarka odpadami oraz gospodarka o obiegu zamkniętym, Działania 1.5 Ochrona przyrody i rozwój zielonej infrastruktury, Działania 2.1 Infrastruktura ciepłownicza, Działania 2.3 Infrastruktura

energetyczna, Działania 2.4 Adaptacja do zmian klimatu, zapobieganie klęskom i katastrofom oraz Działania 2.5 Woda do spożycia.

Zaproponowane kryteria rankingujące nie są sprzeczne z kryteriami horyzontalnymi ujętymi w dokumencie *Metodyka i horyzontalne kryteria wyboru projektów*. Ich uwzględnienie oraz sposób realizacji, w tym określenie liczby punktów możliwych do otrzymania przez wnioskodawców w ramach prowadzonych naborów, powinno zależeć od instytucji systemu wdrażania, tj. Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających.

Wniosek 5:

Niedobór badań i analiz na poziomie krajowym, umożliwiających wiarygodne i rzetelne zidentyfikowanie rzeczywistego wpływu Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko na grupy, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację

Rekomendacja 5:

Przeprowadzenie analizy sposobu wdrażania Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko w zakresie zgodności z zasadą równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Sposób wdrożenia:

Rekomendacja dotyczy przeprowadzenia analizy sposobu wdrażania Programu w zakresie zgodności z zasadą równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Jak wynika z *Wytocznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021-2027*:

Przynajmniej raz w okresie realizacji programu IZ przeprowadza analizę sposobu wdrażania programu w zakresie zgodności z zasadami równościowymi. Analiza ma na celu dostosowanie lub ewentualną zmianę prowadzonych działań i lepsze dopasowanie wsparcia do faktycznych potrzeb różnych grup docelowych. Analiza taka powinna opierać się m.in. o wyniki przeprowadzonego monitoringu, dostępnych badań, opracowań, analiz lub ewaluacji. Wyniki tej analizy są prezentowane na forum komitetu monitorującego.

Powyższa analiza powinna być przeprowadzona z uwzględnieniem grup interesariuszy wskazanych w ramach niniejszej analizy, tj. wnioskodawców i beneficjentów oraz odbiorczyń/odbiorców ostatecznych Programu. W przypadku pierwszej wskazanej grupy interesariuszy szczególna uwaga powinna być zwrócona na obszar zatrudnienia, a dokładniej kształtowania miejsca pracy równych szans przez podmioty otrzymujące wsparcie finansowe w ramach Programu. Z kolei w odniesieniu do odbiorczyń/odbiorców ostatecznych Programu należy mieć na względzie podejście intersekcjonalne oraz zjawisko ubóstwa energetycznego i ubóstwa sanitarnego.

Dostępne krajowe opracowania identyfikują już zjawisko ubóstwa energetycznego, niemniej jednak najczęściej jest ono poddawane analizie w odniesieniu do sytuacji wybiórczych grup narażonych na dyskryminację (na przykład samodzielnych matek, osób z niepełnosprawnościami, osób starszych) i zazwyczaj nie ma charakteru pogłębionego. Zjawisko ubóstwa energetycznego najczęściej analizowane jest pod kątem parametrów liczbowych: wysokości osiąganego dochodu, stanu technicznego budynku, powierzchni użytkowej budynku czy innych parametrów technicznych. W ramach tych opracowań nie są brane pod uwagę – bądź brane są pod uwagę w bardzo ograniczonym zakresie – bariery i potrzeby oraz konsekwencje z nich wynikające w odniesieniu do wszystkich przesłanek dyskryminacyjnych objętych niniejszą analizą. Na poziomie krajowym brak także badań i analiz wprost identyfikujących zjawisko ubóstwa sanitarnego, w tym opracowań identyfikujących bariery oraz potrzeby grup, które mogą się znajdować w niekorzystnej sytuacji, być zagrożone wykluczeniem społecznym lub narażone na dyskryminację, szczególnie ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Rekomendacja dotyczy również tego, aby w ramach innych opracowań badawczych oraz ewaluacyjnych realizowanych w ramach Programu uwzględniać – tam gdzie to możliwe – aspekty społeczne powiązane z obszarem oddziaływania Programu, mając zarazem na uwadze podejście intersekcjonalne, z uwzględnieniem grup narażonych na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Powyżej wskazane analizy mogą stanowić ważny punkt odniesienia przy projektowaniu programów operacyjnych na kolejną perspektywę finansową.

Rekomendowane jest, aby realizacja powyższych analiz została zlecona podmiotom mającym doświadczenie we wskazanym obszarze tematycznym i (lub) następowała przy współpracy z podmiotami działającymi w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na powyższe przesłanki.

Wniosek 6:

Działania informacyjno-promocyjne dotyczące kwestii równościowych powinny być dostosowane do specyfiki Działań Priorytetu I i II Programu

Rekomendacja 6:

Realizacja działań informacyjno-promocyjnych dopasowanych do specyfiki Działań Priorytetu I i II Programu, a także specyfiki beneficjentów Programu

Sposób wdrożenia:

W ramach przekazu informacyjno-promocyjnego warto promować rozwiązania i dobre praktyki w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji w miejscu pracy, w tym szczególnie dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Powyższe rozwiązania i dobre praktyki stanowią de facto praktyczne odzwierciedlenie przepisów dotyczących równego traktowania, wynikających z [Ustawy z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy](#) oraz [Ustawy z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania](#). W praktyce oznacza to respektowanie przepisów odnoszących się do równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji w miejscu pracy przez wprowadzenie tam stosownych rozwiązań w tym zakresie (na przykład wypracowanie i wdrożenie procedur przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy, wypracowanie i wdrożenie rozwiązań w zakresie *work-life balance*, identyfikacja gender gap, czyli nierówności w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn, przeszkolenie wszystkich zatrudnionych osób w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy).

Warto także promować katalog dobrych praktyk i rozwiązań, które stanowią przykład bezpośredniego pozytywnego wpływu Działań Priorytetu I i II na grupy narażone na dyskryminację. Inspirację stanowią dobre praktyki ujęte w ramach niniejszej analizy.

W końcu przekaz informacyjno-promocyjny powinien: uwzględniać obrazy i grafiki odzwierciedlające różnorodność występującą w polskim społeczeństwie; uwzględniać niestereotypowy przekaz na poziomie języka; stosować język wrażliwy na płeć, przejawiający się stosowaniem nie tylko męskoosobowych form gramatycznych, ale także feminatywów (lub form neutralnych płciowo w sytuacji, gdy stosowanie feminatywów jest niemożliwe); stosować różnorodne, niestereotypowe wizerunki osób reprezentujących grupy szczególnie narażone na dyskryminację.

W ramach działań informacyjno-promocyjnych warto zaplanować kampanie. W przypadku kampanii ogólnych warto uwzględniać wytyczne wskazane wyżej, odnoszące się do obrazu, języka czy przekazu o niestereotypowej wymowie. Rekomendowana jest także realizacja kampanii poświęconej *stricte* realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnościami. Powinna ona dotyczyć przede wszystkim obszaru zatrudnienia, wskazując z jednej strony obowiązek respektowania przepisów pochodzących z różnych regulacji, w tym z Kodeksu pracy, z drugiej – korzyści wynikające z różnorodnego zespołu pracowniczego. Mając na uwadze nowo wprowadzane zmiany w Kodeksie pracy, wynikające z [Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie równowagi między życiem zawodowym a prywatnym rodziców i opiekunów](#), w ramach działań informacyjno-promocyjnych warto także uwzględnić przekaz wskazujący obowiązki każdego beneficjenta będącego pracodawcą w rozumieniu przepisów Kodeksu pracy, w tym obowiązki w zakresie wspierania osób zatrudnionych włączeniu aktywności zawodowej z pełnionymi funkcjami opiekuńczymi względem dzieci czy innych osób zależnych. Kolejnym przykładem kampanii odnoszącej się wprost do realizacji horyzontalnych zasad równościowych będzie przekaz odzwierciedlający, w jaki sposób Priorytet I i II Programu pozytywnie oddziałuje na grupy narażone na dyskryminację.

W ramach działań informacyjno-promocyjnych warto także informować o funkcji Rzeczniczki/Rzecznika Funduszy Europejskich, do którego można składać skargę w przypadku doświadczania nierównego traktowania, w tym dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową oraz rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd.

Wniosek 7:

Wniosek o dofinansowanie (Aplikacja WOD2021) w części dotyczącej zgodności projektu z zasadami horyzontalnymi niepełnie realizuje obowiązki określone w [Wytycznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021–2027](#) w stosunku do zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, oraz zgodności z Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej i Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych

Rekomendacja 7:

Korekta części wniosku o dofinansowanie w części dotyczącej zgodności projektu z zasadami horyzontalnymi

Sposób wdrożenia:

We wniosku o dofinansowanie, w sekcji IX *Dodatkowe informacje*, sugeruje się – w przypadku zarówno pytania: „Czy projekt będzie miał pozytywny wpływ na Zasadę równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami?”, jak i pytania: „Czy projekt jest zgodny z Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. (KPP) oraz Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. (KPON)?” – wprowadzenie odpowiedzi analogicznej jak w przypadku pytania o zasadę równości szans kobiet i mężczyzn. Rekomendowana odpowiedź do wprowadzenia brzmi: „TAK” lub „Projekt neutralny wobec zasady niedyskryminacji/projekt neutralny wobec Karty Praw Podstawowych UE i Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych”.

W ślad za tą zmianą powinny zostać zweryfikowane zapisy instrukcji w częściach opisowych przypisanych do powyższych pytań.

Wniosek 8:

Realizacja zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, będzie mieć charakter deklaracyjny, jeśli wnioskodawcy i beneficjenci oraz pracownicy/pracownice Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających nie zostaną odpowiednio przygotowani do wdrażania horyzontalnych zasad równościowych

Rekomendacja 8:

Stawianie jasnych wymagań wnioskodawcom i beneficjentom, które składać się mają na realizację zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami

Sposób wdrożenia:

Rekomendacja dotyczy stawiania wnioskodawcom i beneficjentom jasnych, czytelnych i przede wszystkim adekwatnych do prowadzonego naboru wymagań w zakresie realizacji zasady równości kobiet i mężczyzn oraz równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Wnioskodawcy i beneficjenci powinni mieć także dostęp do dobrych praktyk oraz propozycji praktycznych rozwiązań, które mogą uwzględnić na etapie przygotowywania wniosku o dofinansowanie lub w trakcie realizacji projektów. Należy tutaj podkreślić, że zapisy ujmowane we wnioskach o dofinansowanie nie powinny mieć charakteru deklaracyjnego, ale dawać możliwość – na etapie oceny projektu, jego monitoringu, kontroli czy bieżącej sprawozdawczości – realnej oceny, co dokładnie składa się na propozycję wnioskodawcy oraz jak będzie to weryfikowane w trakcie realizacji projektu. Przykładowo niedeklaracyjny, ale wymierny charakter mają następujące rozwiązania wprowadzone przez wnioskodawców i beneficjentów: przyjęcie polityki przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy, w tym procedur zgłaszania niepożądanych zjawisk w miejscu pracy; ujęcie w treści regulaminu pracy i umów o pracę zapisów potwierdzających możliwość skorzystania z rozwiązań w zakresie *work-life balance*; przeprowadzenie audytu w miejscu pracy pod kątem równości wynagrodzeń; przeprowadzenie audytu w miejscu pracy pod kątem równości szans kobiet i mężczyzn;

przeprowadzenie audytu w miejscu pracy pod kątem zarządzania różnorodnością w miejscu pracy; potwierdzenie realizacji szkoleń z zakresu przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy w postaci listy obecności, materiałów szkoleniowych i ankiet ewaluacyjnych.

Realizacja niniejszej rekomendacji wiąże się z koniecznością opracowania propozycji materiałów przeznaczonych dla wnioskodawców i beneficjentów. Przykładowo składać się na nie będzie: wzór procedury przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy; wzór szkolenia z zakresu przeciwdziałania dyskryminacji i mobbingowi w miejscu pracy w ramach szkoleń z BHP; wytyczne w zakresie praktycznej realizacji przepisów wynikających z Kodeksu pracy, dotyczących kwestii równego traktowania i (lub) godzenia życia zawodowego i osobistego.

Realizacja niniejszej rekomendacji wiąże się także z przygotowaniem pracownic/pracowników Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających, w tym osób zasiadających w Komisjach Oceny Projektów, do interpretacji zapisów ujmowanych we wnioskach o dofinansowanie oraz wnioskach o płatność. W praktyce może się to wiązać z koniecznością wypracowania stosownych narzędzi (na przykład list kontrolnych dla Instytucji Zarządzających, Instytucji Pośredniczących i Instytucji Wdrażających umożliwiających weryfikację, czy realnie spełnione są zapisy deklarowane przez beneficjentów we wnioskach o dofinansowanie lub we wnioskach o płatność).

W ramach niniejszej rekomendacji należy także uwzględnić działania edukacyjne, w tym szkolenia tematyczne prowadzone przez organizacje/osoby działające w obszarze równego traktowania, przy założeniu jednak, że szkolenia te powinny być ściśle powiązane z obszarem interwencji Programu, pokazując tym samym zależność między wdrażaniem Programu a realizacją zasady równości kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.

Rekomendowane jest także umieszczenie stosownych materiałów edukacyjnych na [stronie internetowej Programu](#), w tym przykładów dobrych praktyk, możliwych do wykorzystania przez wnioskodawców i beneficjentów oraz Instytucje Zarządzające, Instytucje Pośredniczące i Instytucje Wdrażające.

Szczególną rolę w działaniach edukacyjnych powinna odgrywać osoba koordynatorki/koordynatora zasad równościowych. Warto zarazem mieć na uwadze zapisy wprost wynikające z [Wytucznych dotyczących realizacji zasad równościowych w ramach funduszy unijnych na lata 2021-2027](#):

Koordinator/Koordinatorka powinien/powinna być umiejscowiona w strukturze instytucji w taki sposób, aby być umocowanym do rzeczywistego oddziaływania na różne procesy wdrażania programu.

Osoba ta powinna m.in.:

- i. posiadać, w miarę możliwości, odpowiednie przygotowanie merytoryczne do pełnienia swojej funkcji (np. szkolenie);*
- ii. koordynować wdrażanie zasad równościowych poprzez np. organizację spotkań informacyjnych dla pracowników instytucji w danym programie we współpracy z innymi komórkami organizacyjnymi tej instytucji;*
- iii. być osobą właściwą do pierwszego kontaktu w kwestiach zasad równościowych, służyć radą i opinią w kwestiach problemowych;*
- iv. proponować realizację badań lub analiz dotyczących zasad równościowych;*
- v. zwracać szczególną uwagę na komunikaty na stronach internetowych, publikacje, materiały promocyjne i dokumenty tworzone w ramach swojej instytucji (np. czy nie propagują stereotypowych lub dyskryminujących przekazów);*
- vi. upowszechniać i wymieniać się dobrymi praktykami w zakresie zasad równościowych.*

DOBRE PRAKTYKI

Nazwa: [Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030](#)

Cel: redukcja ryzyka związanego z klęskami żywiołowymi (*disaster risk reduction, DRR*)

Obszar: Działanie 1.2, Działanie 2.4

Opis: Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030 to dokument pokazujący zastosowanie perspektywy płci w planach redukcji ryzyka związanego z katastrofami. Określa on ramy do uwzględniania potrzeb grup najbardziej narażonych na dyskryminację (kobiet i osób z niepełnosprawnościami) oraz planowania działań związanych z zapobieganiem katastrofom z uwzględnieniem tych potrzeb. Dzięki temu dokumentowi możliwa jest redukcja ryzyka związanego z klęskami żywiołowymi i zmniejszanie skutków katastrof przez systematyczne wysiłki mające na celu analizę i minimalizację czynników przyczynowych klęsk żywiołowych. Zastosowanie wytycznych zawartych w dokumencie pozwala nie tylko na zmniejszanie podatności ludzi i mienia na zagrożenia, ale także na poprawę gotowości i wczesnego ostrzegania przed niepożądanymi zdarzeniami związanymi z klęskami żywiołowymi. Wytyczne te mogą być pomocne przy wypracowywaniu planów przeciwdziałania klęskom żywiołowym na poziomie miast, stanowiąc rekomendacje do uwzględnienia w ramach organizowanych naborów. Przykład dokumentu pokazującego praktyczne zastosowanie perspektywy płci w planach redukcji ryzyka związanego z katastrofami dostępny jest [tutaj](#).

Nazwa: [OUT for Sustainability](#)

Cel: planowanie włączające w kwestie środowiskowe osób LGBTQIA+

Obszar: Działanie 1.5

Opis: organizacja OUT for Sustainability to przykład organizacji rzeczniczej dla osób LGBTQIA+, która podejmuje temat ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. OUT for Sustainability w ostatnich latach wypracowała nowy plan strategiczny dla swojej działalności, dotyczący stworzenia platformy do współtworzenia odporności klimatycznej i sprawiedliwości środowiskowej przez społeczność LGBTQIA+ i dla tej społeczności. Plan ten obejmuje: (1) promocję równej reprezentacji, widoczności i uznania osób LGBTQIA+ w ruchu klimatycznym i zarządzaniu, (2) budowanie potencjału i gotowości inicjatyw oddolnych LGBTQIA+ przez zapewnienie sponsoringu i odpowiednich zasobów, (3) wspieranie społeczności LGBTQIA+ przez promowanie bezpieczeństwa żywnościowego, energetycznego i wodnego oraz działania na rzecz dostępu do gruntów przez wzajemną pomoc, mikrodotacje i strategie zarządzania ryzykiem związanym z klęskami klimatycznymi, (4) współpracę z ruchami na rzecz osób LGBTQIA+ oraz ruchami na rzecz sprawiedliwości ekologicznej. Organizacje rzecznicze takie jak OUT for Sustainability, działające w obszarach związanych z Priorytetami I i II Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko mogą stanowić inspirację dla prac Komitetu Monitorującego, zwłaszcza organizacji reprezentujących równościowe zasady horyzontalne. Dzięki temu mogą gromadzić wiedzę i umiejętności w zakresie realnego i adekwatnego do Działania/Priorytetu/Programu wpływu w ramach prac Komitetu.

Nazwa: [Fair Energy Transition for All \(FETA\)](#)

Cel: sprawiedliwa transformacja energetyczna

Obszar: Działanie 1.1, Działanie 2.1, Działanie 2.2

Opis: projekt „Fair Energy Transition for All” (FETA) to inicjatywa, która skupia się na zagwarantowaniu, że procesy transformacji energetycznej będą uwzględniały potrzeby osób i grup narażonych na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, tożsamość płciową, rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Jest to szczególnie ważne w obliczu konsekwencji, jakie dla zielonej gospodarki niesie pandemia oraz wojna w Ukrainie. Akceptacja oraz uwzględnienie potrzeb osób i grup w najmniejszym stopniu zdolnych do pokrycia przejściowych kosztów rezygnacji z paliw kopalnych ma tu ogromne znaczenie. Projekt FETA podejmuje w tym zakresie następujące działania: (1) angażowanie w proces decyzyjny osób i grup narażonych na dyskryminację, co przyczynia się do lepszego uwzględnienia ich potrzeb i perspektyw, (2) rozwijanie rozwiązań technologicznych, które pozwolą na efektywniejsze i bardziej zrównoważone wykorzystanie energii, a także uwzględnienie potrzeb różnych grup społecznych. Przykładowo inteligentne sieci energetyczne mogą zapewnić bardziej elastyczny system, który uwzględnia indywidualne potrzeby i preferencje użytkowników/użytkowniczek, takie jak możliwość wyboru źródła energii lub elastyczność w korzystaniu z różnych źródeł energii. Dzięki temu projekt FETA może stanowić wartościową inspirację dla działań podejmowanych w ramach Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, szczególnie w odniesieniu do włączenia grup narażonych na dyskryminację ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, tożsamość płciową, rasę, pochodzenie etniczne, religię i światopogląd. Dla Komitetu Monitorującego może stanowić to dobrą praktykę w ramach definiowania kryteriów w naborach dotyczących planowania transformacji energetycznej, które będą zwracać uwagę na potrzeby grup znajdujących się w trudniejszej sytuacji.

Nazwa: [Przyjazne dla użytkowników systemy gospodarowania odpadami z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami](#)

Cel: dostosowanie punktów selektywnego zbierania odpadów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami

Obszar: Działanie 1.4

Opis: dokument [Przyjazne dla użytkowników systemy gospodarowania odpadami z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami](#) jest rodzajem instrukcji wypracowanej przez Danish Building Research Institute. Instrukcja ta zawiera wytyczne w zakresie utylizacji odpadów z uwzględnieniem rozwiązań przyjaznych dla wszystkich osób użytkujących, w tym osób z różnymi niepełnosprawnościami. Wśród rekomendacji w niej zawartych znajdują się wytyczne dotyczące działań informacyjnych: (1) informacje na temat segregacji odpadów powinny być dostępne dla wszystkich osób, (2) informacje pisemne powinny być łatwe do odczytania, z krótkimi zdaniami i przy użyciu znanych słów, (3) każde zdanie nie powinno zawierać więcej niż jednej informacji, (4) do pisemnych informacji należy dołączyć rysunki i (lub) fotografie oraz nagranie audio, (5) piktogramy umieszczane na pojemnikach w celu identyfikacji różnych frakcji odpadów

powinny być stosowane wraz z ilustracjami frakcji odpadów, pojemników i ich lokalizacji, (6) piktogramy powinny być otoczone wypukłym reliefem, uzupełnione wypukłym tekstem i literami Braille'a. Instrukcja zawiera także wytyczne dotyczące drogi dojazdowej: (1) droga dojazdowa musi być bezpieczna w użytkowaniu i widoczna z budynków, (2) odległość od miejsca zamieszkania do źródła pierwotnego powinna być jak najkrótsza, nie przekraczająca 40 metrów, a maksymalnie 100 metrów, (3) Jeżeli odległość jest większa niż 40 metrów, należy ustawić ławki przy drodze dojazdowej, (4) szerokość drogi dojazdowej powinna wynosić co najmniej 150 cm, tak aby pieszy i osoba na wózku inwalidzkim mogli się minąć, (5) miejsca postojowe dla rowerów i wózków dziecięcych powinny być zaprojektowane w wydzielonym miejscu poza trasą dojazdową, w miejscu nieuciążliwym dla pieszych, osób na wózkach inwalidzkich lub osób z dysfunkcjami wzroku. Wytyczne obejmują rodzaj nawierzchni, która powinna być przygotowana w pobliżu punktów selektywnego zbierania odpadów: (1) nawierzchnia drogi dojazdowej musi mieć wystarczającą nośność i twardość powierzchni, aby wytrzymać wgniecenia przez obuwie, pomoce do chodzenia i koła oraz zapewnić niskie tarcie, (2) preferowanymi powierzchniami do chodzenia są asfalt, beton, kamień naturalny o równej powierzchni i twardy żwir, (3) twarde nawierzchnie żwirowe mogą wymagać częstszego czyszczenia obszarów wewnętrznych, (4) krawędzie drogi dojazdowej powinny być oznakowane wyczuwalnie i kontrastowym kolorem, (5) trasa dojazdowa musi być wyraźnie oddzielona od ścieżki rowerowej, jezdni kołowej i parkingu. Również kwestia oświetlenia została tutaj uwzględniona: (1) oświetlenie wzdłuż drogi dojazdowej powinno sprzyjać bezpiecznemu korzystaniu z trasy, (2) oświetlenie nie powinno oślepiać i dawać refleksów, (3) lampy powinny być ustawione po tej samej stronie drogi dojazdowej i pełnić funkcję tras dotykowych. W spełnianiu wymogów dostępności istotne znaczenie mają rampy, windy osobowe i platformy: (1) wszędzie musi być zapewniony równy dostęp do punktów selektywnego zbierania odpadów, (2) dostęp ten należy zapewnić poprzez wyrównanie terenu, rampy, windy osobowe i platformę. Osobną kwestią jest dostępność schodów: (1) zewnętrzne i wewnętrzne schody muszą być bezpieczne w użyciu, (2) podjazdy, windy i windy platformowe zawsze powinny być uzupełnione schodami, (3) schody wewnętrzne powinny mieć stopień stopni o wysokości nie większej niż 15 cm i głębokość stopnia co najmniej 30 cm, (4) preferowana jest wysokość bieżnika mniejsza niż 15 cm. W przypadku drzwi spełnione powinny być następujące zasady: (1) szerokość drzwi musi wynosić co najmniej 100 cm, co odpowiada otwartemu otworze o szerokości co najmniej 88 cm, (2) przed drzwiami musi być wykonany równy podest o wymiarach co najmniej 150 x 150 cm.

Nazwa: FéminiCités

Cel: włączanie kwestii równościowych w planowanie urbanistyczne

Obszar: Działanie 1.2, Działanie 1.5

Opis: FéminiCités to francuskie stowarzyszenie, które organizuje wydarzenia mające na celu podkreślenie związków między równouprawnieniem płci a miastem. Organizacja ta w 2019 roku zorganizowała warsztaty, podczas których osobom odwiedzającym przestrzenie publiczne wyjaśniano, jak praktycznie włączać perspektywę płci do rewitalizacji i użytkowania tych przestrzeni. Wyjaśnienia te przedstawiane były z perspektywy osoby, która

zajmuje się projektowaniem architektonicznym, antropologią miejską, urbanistyką oraz osób na co dzień użytkujących przestrzeni miejską. Projekty realizowane przez FéminiCités mogą być inspiracją dla beneficjentów Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko, szczególnie w zakresie organizacji konsultacji społecznych i innych działań zachęcających mieszkanki/mieszkańców do partycypacji w procesie planowania i projektowania przestrzeni publicznej. Dla Instytucji Zarządzającej oraz Komitetu Monitorującego stanowi to zarazem potwierdzenie zasadności realizacji takich konsultacji oraz premiowania projektów, które bardziej zaawansowanie uwzględniają perspektywę równościową. W wielu miastach w planowaniu urbanistycznym uwzględniane są bowiem kwestie równościowe, dzięki którym miasto jest przyjazne wszystkim mieszkankom/mieszkańcom. Beneficjenci Programu Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko mogą skorzystać z konkretnych przykładów rozwiązań z różnych miast. Mogą także zapoznać się z przykładowymi podręcznikami równościowego planowania, w tym opracowaniami dla konkretnych miast: Berlina (podręcznik dostępny [tutaj](#)), Wiednia (podręcznik dostępny [tutaj](#)) oraz Lyonu (podręcznik dostępny [tutaj](#)).

Nazwa: [Women in Leadership](#)

Cel: dostęp kobiet do zarządzania w sektorze energetycznym, w tym w gospodarce obiegu zamkniętego

Obszar: wszystkie Działania Programu, do wykorzystania przez beneficjentów w równościowym zarządzaniu projektem

Opis: firma Veolia dąży do zwiększenia udziału kobiet w działalności technicznej, inżynierskiej i naukowej oraz reprezentacji kobiet na stanowiskach kierowniczych. Celem ich działań jest również promowanie równości płci w całej firmie. W 2014 roku Veolia North America uruchomiła program zatytułowany „Women in Leadership” (WIL). Ponad trzydzieści pracownic wzięło udział w dziewięciomiesięcznym programie poruszającym wiele zagadnień związanych z rozwojem ich kariery zawodowej: równowaga między życiem zawodowym a prywatnym, komunikacja i pewność siebie, efektywność w miejscu pracy oraz mobilność międzynarodowa. W kolejnym roku program WIL był realizowany w Wielkiej Brytanii i Irlandii, gdzie odniósł wielki sukces – trzykrotnie więcej kobiet awansowało po udziale w sesjach odbywających się w latach 2014–2016. Ponadto w 2017 roku o 33% wzrosła liczba zatrudnionych kobiet. W celu dalszego promowania różnorodności płci w działaniach korporacyjnych oraz zwiększenia liczby kobiet na stanowiskach kierowniczych Veolia wprowadziła wewnętrzną sieć współpracy [WEDO](#) (połączenie słów „we” i „do”), której celem jest promowanie równości płci i różnorodności w miejscu pracy oraz równych praw kobiet w pracy i w podejmowaniu decyzji. Ta dobra praktyka może być wykorzystana jako przykład działań na poziomie organizacji w ramach propagowania rozwiązań na rzecz większego udziału kobiet w sektorze energetycznym czy w gospodarce obiegu zamkniętego.

Nazwa: program [EDF Engagé Handicap](#)

Cel: tworzenie miejsca pracy przyjaznego osobom z niepełnosprawnościami w sektorze energetycznym

Obszar: wszystkie Działania Programu, do wykorzystania przez beneficjentów w równościowym zarządzaniu projektem

Opis: francuskie przedsiębiorstwo energetyczne Électricité de France (EDF) było pierwszym producentem energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych w Europie, jest również członkiem ILO Global Business and Disability Network (GBDN). Już ćwierć wieku temu EDF rozpoczęło działania na rzecz osób z niepełnosprawnościami, kiedy firma podpisała porozumienie ze związkami zawodowymi w sprawie integracji zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Obecnie firma zatrudnia blisko 8,5 tysiąca osób z niepełnosprawnościami. Realizowany przez nią program EDF Engagé Handicap dąży do systematycznego zwiększania tej liczby przez dostosowanie stanowisk pracy, realizację specjalistycznych szkoleń czy pomoc w znalezieniu odpowiedniego stanowiska pracy, adekwatnego do ograniczeń wynikających z choroby czy niepełnosprawności. Dodatkowo EDF podejmuje działania na rzecz: (1) zwiększenia dostępności budynków (EDF zobowiązała się do wdrażania odpowiednich modyfikacji w swoich budynkach, takich jak platformy, rampy, wideodomofony i wózki inwalidzkie), (2) realizacji wyspecjalizowanych programów szkoleniowych (EDF prowadzi szkolenia dla zatrudnionych osób w celu zwiększenia ich świadomości na temat różnych typów niepełnosprawności, w tym na temat tego, jakie potrzeby mają osoby z niepełnosprawnościami oraz jakie usługi i udogodnienia są dla nich dostępne), (3) udzielania wsparcia finansowego (EDF oferuje programy finansowania na rzecz innowacji, które mają na celu poprawę jakości życia osób z niepełnosprawnościami), (4) współpracy z organizacjami pozarządowymi (EDF angażuje się także w różne projekty mające na celu poprawę jakości życia osób z niepełnosprawnościami, a także działa na rzecz zmniejszenia barier i dyskryminacji). Bardziej szczegółowy opis działań firmy na rzecz różnorodności w zakresie pełno- i niepełnosprawności stanowić może inspirację dla beneficjentów Programu. Jest on ujęty w raportach zrównoważonego rozwoju firmy EDF, które dostępne są [tutaj](#).

Nazwa: miejsce pracy przyjazne osobom LGBTQIA+

Cel: tworzenie miejsca pracy przyjaznego osobom LGBTQIA+

Obszar: wszystkie Działania Programu, do wykorzystania przez beneficjentów w równościowym zarządzaniu projektem

Opis: obecnie coraz więcej firm z sektorów objętych Programem Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko podejmuje działania na rzecz bardziej inkluzywnego środowiska pracy. Oto kilka konkretnych przykładów:

- [Duke Energy](#) – amerykańska firma energetyczna, która wprowadziła program, w ramach którego organizuje szkolenia dotyczące różnorodności i włączania, prowadzi grupy wsparcia i oferuje konkretną pomoc finansową i prawniczą dla zatrudnionych osób LGBTQIA+.
- [Thames Water](#) – brytyjska firma wodno-kanalizacyjna, która została nagrodzona za swoje zaangażowanie we włączenie społeczności LGBTQIA+. Thames Water

działa na rzecz równości osób z tej społeczności przez: (1) sponsoring wydarzeń Pride, (2) prowadzenie rekrutacji uwzględniającej zasadę włączania osób LGBTQIA+ przez wypracowanie instrukcji dotyczącej włączania osób z tej grupy do procesu rekrutacji, w tym zapewnienie różnorodnych list, składających się z osób identyfikujących się jako LGB lub trans, (3) polityki związane z urlopami rodzicielskimi, które uwzględniają osoby niebinarne i LGBTQ+, oraz stosowanie takich samych polityk także wobec par tej samej płci, (4) powszechną politykę podpisów e-mailowych, która uwzględnia zaimki osobiste, (5) systemy, które obejmują opcję „Mx” w rozwijanym menu dotyczącym określenia tytułu, jakim dana osoba chce być określana, (6) pytanie o to, czy pracownica/pracownik (lub kandydatka/kandydat) identyfikuje się jako osoba trans, oraz rozszerzone opcje dotyczące płci, w tym uwzględnienie osób niebinarnych.

- [Ørsted](#) – duńska firma energetyczna, która regularnie uczestniczy w paradach równości, organizuje wydarzenia społeczne i szkolenia dla swoich pracowników/pracowniczek, aby zwiększyć świadomość i zrozumienie różnorodności. Firma ta współpracuje także z organizacjami społecznymi, aby promować równość i włączenie społeczności LGBTQIA+.

Inne dobre praktyki oraz przykłady konkretnych działań, które mogą podejmować polskie firmy, znajdują się w publikacji [Otwierając się na różnorodność. Dobre praktyki w zatrudnianiu osób LGBT w Polsce](#). Są to rozwiązania, które można wykorzystać w ramach działań informacyjno-promocyjnych na rzecz inkluzywnego miejsca pracy, wolnego od praktyk dyskryminacyjnych.

SŁOWNICZEK

Ableizm – dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność i (lub) stan zdrowia.

Ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek.

Cechy prawnie chronione/przesłanki dyskryminacyjne – cechy tożsamościowe wyróżniające osobę/grupę z ogółu społeczeństwa, które są przyczyną nierównego, niesprawiedliwego traktowania w życiu społecznym, politycznym, zawodowym czy prywatnym. Do najczęściej wskazywanych cech prawnie chronionych należą: płeć, wiek, niepełnosprawność, orientacja seksualna, tożsamość płciowa, rasa, pochodzenie etniczne, religia i światopogląd.

Cele Zrównoważonego Rozwoju (*Sustainable Development Goals, SDGs*) – plan działania na rzecz przemian i przeobrażeń świata, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone w sposób zrównoważony, z szacunkiem dla środowiska oraz z uwzględnieniem potrzeb przyszłych pokoleń. Cele te zawarte są w Agendzie na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030, która została przyjęta przez wszystkie 193 państwa członkowskie Organizacji Narodów Zjednoczonych Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego 25 września 2015 roku w Nowym Jorku.

Dostępność – możliwość korzystania z infrastruktury, transportu, technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych oraz produktów i usług przez wszystkie osoby, bez względu na ograniczenia wynikające ze stanu zdrowia, z odgrywanych ról społecznych czy innych cech tożsamościowych.

Dual approach/podwójne podejście – podejście, dzięki któremu w programach operacyjnych realizowanych w perspektywie finansowej 2021–2027 podejmowane są działania na rzecz osób należących do grup narażonych na dyskryminację. Podejście dual approach obejmuje: działania/projekty bezpośrednio nakierowane na przeciwdziałanie dyskryminacji, uwzględnienie celów szczegółowych ukierunkowanych bezpośrednio na wyrównywanie szans, działania uwzględniające horyzontalny sposób realizacji zasad równościowych.

Dyskryminacja – nierówne, gorsze traktowanie osoby ze względu na przynależność do określonej grupy społecznej. Dyskryminacja jest formą zachowania – lub jego zaniechania – bazującego na stereotypach i uprzedzeniach, stanowiąc odzwierciedlenie przekonań i postaw względem określonych grup społecznych.

Dyskryminacja wielokrotna – nierówne, gorsze traktowanie ze względu na przynależność do kilku różnych grup społecznych, które częściej narażone są na praktyki dyskryminacyjne.

Działania wyrównawcze – preferencyjne traktowanie osób należących do grupy społecznej, która szczególnie narażona jest na dyskryminację w celu przyspieszenia eliminacji nierówności ich dotyczących. Stosowanie działań wyrównawczych ma charakter przejściowy, czyli jest uzasadnione do momentu osiągnięcia zakładanego celu, czyli de facto stanu równości w danych obszarze.

Feminy – formy gramatyczne lub określenia, które służą do opisu kobiet lub osób żeńskich i (lub) służą do podkreślenia obecności kobiet w różnych dziedzinach życia codziennego.

Gender mainstreaming/włączanie perspektywy płci do głównego nurtu – strategia podejmowania decyzji oraz uwzględnianie potrzeb i możliwości wynikających z płci we wszystkich podejmowanych działaniach, realizowanych projektach oraz wdrażanych strategiach i politykach.

Homofobia – niechęć i wrogość względem nieheteronormatywności oraz lesbijek, gejów, osób biseksualnych lub osób postrzeganych jako lesbijki, geje i osoby biseksualne, prowadząca do dyskryminacji i (lub) wykluczenia społecznego.

Język równościowy – język podkreślający obecność w społeczeństwie osób i grup należących do grup mniejszościowych i (lub) szczególnie narażonych na dyskryminację. Celem języka równościowego jest dostrzeganie i odzwierciedlanie różnorodności występującej w społeczeństwie, podkreślanie i docenianie grup dotychczas marginalizowanych oraz tworzenie bardziej sprawiedliwej o inkluzywnej rzeczywistości.

Ksenofobia – niechęć i wrogość względem osób reprezentujących narodowości, grupy etniczne czy kultury inne niż grupa/kultura uważa za dominującą w danym kraju, prowadząca do dyskryminacji i (lub) wykluczenia społecznego.

LGBTQIA+ – akronim określający osoby ze względu na ich orientację seksualną i tożsamość płciową, które nie są osobami heteroseksualnymi lub cisplciowymi. Akronim LGBTQIA+ obejmuje swym zakresem: lesbijki, gejów, osoby biseksualne, osoby transpłciowe, osoby queer, osoby interseksualne i osoby aseksualne.

Projektowanie uniwersalne – projektowanie produktów i usług oraz polityk, programów i szeroko rozumianego otoczenia w taki sposób, aby były one – jak dalece to możliwe – użyteczne dla wszystkich, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania.

Racjonalne usprawnienia (reasonable accomodation) – konieczne i stosowne modyfikacje i adaptacje, niewiążące się z nieproporcjonalnymi i nadmiernymi obciążeniami, wprowadzane w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami możliwości egzekwowania i korzystania z wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadach równości z innymi.

Rasizm – pogląd oparty na przekonaniu o nierównej wartości biologicznej, społecznej i intelektualnej osób należących do grupy wyróżniającej się ze względu na swą przynależność narodową, etniczną i (lub) kolor skóry.

Romofobia – niechęć i wrogość względem osób należących do społeczności romskiej, prowadząca do dyskryminacji i (lub) wykluczenia społecznego.

Seksizm – negatywne postawy i uczucia względem osób określonej płci, przekonanie o wyższości określonej płci.

Sprawiedliwość środowiskowa (environmental justice) – koncepcja mająca na uwadze wpływ szkód spowodowanych odpadami niebezpiecznymi, wydobywaniem zasobów oraz niewłaściwym użytkowaniem gruntu na grupy narażone na dyskryminację i (lub) wykluczenie społeczne. W ostatnich latach podejście to skupia się przede wszystkim na kwestii dostępności oraz atrakcyjności zielonej i niebieskiej infrastruktury w miastach dla różnych grup mieszkank/mieszkańców.

Transfobia – niechęć i wrogość względem osób transpłciowych lub postrzeganych jako transpłciowe, prowadząca do dyskryminacji i (lub) wykluczenia społecznego.

Ubóstwo energetyczne – brak dostępu/ograniczony dostęp do usług energetycznych, które są niezawodne, wysokiej jakości, bezpieczne, przyjazne dla środowiska i przede wszystkim dostępne cenowo.

Ubóstwo menstruacyjne – brak dostępu/ograniczony dostęp do bezpiecznych, higienicznych produktów menstruacyjnych.

Ubóstwo sanitarne – brak dostępu/ograniczony dostęp do wody, urządzeń sanitarnych i higieny (WASH), które są niezawodne, wysokiej jakości, bezpieczne, przyjazne dla środowiska i przede wszystkim dostępne cenowo.

Ubóstwo skrajne – brak podstawowych środków do życia. Ubóstwo skrajne dotyczy osób w gospodarstwie domowym, w którym poziom wydatków jest niższy od granicy ubóstwa obliczanego na podstawie minimum egzystencji.

Wykluczenie cyfrowe – ograniczony dostęp do technik informatycznych, w tym dostępu do Internetu oraz sprzętu umożliwiającego z niego korzystanie, i w konsekwencji – brak dostępu do ogólnodostępnych zasobów informacyjnych, prowadzących do dyskryminacji i (lub) wykluczenia społecznego.

Wykluczenie społeczne – brak dostępu/ograniczony dostęp do poszczególnych obszarów życia społecznego, politycznego, zawodowego oraz produktów i usług o charakterze publicznym. Wykluczenie społeczne jest często skutkiem doświadczania dyskryminacji.

Zasada równości kobiet i mężczyzn – wdrożenie działań mających na celu osiągnięcie stanu, w którym kobietom i mężczyznom przypisuje się taką samą wartość społeczną, równe prawa i równe obowiązki. To również stan, w którym kobiety i mężczyźni mają równy dostęp do korzystania z zasobów (na przykład środki finansowe, szanse rozwoju).

Zasada równości szans i niedyskryminacji – wdrożenie działań umożliwiających wszystkim osobom sprawiedliwe i pełne uczestnictwo we wszystkich dziedzinach życia, bez względu na ich płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Zasady równościowe/horyzontalne zasady równościowe – rozumiane łącznie jako zasada równości kobiet i mężczyzn oraz zasada równości szans i niedyskryminacji.

Zrównoważony rozwój – stan spójności społecznej (wyrównania szans, przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczeniu, większej równości ekonomicznej) i do podniesienia jakości środowiska naturalnego (ograniczenia negatywnego wpływu na środowisko zarówno produkcji, jak i konsumpcji oraz ochrony ekosystemów).

SPIS ŹRÓDEŁ

Bibliografia

- Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych przez powiatowe urzędy pracy*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2021.
- Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych*, Ministerstwo Turystyki i Sportu, Warszawa 2018.
- Badanie ewaluacyjne dotyczące stosowania zasady równości szans kobiet i mężczyzn oraz zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnościami, w ramach polityki spójności 2014–2020*, Fundacja Idea Rozwoju i Fundacja Aktywizacja, 2021 rok.
- Bank dobrych praktyk Przeciwdziałanie ubóstwu energetycznemu w Polsce*, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, Warszawa 2021.
- Branżowy Bilans Kapitału Ludzkiego II. Branża gospodarki wodno-ściekowej i rekultywacji*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021.
- Disability and development report*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, 2019 rok.
- Disability Inclusive Climate Action COP26 Advocacy Paper*, International Disability Alliance, 2021 rok.
- Disability, Displacement and Climate Change*, The UN Refugee Agency, 2021 rok.
- Dyskryminacja ze względu na wiek na polskim rynku pracy – diagnoza*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2021.
- Emeryci nie radzą sobie z drożyzną. Mają już ponad 10 mld zł długu*, BIG InfoMonitor, 2022 rok.
- EU-MIDIS II: Second European Union Minorities and Discrimination Survey*, Agencja Praw Podstawowych, 2016 rok.
- Final report. Fair energy transition for all – how to get there?*, King Baudouin Foundation, FETA, 2022 rok.
- GAMMA – Gender Assessment Method for Mitigation and Adaptation*, GenderCC-Women for Climate Justice, 2020 rok.
- Gender and disaster risk reduction in Europe and Central Asia*, UNDP Europa and Central Asia, 2018 rok.
- Gender and the Environment. Building the Evidence Base and Advancing Policy Actions to Achieve the SDGs*, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, 2020 rok.
- Gender equality and green jobs*, Międzynarodowa Organizacja Pracy, 2015 rok.
- Gender Gap po polsku 2020*, Stowarzyszenie Women in Technology Poland, 2020 rok.
- Gender issue guide. Urban planning and design*, United Nations Human Settlements Programme, 2012 rok.
- Gender-specific consumption patterns, behavioural insights, and circular economy 2020 Global Forum on Environment*, OECD, 2020 rok.
- Gospodarka mieszkaniowa w 2020 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.
- Gospodarka odpadami. Raport z badania*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2019.

How to mainstream Roma inclusion in general programmes, projects and intervention, Fundación Secretariado Gitano, 2016 rok.

Improving environment and health in Europe: how far have we gotten?, WHO Regional Office for Europe, 2015 rok.

Informacja o poziomie i strukturze minimum egzystencji w 2021 r., Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2022.

Informacja o rynku pracy w trzecim kwartale 2021 roku (dane wstępne), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Infrastruktura komunalna 2021. Informacja sygnałna, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

Jakość życia osób starszych w Polsce, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2021, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Jak realizować zasadę równości szans kobiet i mężczyzn w projektach finansowanych z funduszy europejskich 2014–2020. Poradnik dla osób realizujących projekty oraz instytucji systemu wdrażania, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2016.

Main risks of misusing EU funding in the field of Roma inclusion, Open Society Foundation, [b.r.].

Mainstreaming Gender Considerations in the Development and Implementation of National Biodiversity Strategies and Action Plans, Covention on Biological Diversity, 2012 rok.

Model Dostępnego Parku Przyrodniczego. Konspekt kompleksowego modelu zapewnienia dostępności parku przyrodniczego, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 2021.

Modele życia małżeńskiego Polaków, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2021.

Ochrona praw konsumenta energii elektrycznej. Informacja o wynikach kontroli, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2018.

Osoby niepełnosprawne w 2021 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Osoby po 50. roku życia na rynku pracy w 2020 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Praca a obowiązki rodzinne w 2018 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019.

Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014–2020, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2014.

Projektowanie uniwersalne. Objaśnienie koncepcji. Raport tematyczny, Norwegian Ministry of Environment, 2007 rok.

Pushed to the wasteland. Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe, European Environmental Bureau, 2020.

Raport o biedzie, Stowarzyszenie Wiosna, Warszawa 2022.

Raport Federacji Polskich Banków Żywności, Federacja Polskich Banków Żywności, Warszawa 2022.

Raport z badania „Konsumenci a gospodarka obiegu zamkniętego”, ARC Rynek i Opinia Sp. z o.o., Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa 2019.

Raport z badania „Pracodawca na TAK. 10 zasad skutecznego zatrudniania osób z niepełnosprawnościami”, Fundacja TAKpełnosprawni, Warszawa 2021.

Realizacja zasady równości szans i niedyskryminacji, w tym dostępności dla osób z niepełnosprawnościami. Poradnik dla realizatorów projektów i instytucji systemu wdrażania funduszy europejskich 2014–2020, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa 2015.

Roadmap 2021–2030 For a disaster-resilient European and Central Asian region by 2030, European Forum for Disaster Risk Reduction, 2021 rok.

Różnice w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn w Polsce w 2020, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Seria badawcza. Argumenty ekonomiczne przemawiające za inkluzją osób LGBT+ w Europie Środkowo Wschodniej, Open For Business, 2021 rok.

Spoleczna sytuacja osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020, Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda, Warszawa 2021.

Starzenie się społeczeństwa – wyzwania dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2020.

State of the Worlds Drinking Water, World Health Organisation, 2022 rok.

Status Report on Disability Inclusion in National Climate Commitments and Policies, International Disability Alliance, 2022 rok.

Stosunek do innych narodów, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2020.

Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2021, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2021.

Sytuacja osób starszych w Polsce w 2021 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Tęczowe złotówki – konsumenci LGBT+ w Polsce, Nielsen Polska, 2017 rok.

The Impact of Climate Change on Minorities and Indigenous Peoples, Minority Rights Group International, 2018 rok.

Ubóstwo w Polsce w latach 2019 i 2020, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.

Ukryte wymiary ubóstwa, International Movement ATD Fourth World, 2019 rok.

Unequal exposure and unequal impacts: social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe. Report, EEA, 2018 rok.

V raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Rada Ministrów, Warszawa 2015.

Wielowymiarowe ubóstwo osób z niepełnosprawnościami i ich bliskich, WRZOS, Warszawa 2018.

Wpływ zmiany klimatu na zdrowie seniorów, Polski Klub Ekologiczny, Okręg Mazowiecki, HEAL Polska dla Koalicji Klimatycznej, Warszawa 2022.

Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w lipcu 2022 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

Wyznania religijne w Polsce w latach 2015–2018, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019.

Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2020 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2021 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

- Zdrowie i ochrona zdrowia w 2020 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2021.
- Zestawienie propozycji nowych instrumentów bądź modyfikacji już istniejących wpływających na redukcję ubóstwa energetycznego*, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, Warszawa 2021.
- Bakalarczyk R., *Seniorzy – niewidzialni obecni*, Caritas Polska, Warszawa 2021.
- Bell M., *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union Data collection in relation to LGBTI People*, Komisja Europejska, 2017 rok.
- Benjamin C., Huesco A., *LGBTI and sanitation: what we know and what the gaps are*, 40th WEDC International Conference, Loughborough 2017.
- Biernacka J., Dołowy P., *Miasto oczami kobiet*, Fundacja MaMa.
- Błażejczyk K., Kuchcik M., Milewski P., Dudek W., Kręcisz B., Błażejczyk A., Szmyd J., Degórska B., Pałczyński C., *Miejska wyspa ciepła w Warszawie. Uwarunkowania klimatyczne i urbanistyczne*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2014.
- Błędowski P., Grodzicki T., Mossakowska M., Zdrojewski T., *Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*, Gdański Uniwersytet Medyczny, Gdańsk 2021.
- Boguszewski R., Herudziński T., *Ubóstwo energetyczne w Polsce*, Pracownia Badań Społecznych SGGW, Warszawa 2018.
- Bryant N., Stone R., Connelly C., Boerner K., *The Impact of Climate Change: Why Older Adults are Vulnerable*, LTSS Centre, 2022 rok.
- Dziadek J., Biernacki W., *Wrażliwość społeczna na klęski żywiołowe – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, „Prace i Studia Geograficzne” 2014.
- Jarosz E., *Direct Exposure to Green and Blue Spaces is Associated with Greater Mental Wellbeing in Older Adults*, „Journal of Aging and Environment” 2022.
- Głuszek J., Kosicka T., *Wpływ smogu (zanieczyszczonego powietrza) na choroby układu sercowo-naczyniowego*, „Choroby Serca i Naczyń” 2019.
- Haskell B., *Sexuality and Natural Disaster: Challenges of LGBT Communities Facing Hurricane Katrina*, SSRN, 2014 rok.
- Ivanova D.M., *Characterizing the energy use of disabled people in the European Union towards inclusion in the energy transition*, „Nat Energy” 2021, 6.
- Karpińska L., Śmiech S., *Energetyczna bieda. Raport o gospodarstwach domowych ubogich energetycznie*, Centrum Polityk Publicznych, Warszawa 2014.
- Kosanic A., Petzold J., Martín-López B., Razanajatovo M., *An inclusive future: disabled populations in the context of climate and environmental change*, „Current Opinion in Environmental Sustainability” 2022, 55.
- Brassiolo P., Lara E., Mastellaro C., Cardona-Papiol E., Palacios A., Thomas D., *Gender Inequalities in Cities*, Inter-American Development Bank, 2020 rok.
- Terraza H., Orlando M.B., Lakovits C., Lopes Janik V., Kalashyan A., *Handbook for Gender-Inclusive Urban Planning and Design*, World Bank, 2020 rok.
- Thomson H., Snell C., Bouzarovski S., *Health Well-Being and Energy Poverty in Europe: A Comparative Study of 32 European Countries*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2017.

Wood L., Hooper P., Foster S., Bull F., *Public green spaces and positive mental health – Investigating the relationship between access, quantity and types of parks and mental wellbeing*, „Health & Place” 2017.

Wyles K.J., White M.P., Hattam C., Pahl S., King H., Austen M., *Are some natural environments more psychologically beneficial than others? The importance of type and quality on connectedness to nature and psychological restoration*, „Environment and Behavior” 2019.

Netografia

„Badanie społeczne 2022” (2022.10.04), Fundacja Prokarton, [dostęp: 2023.03.02] <https://prokarton.org/polacy-z-roku-na-rok-coraz-bardziej-proekologiczni-juz-79-segreguje-odpady-opakowaniowe/>

Bank Danych Lokalnych (2023), Główny Urząd Statystyczny, [dostęp: 2023.03.03] <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/temat>

„Biodiversity and Health” (2015.06.03), World Health Organisation, [dostęp: 2023.02.19] <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/biodiversity-and-health#:~:text=Biodiversity%20supports%20human%20and%20societal,that%20contribute%20to%20overall%20wellbeing>

„Climate change and health” (2021.10.30), World Health Organisation, [dostęp: 2023.02.08] <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>

„Czy bycie ekologicznym jest queerowe? – Uwolnij wszystkie swoje kolory”, (2022.06.19), Queer.pl, [dostęp: 2023.02.19] <https://queer.pl/arttykul/206383/czy-bycie-ekologicznym-jest-queerowe-uwolnij-wszystkie-swoje-kolory>

„Czym jest dyskryminacja” (2014.03.02), Rzecznik Praw Obywatelskich, [dostęp: 2023.02.19]: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/czym-jest-dyskryminacja>

„Czyste powietrze tylko dla preżnych i bogatych” (2022.12.29), Rzeczpospolita.pl, [dostęp: 2023.02.17] <https://www.rp.pl/w-sadzie-i-w-urzedzie/art37696701-czyste-powietrze-tylko-dla-preznych-i-bogatych>

„Dyskryminacja ze względu na wiek – na czym polega, jak sobie z nią radzić” (2013.06.25), Forum Odpowiedzialnego Biznesu [dostęp: 2023.03.10] <https://odpowiedzialny-biznes.pl/karta-roznorodnosci/aktualnosci-karta/dyskryminacja-ze-wzgledu-na-wiek-na-czym-polega-jak-sobie-z-nia-radzic/>

„Dyskryminacja ze względu na płeć” (2013.07.22), Rzecznik Praw Obywatelskich, [dostęp: 2023.03.10] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/dyskryminacja-ze-wzgledu-na-plec>

„European Charter for Equality”, The Observatory of the European Charter for Equality of Women and Men in Local Life, [dostęp: 2023.03.01] <https://charter-equality.eu/>

„Gay Games: the power of LGBT pride in driving sustainability” (2014.08.11), The Guardian, [dostęp: 2023.02.28] <https://www.theguardian.com/sustainable-business/gay-games-lgbt-pride-sustainability-environmentalism>

„How Environmental and Climate Injustice Affects the LGBTQI+ Community” (2022.06.16), Center for American Progress, [dostęp: 2023.02.28] <https://www.werwe>

americanprogress.org/article/how-environmental-and-climate-injustice-affects-the-lgbtqi-community/

- „Konsumenci LGBT+ w Polsce – ich preferencje i zachowania zakupowe”, (2018.08.30), Wiadomości handlowe, [dostęp: 2023.02.28] <https://www.wiadomoscihandlowe.pl/arttykul/konsumenci-lgbt-w-polsce-ich-preferencje-i-zachowania-zakupowe-raport>
- „LGBTIQ Homelessness” (2017.09.28), Homeless in Europe Magazine, [dostęp: 28.02.2023] <https://www.feantsa.org/en/newsletter/2017/09/28/autumn-2017?bcParent=27>
- „Miliony ludzi bez kanalizacji. Czy pomoże Krajowy Plan Odbudowy?” (2021.10.14), portalsamorzadowy.pl, [dostęp: 2023.10.03] <https://www.portalsamorzadowy.pl/gospodarka-komunalna/miliony-ludzi-bez-kanalizacji-czy-pomoze-krajowy-plan-odbudowy,319633.html>
- „PIE: Drastyczny wzrost ubóstwa energetycznego w Polsce” (2021.05.17), Biznes Interia, [dostęp: 2023.02.19] <https://biznes.interia.pl/finanse/news-pie-drastyczny-wzrost-ubostwa-energetycznego-w-polsce,nId,5237464>
- „Stres zjada Cię od środka? Idź na spacer do lasu” (2022.09.23), Focus.pl, [dostęp: 2023.03.10] <https://www.focus.pl/arttykul/stres-a-kontakt-z-natura>
- „Updated global estimates for WASH in health care facilities: nearly half lack basic hygiene services”, World Health Organisation UNICEF, [dostęp: 2023.03.01] <https://washdata.org/>
- „More than a third of energy industry have experienced or witnessed LGBTQ+ discrimination” (2023.04.01), Energy Live News, [dostęp: 2023.02.28] <https://www.energylivenews.com/2021/04/01/more-than-a-third-of-energy-industry-have-experienced-or-witnessed-lgbtq-discrimination/>
- „Narodowy Spis Powszechny 2021”, Główny Urząd Statystyczny, [dostęp: 2023.02.28] <https://spis.gov.pl/>
- „Niepełnosprawni W Branży Elektronicznej I Elektrycznej”, Partner Firm, [dostęp 10.03.2023] <https://partnerfirm.pl/niepelnosprawni-w-branzy-elektronicznej-i-elektrycznej/>
- „Pride in Energy announced annual survey results with 40% increase in LGBTQ+ discrimination in energy industry since 2021” (2022.10.10), ENA – Energy Network Association, [dostęp: 2023.02.28] <https://www.energynetworks.org/newsroom/pride-in-energy-announced-annual-survey-results-with-40-percent-increase-in-lgbtq-discrimination-in-energy-industry-since-2021>
- „Program Czyste Powietrze”, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, [dostęp: 2023.02.28] <https://czystepowietrze.gov.pl/>
- „Project Syndicate” (2018.10.02), Disasters Discriminate – Our Response Should Not, [dostęp: 2023.03.08], <https://www.project-syndicate.org/commentary/improving-gender-equality-in-disaster-preparedness-planning-by-bharati-sadasivam-2018-10>

- „Projektowanie uniwersalne” (2015.05.11), Biuro Pełnomocnika Rządu ds Osób Niepełnosprawnych, [dostęp: 2023.03.02] <https://niepelnosprawni.gov.pl/a,54,projektowanie-uniwersalne>
- „Rainbow map 2022” (2022.06), ILGA Europe, [dostęp: 2023.03.12] <http://www.ilga-europe.org/files/uploads/2022/06/rainbow-map-2022.pdf>
- „Równość płci a Cele Zrównoważonego Rozwoju”, Platforma SDG, [dostęp: 2023.03.08] <https://www.cbd.int/gender/biodiversity/>
- „Segregacja odpadów przez osoby z problemami wzroku” (2020.04.28), Polski Związek Niewidomych, [dostęp: 2023.03.02] <https://pzn.org.pl/segregacja-odpadow-przez-osoby-z-problemami-wzroku/>
- „Skutki zanieczyszczenia środowiska są większe niż mogłoby się wydawać” (2022.12.25), Teraz Środowisko, Wydawnictwo Cogiterra Sp. z o.o., [dostęp: 2023.03.19] <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/weronika-michalak-heal-polska-zanieczyszczenie-srodowiska-zdrowie-12843.html>
- „Stan wiedzy Polaków nt. gospodarki obiegu zamkniętego”, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, [dostęp: 2023.02.18] <https://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/stan-wiedzy-polakow-nt-gospodarki-obiegu-zamknietego/>
- „Starzenie się społeczeństw – problem demograficzny czy wyzwanie współczesności?” (2023.02.18), pobrano z lokalizacji Komisja Europejska, EPALE: <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/starzenie-sie-spoleczenstw-problem-demograficzny-czy-wyzwanie-wspolczesnosci>
- „Statystyki dotyczące poziomu wykształcenia ON” (2014.09.15), Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, [dostęp: 2023.03.10] <https://www.pfron.org.pl/o-funduszu/projekty/projekty-ue/program-operacyjny-kap/zakonczone-projekty/wsparcie-osob-ze-stwar/statystyki-dotyczace-poziomu-wyksztalcenia-on/>
- „Ubóstwo energetyczne – wskaźniki 2021” (2022.06.02), Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, [dostęp: 2023.02.16] https://dane.gov.pl/pl/dataset/2160/resource/38948,ubostwo-energetyczne-wskazniki-2021/table?page=1&per_page=20&q=&sort=
- „What is Gender and Biodiversity?” (2017.03.28), Secretariat of the Convention on Biological Diversity UN, [dostęp: 2023.03.08] <https://www.cbd.int/gender/biodiversity/>
- „Why adopting a gender-inclusive approach towards Circular Economy matters”, (2022.03), IAP by UNIDO, [dostęp: 2023.03.08] <https://iap.unido.org/articles/why-adopting-gender-inclusive-approach-towards-circular-economy-matters#fn-1286-0>

Akty prawne

- Europejski Akt Dostępności, pobrano z lokalizacji Baza Aktów Prawnych Unii Europejskiej – EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, pobrano z lokalizacji Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=DE>

- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20120001169>
- Unia równości: strategia na rzecz praw osób z niepełnosprawnościami na lata 2021-2030, pobrano z lokalizacji Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0101&from=PL>
- Unia równości: strategia na rzecz równości LGBTIQ na lata 2020-2025, pobrano z lokalizacji Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
- Unia równości: strategia na rzecz równouprawnienia płci 2020-2025 pobrano z lokalizacji Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0152&from=PL>
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku – Kodeks pracy, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19740240141>
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych ISAP: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20050170141>
- Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20102541700>
- Ustawa z 4 kwietnia 2019 roku o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20190000848>
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 roku o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696>
- Ustawa z dnia 28 kwietnia 2022 o zasadach realizacji zadań finansowanych ze środków europejskich w perspektywie finansowej 2021-2027, pobrano z lokalizacji Baza Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001079>

